

गाउँ शिक्षा योजना

(२०८०/०८१-२०९०/०९१)

गौमुखी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

पुजा प्यूठान, लुम्बिनी प्रदेश नेपाल

गाउँ शिक्षा योजना

(आर्थिक वर्ष २०८०/०८१- २०८०/०८१)

गौमुखी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
लिवासे प्युठान
लुम्बिनी प्रदेश नेपाल

गाउँ शिक्षा योजना (आर्थिक वर्ष २०८०/०८१– २०८०/०८१)

प्रकाशक : गौमुखी गाउँपालिका, लिवासे प्युठान

फोन नं. : ९८५७८३६३१५

वेबसाईट : www.gaumukhimun.gov.np

इमेल : gaumukhirm2073@gmail.com, info@gaumukhimun.gov.np

प्रकाशन वर्ष : २०८२

आर्थिक वर्ष २०७९/०८० मा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद विकास कार्यक्रम अन्तर्गत गाउँ शिक्षा योजना निर्माण गर्नको लागि गौमुखी गाउँपालिका कार्यपालिकाको मिति २०७९ साल माघ २२ गतेको निर्णयबाट गठित गाउँ शिक्षा योजना निर्माण गर्नका लागि निम्नअनुसारको शैक्षिक सुधार योजना सुझाव कार्यदल गठन गरिएको ।

१) गौमुखी गाउँपालिका सामाजिक विकास समितिका संयोजक श्री बम बहादुर सुनार	संयोजक
२) गौमुखी गाउँपालिका सामाजिक विकास समितिका पूर्व संयोजक श्री टुक बहादुर के.सी	सदस्य
३) प्युठान नगरपालिका वडा नं. ८ प्युठान निवासी शिक्षाशास्त्री श्री खुम बहादुर थापा क्षेत्री	सदस्य
४) मदाने गाउँपालिका वडा नं. १ गुल्मी निवासी भाषाशास्त्री श्री अग्नीधर चन्द बोहोरा	सदस्य
५) गौमुखी गाउँपालिकाका शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखाका प्रमुख श्री दुर्गा प्रसाद सुवेदी	सदस्य सचिव

योजना निर्माणका प्रक्रियाहरू

गौमुखी गाउँपालिकाबाट गाउँ शिक्षा योजना निर्माणका लागि कार्यदल गठन गरेपछि, गाउँ शिक्षा योजना निर्माणका लागि कार्यदलले निम्नअनुसारका प्रक्रियाहरू पूरा गरी गाउँ शिक्षा योजना तयार गऱ्यो ।

- १) विद्यालय सर्वेक्षण तथा अनुगमन फारम तयार गरियो ।
- २) योजना तयार गर्दा सम्म शिक्षासँग सम्बन्धीत विषयहरूमा छलफल गर्न र निर्णयहरू लिनका लागि ७ वटा बैठकहरू सम्पन्न गरियो ।
- ३) योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्यका बारेमा सरोकारवाला पक्षहरूसँग अभिमुखीकरण तथा अन्तरक्रिया गरियो ।
- ४) गौमुखी गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरूको अनुगमन तथा सर्वेक्षण र तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो ।
- ५) विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण प्रतिवेदनका बारेमा छलफल तथा शिक्षा योजना निर्माणका लागि सुझाव सङ्कलन तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरियो ।
- ६) शैक्षिक तथ्याङ्क तथा नतिजा विश्लेषण गरियो ।
- ७) राष्ट्रिय जनगणना २०७८ बाट प्राप्त स्थानीय स्तरको तथ्याङ्क, विद्यालय शैक्षिक सूचना प्रणाली र विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षणबाट प्राप्त अवलोकन प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्कहरूलाई तुलनात्मक विश्लेषण तथा व्याख्या गरियो ।
- ८) गाउँ शिक्षा योजनाको प्रारम्भिक खाकामाथि सरोकारवालसँग वृहत छलफल गरी सुझाव सङ्कलन गरी योजनामा राख्ने कार्य गरियो ।
- ९) योजनाको अन्तिम रूपलाई छपाइ हुनु भन्दा पहिले गाउँ शिक्षा समितिका अध्यक्ष तथा गौमुखी गाउँपालिकाका अध्यक्ष श्री विष्णु कुमार गिरी र उपाध्यक्ष श्री महावीर राना मगरको आतिथ्यतामा कार्यदलको बैठक बसी गाउँ शिक्षा योजनालाई अन्तिम स्वरूप प्रदान गरियो ।
- १०) गाउँ शिक्षा योजनालाई अन्तिम रूप दिई छपाइ गरी २०८० साल जेष्ठ १४ गते पालिकामा एक भब्य समारोहका बिचमा हस्तान्तरण गरियो ।

गौमुखी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

लिवासे प्युठान, लुम्बिनी प्रदेश नेपाल

शुभकामना सन्देश

शिक्षा विकासको महत्वपूर्ण पूर्वाधार हो। गुणस्तरीय शिक्षाले आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग गर्दछ। गुणस्तरीय शिक्षाले उत्पादनमुखी जनशक्ति निर्माण हुन जान्छ र स्थानीय स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग हुन गई आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा सुधार हुन्छ। आर्थिक तथा सामाजिक विकास हुनु नै देश विकास हो।

शिक्षाको सङ्ख्यात्मक विकास भए पनि गुणात्मक विकास हुन सकेको छैन। हाम्रो गाउँपालिकाका गाउँ वस्ती र समुदायमा विद्यालयहरू आवश्यकताका आधारमा स्थापना गरिएका छन् र गरिदै पनि जानेछन्। आधारभूत तहमा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच पुगेको छ तर विद्यालय तह उमेरमै विद्यालयमा भर्ना नहुने, सरासर विद्यालय तह पूरा गर्ने र पूर्ण रूपमा शैक्षिक उपलब्धि हासिल गरी ज्ञान, सिप र क्षमता हासिल गर्ने सवालमा हाम्रो शिक्षा प्रणालीले आसा गरेअनुसारको सफलता हासिल गर्न सकेको छैन। कुल भर्नादर र खुद भर्ना दरमा सन्तुलन देखिदैन। माध्यमिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित हुन सकेको छैन। बालबालिकाहरूले पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिहरू पूर्ण रूपमा हासिल गर्न सकेका छैनन्। अभिभावक शिक्षाको कमी, बालबालिकाहरूको लगनशीलता र शिक्षकहरूको शिक्षण सिकाइमा नवप्रवर्तन नहुनु नै यसको कारण हुन सक्दछ। बालबालिकाहरूको सिकाइको स्तर असाध्यै कमजोर छ। विद्यालयमा जे जति सिकेका छन्, ति सिकाइहरू पनि जीवनोपयोगी हुन सकेको अवस्था छैन। बालबालिकाहरूको अन्तर्निहित प्रतिभालाई प्रस्फुटन गराउन हाम्रो शिक्षा सक्षम हुन सकेको छैन। शिक्षामा देखिएका यी समस्याहरू हाम्रा चुनौती हुन्। विद्यालयहरूको भौतिक सुधार राम्रो अवस्थामा छन्, विद्यालयको भौतिक अवस्थामा दिन प्रतिदिन सुधार हुँदै गए पनि, योग्यता र क्षमता हिसावले शिक्षकहरू दक्ष र तालिम प्राप्त भए पनि बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा उपलब्ध गराउन किन सकिएको छैन? यो सौँचनीय विषय छ। के कारणले हाम्रो शिक्षा गुणस्तरीय हुन सकेन भन्ने विषयले हामी सबैलाई पिरोलेको छ। सामुदायिक विद्यालयहरूमा शिक्षाको गुणस्तर राम्रो हुन नसक्नुका कारणहरू के के छन्? ती कारणहरूको खोजी गरी निराकरण गर्नु हामी सबैको कर्तव्य हुन आएको छ।

आजको आधुनिक युगमा शिक्षालाई प्रतिस्पर्धात्मक गुणस्तरीय बनाउन नसक्ने हो भने हाम्रो शिक्षा साक्षरता भन्दा बढी हुन सक्ने छैन। माध्यमिक शिक्षा हासिल गरेको बालबालिको सिकाइको स्तर प्राथमिक तह बराबरको हुनु साच्चै नै पिडाको विषय हो। आजको भोलि शिक्षामा परिवर्तन सम्भव नहोला तर हाम्रा प्रयत्नहरू शिक्षा सुधारतर्फ उन्मुख हुनु जरूरी छ। शिक्षामा आमूल सुधार गर्नका लागि शिक्षाको जग बालविकास शिक्षा र आधारभूत तह कक्षा १-५ को शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउनु भन्ने मलाई लाग्दछ। सक्नु पर्दछ यसका लागि कक्षाकोठामा गरिने शिक्षण सिकाइका क्रियाकलापहरूमा नयाँपन र आधुनिक शैलीको आवश्यकता छ। शिक्षामा गुणस्तर विकासका लागि गाउँ शिक्षा योजना कोशेहुङ्गा साबित हुने छ भन्ने आशा मैले लिएको छु। यस शिक्षा योजनामा शिक्षाका समग्र पक्षलाई विद्यालय सर्वेक्षण, विद्यालयको भौतिक अवस्थाको अवलोकन र विद्यालयको अनुगमनबाट प्राप्त तथ्य, तथ्याङ्कहरूलाई मसिनो गरी विश्लेषण गरेर योजनाको दुरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू र क्रियाकलापहरू तय गरिएको छ। शिक्षा सम्वद्ध समाजसेवी, शिक्षक, स्थानीय राजनैतिक दलका नेतृत्वहरू सबैको सुझावहरूलाई विश्लेषण गरेर योजनामा क्रियाकलापहरू र लक्ष्यहरू समावेश गरिनुले गाउँ शिक्षा योजना गहकिलो र प्रभावकारी बनेकोछ। हामी सबैले यस शिक्षा योजनालाई अपनत्व लिएर कार्यान्वयन गर्न सकेमा मात्र योजना सार्थक हुने र शिक्षाका क्षेत्रमा व्यापक सुधार हुन सक्ने विश्वास लिएको छ।

योजना निर्माणमा शैक्षिक सुधार सुझाव कार्यदलले गरेको मेहनतपूर्ण कार्यलाई धन्यवाद दिनु हामी सबैको कर्तव्य हो। शिक्षा योजना निर्माणमा प्राविधिक कार्य गर्ने कार्यदलका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई गौमुखी गाउँपालिकाको तर्फबाट र मेरो व्यक्तिगत तर्फबाट साधुवाद छ। योजनाको कार्यान्वयनमा शिक्षा सरोकार राख्ने आम गौमुखी बासी दाजु-भाइ, दिदी बहिनीहरूबाट आवश्यक सहयोग प्राप्त हुने छ भन्ने विश्वासका साथ कार्यदलका सबै सदस्यहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु।

बिष्णु कुमार गिरी

अध्यक्ष

गौमुखी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

लिवासे प्युठान, लुम्बिनी प्रदेश नेपाल

शुभकामना सन्देश

शिक्षा विकासको प्रमुख पूर्वाधार हो। शिक्षा विकासको मेरूदण्ड हो। विकासका समग्र रहस्यहरू शिक्षाको गर्भमा लुकेको हुन्छ। शिक्षाले मानव जीवनलाई सार्थक बनाउँछ। शिक्षाले मानवलाई विज्ञान तथा प्रविधिगत ज्ञान र सिप प्रदान गर्दछ। विज्ञान तथा प्रविधिगत सिप प्राप्त गरेका मानव संशाधनले प्राकृतिक स्रोत साधनलाई वैज्ञानिक तरिकाबाट उपयोग गरी उद्यमको विकास गर्न सक्छन्। उद्यमले उत्पादन वृद्धि हुन गई आर्थिक अवस्थामा सुधार हुन्छ।

शिक्षा उत्पादनको आधार हो। शिक्षालाई उत्पादनमूखी बनाउनु आजको आवश्यकता हो। यसकालागि शिक्षा गुणस्तरीय र दर्ज हुनु हामी सबैका लागि पिडाको विषय हो। जीवनोपयोगी हुनु जरूरी छ। हाम्रो शिक्षा गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी हुन नसक्नु र बेरोजगारी उत्पादन गर्ने शिक्षाका रूपमा शिक्षा कर्ममा कार्यरत रहेका गुरुहरू नै गुणस्तरीय शिक्षाका आधार हुन्। उनीहरूको लगनशीलता र सिर्जनशीलतामा नै गुणस्तरीय तथा जीवनोपयोगी शिक्षा सम्भव छ। सरकारका तर्फबाट सहयोग गर्न सकिने कार्य भनेको विद्यालयको भौतिक सुधार हो तर कक्षाकोठामा गरिने रचनात्मक शिक्षण गुरुहरूकै हातमा रहन्छ। हाम्रा बालबालिकाहरूले पाठ्यक्रमले तय गरेका शैक्षिक उपलब्धिहरू पूर्णरूपमा हासिल गरेको हुनु पर्दछ। हाम्रा बालबालिकाहरूले तहगत र कक्षागत रूपमा प्राप्त गर्नुपर्ने शैक्षिक उपलब्धिहरू निकै नै कम प्राप्त गर्न सकेका छन्। बालबालिकाहरूमा ज्ञान, सिप र क्षमताको विकास हुन सकेको छैन। शिक्षामा सबैभन्दा ठुलो चुनौती यही नै हो भन्ने लाग्दछ। विद्यालय उमेरमै बालबालिकाहरू विद्यालयमा भर्ना हुने र विद्यालय नछोडी, नदोऱ्याई सरासर विद्यालय तह पार गर्ने गराउनु र ज्ञान सिप र अभिवृद्धिमा गुणस्तर कायम हुन नसक्नु पनि शिक्षामा चुनौतीका रूपमा रहेको छ।

हाम्रो शिक्षाले सिकारूमा ज्ञान, सिप र क्षमताको विकास गर्न सक्नु पर्दछ। त्यो नै गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा हो। हाम्रो शिक्षालाई कसरी गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी बनाउने भन्ने चिन्ता र चासोलाई गाउँ शिक्षा योजनाले बढो मसिनो गरी समेटेको छ। कक्षाकोठामा गरिने शैक्षणिक क्रियाकलापको सुधार, सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग, गरेर सिक्ने प्रणालीको प्रयोग शिक्षकहरूको क्षमता विकास र विद्यालयको भौतिक विकास तथा बालमैत्री वातावरण, बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषण, विद्यालय प्रशासन तथा सुशासन, अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा, शिक्षामा सूचना प्रविधि र भौतिक पूर्वाधार जस्ता सबै क्षेत्रमा गाउँ शिक्षा योजनाले मार्ग निर्देश गरेको छ।

शैक्षिक सुधार योजना सुभाव कार्यदलले बडो मेहनतका साथ तथ्यहरूलाई केलाएर यो शिक्षा योजना तयार गरेको छ। शिक्षा योजनालाई हार्दिकताका साथ कार्यान्वयन गर्न सकेमा हाम्रो पालिकाको शिक्षामा गुणस्तर विकास सम्भव छ भन्ने आशा गर्न सकिन्छ। योजना निर्माणमा कार्यदलका सदस्यहरूले पुऱ्याउनु भएको योगदान कदरयोग्य छ। कार्यदलका सदस्य तथा शिक्षाविद श्री खुम बहादुर थापाले योजना निर्माणमा शिक्षा प्रविधि र ज्ञानको व्यापक प्रयोग गर्नु भएको छ। उहाँप्रति गाउँपालिका कृतज्ञता प्रकट गर्दछ। शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनमा कार्यदलका सदस्यहरू तथा विज्ञ सदस्य श्री खुम बहादुर थापाको निरन्तर सहयोग प्राप्त हुने छ भन्ने आशा लिएका छौं। शैक्षिक सुधार योजना सुभाव कार्यदलका सम्पूर्ण सदस्यहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ। उहाँहरूको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु।

महावीर राना

उपाध्यक्ष

विषयसूची

परिच्छेद-१ परिचय	१-८
१.१) पृष्ठभूमि	१
१.२) मुख्य समस्याहरू	५
१.३) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू	६
१.४) अवसरहरू	६
परिच्छेद-२ लक्ष्य निर्धारण	९-२५
२.१) दूरदृष्टि	९
२.२) लक्ष्य	९
२.३) उद्देश्यहरू	९
२.४) रणनीतिहरू	१०
२.५) कार्यनीतिहरू	१३
२.७) मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण	२१
२.६) अपेक्षित उपलब्धि	२९
परिच्छेद-३ विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरू	३०-६२
३.१) प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	३०
३.२) आधारभूत शिक्षा	३४
३.३) माध्यमिक शिक्षा	४१
३.४) पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन	४६
३.५) शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	५२
३.६) अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ	५५
३.७) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा	५८
परिच्छेद-४ अन्तरसम्बन्धीत विषय तथा क्षेत्रहरू	६३-७७
४.१) शैक्षिक समता तथा समावेशीकरण	६३
४.२) दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम	६६
४.३) आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा ६९	
४.५) विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	७१
४.६) विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	७४
परिच्छेद-५ सुशासन तथा व्यवस्थापन	७८-८३
५.१) संस्थागत क्षमता विकास	७८
५.२) स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध	८०
५.३) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	८२
परिच्छेद-६ लगानी र स्रोत व्यवस्थापन	८४-९०
६.१) परिचय	८४
६.२) वर्तमान अवस्था	८५
६.३) उद्देश्यहरू	८५
६.४) रणनीतिहरू	८५
६.५) उपलब्धि, नतिजा प्रमख क्रियाकलाप र लक्ष्य	८५

परिच्छेद-१

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

क) भौगोलिक अवस्थिति

नेपालको पुरानो प्रशासनिक विभाजनअनुसार मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत राप्ती अञ्चलको प्युठान जिल्लामा रहेका अर्खा, रजवारा, पुजा, खुड, लिवाड, र नारीकोटगाउँ विकास समितिहरूलाई जोडेर २०७३ साल फागुन २७ गते नेपालको नयाँ प्रशासनिक विभाजनअनुसार गौमुखी गाउँपालिकाको स्थापना भएको हो। यो गाउँपालिका प्युठान जिल्लाको उत्तरी भेगमा अवस्थित छ।

भौगोलिक हिसावले ८२० ५७ ३०" देखि ८३० ६' पूर्वी देशान्तरसम्म तथा २८० १० ३०" देखि २८० १९ ३०" उत्तरी अक्षांस सम्म अवस्थित गौमुखी गाउँपालिका प्राकृतिक र साँस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण पहाडी क्षेत्र हो। १३९.०४ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल रहेको यस गाउँपालिकाको उत्तरमा बालुङ जिल्ला र दक्षिणमा फिमरूक गाउँपालिका, पूर्वमा गुल्मी जिल्ला र पश्चिममा नौबिहनी गाउँपालिका रहेका छन्।

जैविक विविधताको धनी यो पालिका आफैमा प्राकृतिक सुन्दरताले भरिपूर्ण छ। फिमरूक नदीको उद्गम स्थल गौमुखी यहाँको पर्यटकीय तथा साँस्कृतिक सम्पदा हो। विभिन्न प्रकारका रङ्गीन फूलहरू फुल्ने मनमोहक प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण नाङ्गी लेक, जडीबुटीले भरिपूर्ण बन जङ्गल, बनजङ्गलमा पाइने विभिन्न प्रकारका चराचुरूङ्गी, रातै भएर ढकमक्क फूल्ने लाली गुरास र ओसीलो जमिनमा उम्रने डौँडे निउरो, उतिसका रूखहरू, पहाडको अग्लो चचुरोबाट अबिरल बहने बाइसमूल करना, स-साना खोला खोल्सीहरू यहाँका प्राकृतिक सम्पदा हुन्।

ख) जनसाङ्ख्यिक संरचना तथा शैक्षिक जनशक्ति

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार गौमुखी गाउँपालिकामा ५५७८ घरधुरीमा पुरुष १२०१७ र महिला १३९६३ गरी २५९८० जना मानिसहरू बसोवास गर्दछन्। कुल जनसङ्ख्याको ५३.७ प्रतिशत महिलाहरू छन् भने ४६.३ प्रतिशत पुरुषहरू छन्। पुरुषभन्दा महिलाको जनसङ्ख्या यस गाउँपालिकामा धेरै छ। जनघनत्व १८७ छ। साक्षरताका हिसावले महिला साक्षरता ३२.३ प्रतिशत रहेको छ भने पुरुष साक्षरता ८५.२ प्रतिशत छ। शैक्षिक हिसावले भन्ने हो भने साक्षरताका क्षेत्रमा अभै केही गर्नुपर्ने देखिन्छ। शैक्षिक जनशक्ति निम्नअनुसार रहेको छ:

तालिका-१

शैक्षिक तह	पुरुष	पुरुष प्रतिशत	महिला	महिला प्रतिशत	जम्मा	जम्मा प्रतिशत
प्राथमिक तह पास गरेका	४२४७	३५.३४	३८५७	२७.६२	८१०४	३१.१९
निम्नमाध्यमिक तह पास गरेका	२१८१	१८.१४	२२२६	१५.९४	४४०७	१६.९६
एस.एल.सी. पास गरेका	२३७	१.९७	२६१	१.८६	४९८	१.९१
उच्च मा.वि. पास गरेका	१०९२	९.०८	१०७३	७.६८	२१६५	८.३३
प्रमाणपत्र तह आइ ए	४४२	३.६७	४९४	३.५३	९३६	३.६०
स्नातक पास गरेका	११२	०.९३	१००	०.७१	२१२	०.८१
स्नातकोत्तर पास गरेका	४२	०.३४	१७	०.१२	५९	०.२२
कुल जम्मा	८३५३	६९.५०	८०२८	५७.८८	१६३८१	६३.०५

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना - २०७८

तालिका-२

१५ वर्ष देखि ७५ वर्ष उमेर समूहमा निम्नअनुसार विषयगत शैक्षिक जनशक्ति रहेको छ

लिङ्ग	मानविकी	वाणिज्य	शिक्षा	विज्ञान प्रविधि	स्वास्थ्य	इन्जिनियरिङ	कानून	कृषि	वन	सूचना प्रविधि	जम्मा
पुरुष	३५	६६	३९९	११	११	२३	२	१३	०	१	५६१
महिला	२९	६८	४४१	६	२२	१	०	९	४	०	५८०
जम्मा	६४	१३४	८४०	१७	३३	२४	२	२२	४	१	११४१

स्रोत :- राष्ट्रिय जनगणना २०७८

ग) सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकामा जनजाति समुदायको बाहुल्यता छ। ब्राम्हण, क्षेत्री, गिरी, पुरी, मल्ल, तामाङ, गुरुङ र विभिन्न दलित जात जातिहरूको साभ्रा फूलवारी हो। यहाँका मानिसहरू पौरखी छन्। जनजातिहरूको विविध संस्कार र संस्कृतिले यहाँको समाज आकर्षक बनाएको छ। लाटा नाच यहाँको मौलिक लोक संस्कृति हो। विविध संस्कृतिहरूको घुलनशिलताले समाजिक मर्यादालाई उच्च बनाएको छ। एकले अर्काको दुःख सुखमा साथ दिनु, खेतीपाती गर्दा आलोपालो पर्म गर्नु यहाँको मौलिक विशेषता हो। विवाह, विभिन्न चाड पर्व र मेलामा गाउँ टोल समुदाय नै हर्ष उल्लासमा रहेको हुन्छ। समुदाय नै रमाएको हुन्छ। भिमरुक नदीको मुहान गौमुखीमा लाग्ने माघे सङ्क्रान्ति मेला यहाँको उत्कृष्ट मेला हो। उक्त दिनमा पर्यटकहरूको घुइँचो लाग्दछ। भ्रात्रि नाचको मनोमाहक कलाले यस पालिकाको संस्कृतिको उच्चतालाई दर्शाउँदछ। सामाजिक सद्भाव उच्च छ। सामाजिक सद्भावले नै यहाँका मानिसहरू सुखी र जीवन्त बनेका छन्। निश्चलता र छलकपट विहिनता यहाँका मानिसहरूको विशेषता हो। गाउँ बस्ती र भिर पखेराहरूमा घास दाउरा गर्दै गर्दा गाइने लोकभाकाहरू यहाँका मौलिक कला हुन्। जनजाति समुदायका आफ्नै भाषा त छैन तर पोशाक, खानपान र परम्परा आफ्नै छ जुन यस पालिकाका सामाजिक सम्पदाका रूपमा रहेका छन्।

घ) आर्थिक अवस्था

सांस्कृतिक, धार्मिक प्राकृतिक हिसावले धनी भए पनि गौमुखी गाउँपालिका आर्थिक रूपले सम्पन्न भैसकेको अवस्था छैन। २००७ सालको परिवर्तन पछि प्युठान जिल्लामा शिक्षाको लहर आएपनि यहाँ शैक्षिक लहर आउन सकेन। प्युठानका सुगम वस्तीहरू जहाँ टाठाबाठा मानिसहरू बस्दथे, त्यहाँ माध्यमिक, मिडिल र प्राथमिक विद्यालयहरू स्थापना गरिए। गौमुखी गाउँपालिका क्षेत्रका तत्कालीन भूगोलमा विद्यालयहरू सामान्य रूपमा भए तर व्यवस्थित हुन सकेनन्। नयाँ शिक्षा योजना २०२८ पछि नगन्य रूपमा प्राथमिक र मिडिल स्कुलहरू यस क्षेत्रमा स्थापना गरिए, माध्यमिक विद्यालयहरू स्थापना हुन सकेनन्। शिक्षाको उज्यालो सबैको पहुँचमा पुग्न सकेन। पहिलो कुरा शिक्षाको पहुँच सबैमा पुग्न नसक्नुका कारण यहाँको आर्थिक अवस्था कमजोर रहन गयो।

यातायातको असुविधा र भौगोलिक कठिनाई यहाँको आर्थिक अवस्था कमजोर हुनुमा दोस्रो कारणका रूपमा रहन गयो। भालुवाङ प्युठान मोटर बाटो निर्माणमा यहाँका पौरखी हातहरूले गैटी सावेल चलाउँदै श्रमदान गरेपनि यस स्थानमा मोटर चलन थालेको लामो समय भएको छैन। स्थानीय सरकारको पहलमा अर्खा रजवारामा कच्ची मोटरबाटो पुग्यो भने हरेक गाउँ र टोलमा यातायातको सुविधा पुगेको छ।

भौगोलिक रूपमा कठिन भूगोल भए पनि वर्तमान अवस्थामा गौमुखी गाउँपालिका सरकारले यातायात र शिक्षा विकासमा प्रभावकारी कार्यहरू गर्दै आएको छ। स्थानीय सरकारले गाउँ टोल र वस्तीहरूमा यातायातको सुविधा विस्तार गरेको छ। माध्यमिक र प्राविधिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्न नसके पनि आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच पुगेको छ।

शिक्षामा गुणस्तर वृद्धि गरी जीवनोपयोगी बनाउनका लागि गौमुखी गाउँपालिकाले व्यवस्थित रूपमा शिक्षा सुधारका कार्यहरूको थालनी गरेको छ। लामो समयसम्म गरिवी, पछोटेपन, अशिक्षा र वेरोजगारीको चपेटामा पर्दै आएको यस गाउँपालिकामा आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक विकासमा सुधारहरू भएका छन्।

विकासका पूर्वाधारहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, विद्युत र सञ्चारका क्षेत्रमा सन्तोषजनक विकास भएको अवस्था छ। उत्पादन र स्वरोजगारका लागि स्थानीय सरकारले विभिन्न सिपमूलक तालिमहरू प्रदान गर्दै आएको छ। परम्परागत सिपलाई प्रवर्द्धन गर्दै कपडा बुनाइका कामहरूलाई स्वरोजगार र उत्पादनसँग जोड्नका लागि सकारात्मक प्रयासहरू गरिएका छन्। कृषि र पशुपालनमा परम्परागत तरिकाहरू अपनाउँदै आएका यहाँका कृषकहरूलाई आधुनिक कृषि प्रणालीमा जोड्नका लागि गौमुखी गाउँपालिका प्रयासरत छ। कृषि र पशुपालनमा आधुनिकीकरण गर्न सकेमा माछा, मासु, दुध, फलफूल अन्नबाली र तरकारी उत्पादनमा आत्मनिर्भर बन्न सक्ने सम्भावना छ। प्राकृतिक सम्पदाहरूको सदुपयोग गरी आर्थिक विकास गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको यस पालिकामा ट्राउट माछापालन, दुग्ध उत्पादन तथा प्रशोधन, जडीबुटी प्रशोधन, कागज र कपडा उत्पादन जस्ता उद्यमशील कार्यहरू गरी स्वरोजगार सिर्जना गर्न सक्ने सम्भावना छ।

पानी प्रसस्त भएको, ओसिलो र मलिलो जमिनमा अर्गानिक कृषि उत्पादनमा यहाँका युवाहरू लागि परेका छन्। स्थानीय तहबाट उनीहरूलाई पुँजी र प्रविधिको राम्रो सहयोग हुँदै आएको छ। धेरै जसो मानिसहरूले परम्परागत तरिकाबाट खेतीपाती गर्दै आएको अवस्थामा ट्राउट माछापालन, किवीखेती, विभिन्न जडीबुटी उत्पादनको अध्ययन तथा उत्पादन स्रोतकेन्द्र जस्ता कार्यहरू युवाहरूबाट सुरुवात भएको छ र राम्रै प्रगतिको बाटोमा छ। कोदो, गेडागुडी तरकारी र माछा मासुमा पालिका आत्मनिर्भर बन्ने मार्गमा छ। निउरो, डौडेजस्ता प्राकृतिक तरकारीको प्युठानी बजारमा उच्च माग रहेको अवस्था छ। यी प्राकृतिक तरकारीको उत्पादन र व्यवस्थापन गर्न खोज अनुसन्धानका कार्यहरू गर्न आवश्यक छ।

कोदो र कोदाबाट बन्ने परिकारहरू यहाँका मौलिक खाद्य वस्तुका रूपमा रहेका छन्। बाइसमुल भरना, र विभिन्न पहाडी टाकुराहरू, रातैफूलेका गुरासका वनहरूले पर्यटन विकासको बाटो खोजिरहेका छन्। जडिबुटीहरूले सरक्षण, उत्पादन र प्रशोधनको माग गरिरहेका छन्। विकास उत्पादन र स्वरोजगारका प्रचुर सम्भावना भएर पनि हाम्रा युवाहरू वैदेशिक रोजगारमा जीवन बिताउनु पर्ने बाध्यताको अन्त गर्न गौमुखी गाउँपालिका मन बचन र कर्मले प्रयासरत रहेको छ। हिंजोका कहालीलाग्दा दुःख र पिडाको अवस्थामा विकासका दृष्टिले केही न केही सुधार भएको अवस्था छ। विकासका “पाइलाहरू सकारात्मक मार्गमा छन्। विकासको गतिलाई तीव्र र दिगो बनाउनका लागि शिक्षालाई गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी बनाउनु पर्ने आवश्यकता छ। यो जिम्मा हाम्रा आदरणीय गुरुहरूको हातमा छ। स्थानीय सरकारले विद्यालयको भौतिक आवश्यकता पूरा गर्न सक्ला तर विद्यालयको कक्षाकोठामा हुने परिवर्तन गुरुहरूकै हातमा छ। जवसम्म शिक्षाले हाम्रा युवाहरूलाई प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोग गर्न सक्ने ज्ञान, सिप र अभिवृद्धि दिन सक्दैन, विकास सम्भव छैन। हामीले हाम्रो शिक्षालाई बेरोजगार उत्पादन गर्ने शिक्षाबाट रोजगार सिर्जना गर्न सक्ने शिक्षामा रूपान्तरण गर्नु छ। विकास भनेको प्राकृतिक सम्पदाको भरपुर उपयोग हो। गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षाले प्राकृतिक सम्पदाको उपयोग गर्ने ज्ञान र सिप प्रदान गर्दछ। शिक्षाको उपयोग आर्थिक विकास र उत्पादनसँग रहेको हुँदा शिक्षा विकासको महत्वपूर्ण पूर्वाधार हो। शिक्षालाई गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री बनाउँदै गौमुखी गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि १० वर्षे आवधिक शिक्षा योजना निर्माण गरिएको छ।

ड) शैक्षिक अवस्था

गौमुखी गाउँपालिका प्युठान जिल्लाको अति दुर्गम स्थानमा रहेको छ । शिक्षा विकासको दृष्टिकोणबाट हेर्दा यस गाउँपालिकामा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य रूपमा शिक्षा दिनुपर्दछ भन्ने भावनाको विकास भएको धेरै भएको छैन । भौगोलिक कठिनाई, कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण यस गाउँपालिकाका आम अभिभावकहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूलाई शिक्षा उपलब्ध गराउन नसकेका कारण धेरै ठुलो सङ्ख्यामा यहाँका अभिभावकहरू साक्षरमात्र भएर आफ्नो जीवन गुजार्दै आएको अवस्थामा आजको बदलिँदो समयमा सबै अभिभावकहरूले आफ्ना बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाएको पाइन्छ । अभिभावकहरू आफ्ना बालबालिकाहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा हासिल गराउन चाहना राखेको पाइन्छ । वैदेशिक रोजगारमा रहेका अधिकांश अभिभावकहरूले गुणस्तरीय शिक्षाको खोजीमा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई शहरी क्षेत्रमा अस्थायी बसोवास गरी शिक्षा उपलब्ध गराएको अवस्था छ । पालिकामा रहेका ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूले साक्षरता, निरन्तर तथा जीवनपर्यन्त सिकाइमा राम्रो योगदान गर्दै आएको अवस्था छ । स्थानीय सरकारका जनपक्षीय कार्यक्रमहरूले महिला बालबालिका तथा जेष्ठनागरिकहरूलाई शिक्षा र सिकाइमा सहयोग गर्दै आएको छ । महिला साक्षरता र सिप विकासका तालिम गोष्ठी अन्तरक्रिया तथा अभिमुखीकरण जस्ता विभिन्न कार्यक्रमहरूले निरन्तर तथा जीवनपर्यन्त सिकाइमा उपलब्धिहरू प्राप्त भएका छन् ।

पालिका भित्र ४५ वटा विद्यालयहरू रहेका छन् । विद्यालयको समन्वयमा सञ्चालन भएका सामुदायिक बालविकास केन्द्र ४ वटा, विद्यालयमा आधारित बालविकास कक्षा ४३ वटा गरी ४७ वटा बालविकास केन्द्रहरू रहेका छन् । प्राथमिक विद्यालयहरू ३० वटा, आधारभूत विद्यालयहरू ८ वटा र माध्यमिक विद्यालयहरू ७ वटा रहेका छन् । गौमुखी माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा ११ र १२ मा कृषि, वाणिज्य र शिक्षा शास्त्रको अध्यापन हुँदै आएको छ । यसबाट दुर्गम स्थानका बालबालिकाहरूले प्राविधिक शिक्षा प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ । विद्यालयहरूमा छात्र भन्दा छात्राहरूको सङ्ख्या धेरै हुनुले गाउँ तथा समुदायका सबै बालबालिकाहरू विद्यालयमा भर्ना भएकोसहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । भौगोलिक समस्याका कारण विद्यालय उमेरमै विद्यालय भर्ना हुन नसक्ने अवस्था छ । तहगत पूरा गर्ने दरले शिक्षाको राष्ट्रिय लक्ष्यको समिप पुगेको अवस्था छ । शिक्षामा पहुँच वृद्धि हुनुलाई सकारात्मक मान्न सकिन्छ । कक्षागत खुद भर्नादर, टिकाउदर, निरन्तरता दर तह विद्यालयहरूको भौतिक सुधारमा राम्रै अवस्था छ । विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधिमा जोड्नका लागि सकारात्मक प्रयासहरू भएका छन् । स्थानीय सरकारको सहयोगमा प्रायः विद्यालयहरूमा ल्यापटप, कम्प्युटर र प्रिन्टर उपलब्ध गराइएको छ । श्रव्य दृष्य सामग्री प्रयोग गरी शिक्षण सिकाइ गर्न सकियोस भन्ने मान्यताका साथ स्थानीय सरकारले सम्भव भएका विद्यालयहरूमा नेट सुविधा उपलब्ध गराएको छ । प्रायः सबै विद्यालयहरूमा सिकाइका लागि उपयुक्त पूर्वाधार र सुविधा सहितका कक्षाकोठाहरूको उपलब्धतामा बढोत्तरी हुँदै गएको छ । शिक्षामा पहुँच बढ्नु, स्थानीय स्तरमै प्राविधिक शिक्षा उपलब्ध हुनु आफैमा राम्रो कार्य भएपनि आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा विषयगत शिक्षक दरबन्दीको अत्यन्तै कमी छ । प्रायः

आधारभूत तह (१-५) स्वीकृत प्राप्त विद्यालयहरू आवश्यकताका आधारमा अनुमति प्राप्त गरी आधारभूत तह (१-८) मा र आधारभूत तह (१-८) स्वीकृत प्राप्त विद्यालयहरू माध्यमिक तहमा स्तरउन्नति गरिएका छन् । स्तर उन्नति गरिएका विद्यालयहरूमा तहगत तथा विषयगत शिक्षक दरबन्दीको कमी छ । आधारभूत तहमा कार्यरत उच्च योग्यताका

शिक्षकहरूले उपल्लो कक्षामा अध्यापन गर्ने गरेकाले विद्यालयहरू सञ्चालन हुन सजिलो भएको छ। माध्यमिक तहमा स्थायी शिक्षक दरबन्दी अत्यन्तै न्यून रहेको अवस्था छ।

नेपाल सरकारको मापदण्ड अनुसार शिक्षक विद्यार्थी अनुपात सन्तोषजनक छ। कक्षागत तथा विषयगत रूपमा हेर्दा शिक्षक दरबन्दीको कमी नै देखिन्छ। आधारभूत तह र मा.वि. तहमा विषयगत शिक्षकको कमी छ। यो कमीलाई पूरा नगरेसम्म शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्न चुनौती देखिन्छ। तत्कालका लागि प्राथमिक स्तरमा शिक्षण सिकाइमा सुधार गर्ने परिपाटीको विकास गरी शिक्षाको जगलाई बलियो बनाउँदै लगेमा शिक्षामा सुधार हुने देखिन्छ। विद्यालयहरूको भौतिक विकासमा व्यापक सुधार भएको अवस्था छ। विद्यालयको शिक्षण सिकाइ गुणस्तरमा विकास गर्न तत्काल केही न केही पहल लिनु आवश्यक छ।

१.२) मुख्य समस्याहरू

भौगोलिक कठिनाई र कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण गाउँपालिकामा शैक्षिक जागरण दिनप्रतिदिन वृद्धि हुँदै गएको अवस्था छ तथापि शिक्षाक्षेत्रमा आफ्नै प्रकारका समस्याहरू रहेका छन्। विद्यालय शिक्षामा ठिक उमेरमा विद्यालयमा भर्ना हुने समस्या टड्कारो रूपमा रहेको छ। भौगोलिक समस्याका कारण बालविकास केन्द्रमा ४ वर्षकै उमेरमा सबै बालबालिकाहरू भर्ना हुन नसकेको अवस्था छ। खेतीपाती र पशुपालनका लागि अभिभावकहरू घरगोठ सर्ने प्रचलनले सबै बालबालिकाहरू विद्यालयमा नियमित हुन नसक्ने अवस्था केही गाउँ समुदायमा रहेको छ। दलित तथा जनजाति समुदायको वाहुल्य रहेको गाउँवस्तीमा विद्यालय उमेरमै भर्ना नहुने समस्या छ। विद्यालयमा ढिलो भर्ना हुने र नियमित नहुने, कक्षा दोहोर्‍याउने समस्याका कारण कुल भर्नादर र खुद भर्नादरमा सन्तुलन हुन सकेको छैन। आधारभूत तहमा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच पुगेको अवस्था छ। सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय उमेरमै भर्ना गरेर कक्षा नदोर्‍याइकन ठिक उमेरमै माध्यमिक तह पूरा गराउनु पर्ने कार्य सन्तोषजनक अवस्थामा छैन। यो अवस्थामा सुधार गर्नका लागि शिक्षा सरोकार पक्षहरूले सत्प्रयास गर्नु जरूरी छ। शिक्षक दरबन्दीको असमान वितरण, स्थायी शिक्षक दरबन्दीको कमी र परम्परागत शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका कारण बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धि निरासाजनक रहेको छ। विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण सन्तोषजनक छैन। बालमैत्री विद्यालय वातावरण विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा शिक्षकहरूको ध्यान जान सकेको छैन। विद्यालयहरूको शैक्षिक वातावरण बालमैत्री हुन नसक्दा शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुन सकेको छैन। नियमित विद्यालय अनुगमन नहुनु र शिक्षकहरूलाई हौसला बढाउन सक्ने वातावरण सिर्जना हुन नसक्नुले शिक्षाको सङ्ख्यात्मक विकास भएतापनि गुणात्मक विकास हुन सकेको छैन। आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा विषयगत र स्थायी दरबन्दी नहुनुले गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्तिमा बाधा उत्पन्न गरेको अवस्था छ। भौगोलिक कठिनाइका कारण सानो गाउँ समुदायमा पनि विद्यालय स्थापना गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने बाध्यता छ। सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा ल्याउनका लागि सानो गाउँसमुदायका थोरै बालबालिकाहरूका लागि पनि विद्यालय स्थापना गर्नु पर्दा शिक्षामा लगानी बढ्न गएको छ। थोरै बालबालिकाहरू भएको विद्यालयमा कक्षागत शिक्षक उपलब्ध हुन नसक्दा शिक्षाको गुणस्तर कायम हुन नसक्नु स्वभाविक जस्तो भएको छ। यो स्वभाविकै समस्याबाट गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउन बहुकक्षा शिक्षण र आधुनिक शिक्षण सिकाइका तालिम शिक्षकहरूलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ। विद्यालय व्यवस्थापन बारे व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूमा ज्ञान नहुनु र शिक्षकहरूमा आधुनिक शैलीको बालकेन्द्रित शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया नअपनाउनुले गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्तिमा बाधा उत्पन्न भएको छ। अभिभावकहरूमा शैक्षिक सचेतनाको

कमी छ। अभिभावकहरूले बालबालिकाहरूको शिक्षामा के-कस्ता समस्याहरू रहेका छन् र ती समस्याहरूलाई कसरी समाधान गर्ने भन्ने विषयमा त्यती चासो र सरोकार राखेको पाइँदैन। अभिभावकहरूले बालबालिकाहरूलाई विद्यालय पठाईँदिनु मात्र आफ्नो कर्तव्य हो भन्ने मात्र बुझेको अवस्था छ। अभिभावक शिक्षाको कमी हुनु पनि विद्यालय शिक्षाको समस्या हो जसलाई समस्याका रूपमा सरोकार पक्षहरूले मानेको पाइँदैन। समग्रमा भन्नुपर्दा विद्यालय शिक्षामा मुख्यतः तीनवटा समस्याहरू रहेका छन्। सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय उमेरमै विद्यालयमा भर्ना गराउने, पाठ्यक्रमले तोकेका सबै सिकाइ उपलब्धिहरू हासिल हुन सक्ने गरी सिकाउने र कक्षा नदोन्याइकन सरासर विद्यालय शिक्षा पूरा गराउने अर्थात् भ्रिकाउने, सिकाउने र टिकाउने यी तिन समस्याहरूको समाधान नगरेसम्म शिक्षामा गरिएको लगानीबाट चाहेको प्रतिफल हासिल गर्न सकिँदैन।

१.३) शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू

शिक्षा क्षेत्र विकासका लागि वर्तमान अवस्थामा राम्रा अवसरहरू प्राप्त भएका छन्। शिक्षा विकासका लागि हाम्रा सामु सबल पक्षहरू पनि छन्। अवसर र सबल पक्षहरू हुदाँहुदै पनि हाम्रा सामु अनगिन्ती चुनौतीहरू छन् ती चुनौतीहरूको सामना नगरेसम्म शिक्षामा गुणस्तर सम्भव छैन।

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना भएपछि शिक्षा विकासका लागि स्थानीय सरकारको जिम्मेवारी महत्वपूर्ण रहेको छ तर शिक्षाका क्षेत्रमा व्यवस्थित रूपले कार्य गर्न नसकेको अवस्था छ। स्थानीय सरकारसँग शिक्षा विज्ञ कर्मचारीहरूको कमी छ। शिक्षाको विकास कसरी गर्ने भन्ने विषय स्थानीय सरकारको प्राथमिकताको क्षेत्रमा पर्न सकेको छैन। सीमित स्रोत साधनहरूलाई अधिकतम उपयोग गरी शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्न सक्ने प्राविधिक ज्ञानको कमीका कारण पनि यसो भएको हुन सक्छ। सिमित स्रोत साधनबाट पनि गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउन सकिन्छ भन्ने जानकारी जनप्रतिनिधि तथा आम अभिभावक र शिक्षाप्रेमीहरूमा नहुनु शिक्षा क्षेत्रको चुनौती हो। स्थानीय स्रोत साधनहरूको अधिकतम प्रयोग गर्न सकिने क्षेत्र भनेको शिक्षा हो। शिक्षाका आफ्नै प्राविधिक पक्षहरू छन्, जसलाई स्थानीय सरकारले प्रयोगमा ल्याउन सकेको छैन। गुणस्तरीय शिक्षाका अवधारणाहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, विद्यालय नक्साङ्कन तथा समायोजन गर्न नसक्नु, विद्यालय शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गर्न नसक्नु, निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्नका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्न नसक्नु, विद्यालय क्षेत्रको सुशासन, विपद् व्यवस्थापन र वैकल्पिक शिक्षण सहजीकरण जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्न नसक्नु तथा भौतिक पूर्वाधार निर्माणमा प्रभाकारी कार्यहरू गर्न नसक्नु शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू रहेका छन्।

१.४) अवसरहरू

शिक्षा विकासका लागि वर्तमान अवस्थामा राम्रा अवसरहरू प्राप्त भएको अवस्था छ। नेपालको संविधान २०७२ को शिक्षा सम्बन्धी हक धारा ३१ मा निम्नअनुसार शिक्षा सम्बन्धी अवसरहरू प्राप्त हुनले शिक्षाको विकासमा सकारात्मक अवसरहरू प्राप्त हुन गएका छन्।

- १) प्रत्येक नेपालीलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने छ ।
- २) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुने छ ।
- ३) अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानुन बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक हुने छ ।
- ४) दृष्टिबिहिन नागरिकलाई ब्रेललिपी तथा बहिरा र स्वर वा बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट कानुन बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुने छ ।

बालबालिकाको हक धारा ३९ को व्यवस्थाले पनि शिक्षामा सकारात्मक प्रभाव पारेको अवस्था छ । यो पनि हाम्रा लागि अवसरको रूपमा लिनु पर्दछ ।

धारा ३५ उपधारा २ मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालनपोषण, उचित स्याहार खेलकुद मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुने छ ।

उपधारा ३ प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुने छ । दलितको हक धारा ४० ले पनि दलित बालबालिकाहरूको शिक्षाप्राप्तिका लागि व्यवस्था गरेको छ । जसअनुसार दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिक देखि उच्च शिक्षासम्म कानुन बमोजिम छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिने छ । प्राविधिक र व्यावसायिक उच्च शिक्षामा दलितका लागि कानुन बमोजिम विशेष व्यवस्था गरिने छ । सामाजिक न्यायको हक धारा ४२ उपधारा २ मा आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तिकरण र विकासका लागि शिक्षा स्वास्थ्य, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुने छ । उपधारा ५ अनुसार नेपालमा अग्रगामी लोकतान्त्रिक परिवर्तनका लागि भएका सबै जनआन्दोलन, सशस्त्र संघर्ष र क्रान्तिका क्रममा जीवन उत्सर्ग गर्ने सहिद परिवार, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवार, लोकतन्त्रका योद्धा, द्वन्द्वपीडित र विस्थापित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, घाइते तथा पीडितलाई न्याय एवम् उचित सम्मान सहित शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आवास, सामाजिक सुरक्षा र कानुनबमोजिम प्राथमिकताका साथ अवसर पाउने हक हुने छ ।

राज्यका नीतिहरूधारा ५१ ले शिक्षाको विकासका लागि राम्रो व्यवस्था गरेको छ ।

च) विकास सम्बन्धी नीति उपधारा ४ वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान, एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने ।

ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति उपधारा (१) शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक सिपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने । उपधारा २) शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्ने शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने । उपधारा ३) नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्धन गर्ने । उपधारा ४) उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाइ क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने ।

सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति उपधारा ७ राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारहरूको पूर्ण उपभोगको वातावरण सिर्जना गर्ने, युवाको सशक्तिकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतको क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्दै व्यक्तित्व विकास गर्ने तथा राज्यको सर्वाङ्गीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने ।

संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा शिक्षा सम्बन्धी अधिकार **अनुसूची-५** संघको अधिकार यस अन्तरगत केन्द्रिय विश्व विद्यालय, केन्द्रिय स्तरका प्रज्ञाप्रतिष्ठान, विश्वविद्यालय मापदण्ड र नियमन, केन्द्रिय पुस्तकालय । **अनुसूची-६** प्रदेशको अधिकार प्रदेश विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा पुस्तकालय संग्रहालय । **अनुसूची-७** साभा अधिकार संघ र प्रदेशको वैज्ञानिक अनुसन्धान, विज्ञान प्रविधि र मानव संशाधन । **अनुसूची ८** स्थानीय तहको अधिकार आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा । **अनुसूची ९** संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभा अधिकार शिक्षा, खेलकुद र पत्रपत्रिका ।

उपरोक्त प्रकारबाट हाम्रो संविधानले शिक्षाको विकास सम्बन्धी व्यवस्था गरेको हुँदा यी व्यवस्थाहरूलाई अवसरका रूपमा लिएर स्थानीय स्तरमा प्रारम्भिक बालविकास देखि माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री, रोजगार मूलक र सिपमूलक बनाउनु हामी सबैको कर्तव्य हुन जान्छ । वर्तमान अवस्थामा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँचमा वृद्धि हुँदै गएको छ । तीन तहका सरकारबिच समन्वय, सहकार्य र जिम्मेवारी पूरा गर्न सकिने अधिकार हुनु, शिक्षामा लगानी वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सक्ने वातावरण सिर्जना हुनु । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले शिक्षाका अधिकारहरू स्थानीय तहमा प्रदान गर्नु । तीनवटै सरकार तथा अन्य संघसंस्थाहरूबाट शिक्षामा लगानी गर्न सकिने वातावरण हुनु, स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको अवसर हुनु, वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरण गरी विद्यार्थीको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चिता हुनुलाई शिक्षाक्षेत्रको अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ । शिक्षामा भएका अवसर र चुनौतीको समायोजन गर्दै गौमुखी गाउँपालिकाले शिक्षाको गुणस्तर विकास गर्न निर्माण गरिएको स्थानीय तहको आवधिक शिक्षा योजना फलदायी हुने छ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

परिच्छेद-२

लक्ष्य निर्धारण

गौमुखी गाउँपालिकाको शिक्षामा गुणस्तर विकास गर्नका लागि यस परिच्छेदमा योजनाको सोच, लक्ष्य उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, कार्यनीतिहरू, अपेक्षित उपलब्धिहरू र मुख्य मुख्य कार्यसम्पादनका सूचकहरूको लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ। योजनाको महत्वपूर्ण भागका रूपमा यो परिच्छेद रहेको छ। आगामी १० वर्ष भित्रमा स्थानीय तहको शिक्षाक्षेत्र कस्तो हुने भन्ने कुराको प्रतिबिम्बन यस भागमा रहेको छ।

२.१) दूरदृष्टि

“गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री शिक्षा, गौमुखी गाउँपालिकाको प्रतीबद्धता”

२.२ लक्ष्य

“विद्यालय शिक्षालाई प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री र गुणस्तरीय बनाइ दक्ष एवम् सिपमूलक जनशक्ति उत्पादन गर्ने”

२.३) उद्देश्यहरू

- १) बालविकास उमेरका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास कक्षा वा बालविकास केन्द्रको पहुँचमा पुऱ्याउनु।
- २) बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित प्रारम्भिक बालविकास कक्षा तथा बालविकास केन्द्रहरूलाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउनु।
- ३) आधारभूत शिक्षामा सबैको सहज एवं समतामूलक पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्दै सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्नु।
- ४) गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै, सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको प्रतिस्पर्धी, सिपयुक्त एवं उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्नु।
- ५) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसरलाई व्यापक विस्तार गरी सबै इच्छुक नागरिकहरूको लागि समावेशी एवम् समतामूलक पहुँच स्थापित गर्दै देश विकासका लागि योग्य, सक्षम, सिपयुक्त र उद्यमशील जनशक्ति तयार गर्नु।
- ६) साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु।
- ७) आपतकालीन अवस्थामा पनि विद्यार्थीहरूको सिकन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्दै वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु।
- ८) विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासनलाई सक्षम बनाउनु।
- ९) विद्यालय अनुगमनलाई प्रभावकारी र उपलब्धिमूलक बनाउनु।
- १०) विद्यालयका शिक्षक कर्मचारीहरूको क्षमता विकास तथा पेसागत मर्यादा अभिवृद्धि गर्नु।
- ११) पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिहरू पूरा गर्नु।

२.४) रणनीतिहरू

- १) बालविकास उमेरका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास कक्षा वा बालविकास केन्द्रको पहुँचमा पुऱ्याउनु,
 - १.१) गौमुखी गाउँपालिका र अभिभावकको साभेदारीमा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास एवम् विद्यालय शिक्षाको पूर्व तयारीका लागि कम्तीमा १ वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्ने ।
 - १.२) उपयुक्त पूर्वाधार सहितको बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने ।
- २) बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित प्रारम्भिक बालविकास कक्षा तथा बालविकास केन्द्रहरूलाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउनु ।
 - २.१) प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास केन्द्रमा बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास तथा आधारभूत शिक्षाको तयारीका लागि प्रयाप्त पूर्वाधार व्यवस्था गरी अभिभावकको समेत सहभागितामा बालविकास कक्षा तथा बालविकास केन्द्रमा गुणस्तरीय पूर्वाधार र गतिविधिहरू व्यवस्थित, प्रभावकारी र बालमैत्री बनाइने ।
 - २.२) प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास केन्द्रका शिक्षकहरूको न्यूनतम योग्यता निर्धारण गरी हाल कार्यरत बालविकास शिक्षकहरूलाई योग्यतामा आधारित वृत्ति विकास र स्तरवृद्धिको अवसर प्रदान गर्ने ।
- ३) आधारभूत शिक्षामा सबैको सहज एवं समतामूलक पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्दै सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिष्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्नु ।
 - ३.१) सबैका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रत्याभूति गर्न सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना गराउने एवम् भर्ना भएका सबैलाई अध्ययनमा निरन्तरता दिलाउन र गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि उत्प्रेरणात्मक उपायहरू अबलम्वन गर्ने ।
 - ३.२) आधारभूत तहमा भर्ना नभएका वा विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको खोजपड्ताल गरी उनीहरूलाई विशेष सेवा सुविधा उपलब्ध गराइ विद्यालयमा नियमित गराउने ।
 - ३.३) सबै बालबालिकाहरूलाई बालविकास तथा विद्यालय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विद्यालयहरूको नक्साङ्कन गरी आवश्यकताका आधारमा शैक्षिक सेवाहरूको पहुँच विस्तार गर्ने ।
 - ३.४) विद्यालयहरूमा उपयुक्त बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गर्ने र विषयगत तथा कक्षागत शिक्षक दरवन्दी व्यवस्था गर्दै जाने ।
 - ३.५) आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नका लागि, भौगोलिक अवस्था अनुसारको उपयुक्त पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
 - ३.६) भौगोलिक समस्या र आर्थिक अवस्था कमजोर भएका वा अनाथ बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षामा समावेश गर्नका लागि आवसीय प्राथमिक विद्यालयको स्थापना गर्ने र क्रमशः माध्यमिक तहसम्म स्तरोन्नति गर्ने ।

- ४) गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै, सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको प्रतिस्पर्धी, सिपयुक्त एवं उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्नु ।
- ४.१) आधारभूत तह पूरा गरी विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको खोजपड्ताल गरी उनीहरूलाई उत्प्रेरणात्मक सहयोग गर्दै माध्यमिक तहको शिक्षा प्राप्तमा सहभागी गराउने ।
- ४.२) भौगोलिक अवस्थाको अध्ययन गरी आवश्यकताका आधारमा विद्यालयहरूलाई स्तरोन्ति गर्दै जाने ।
- ४.३) कक्षाकोठामा आधुनिक शिक्षण सिकाइ प्रणाली विकास गर्ने ।
- ४.४) माध्यमिक विद्यालयहरूमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी व्यवस्था गर्दै जाने । विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ४.५) भौगोलिक कठिनाइमा बसोबास गर्ने समुदाय र दलित समुदायमा रहेका विद्यालयहरूका लागि विशेष शैक्षिक सुधार कार्यक्रम लागु गर्ने ।
- ४.६) माध्यमिक तहमा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यकताअनुसार विद्यालयहरूको पुनर्बिर्तरण समायोजन तथा स्थापना गर्ने ।
- ४.७) माध्यमिक तहमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूलाई उत्प्रेरणात्मक कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ४.८) माध्यमिक शिक्षालाई सिप र उत्पादनसँग एकाकार गराउने ।
- ५) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसरलाई व्यापक विस्तार गरी सबै इच्छुक नागरिकहरूको लागि समावेशी एवम् समतामूलक पहुँच स्थापित गर्दै देश विकासका लागि योग्य, सक्षम, सिपयुक्त र उद्यमशील जनशक्ति तयार गर्नु ।
- ५.१) माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई उच्च प्राथमिकता दिने ।
- ५.२) माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला कम्प्यूटर प्रयोगशाला र पुस्तकालयको व्यवस्था गर्ने साथै कार्यशाला भवन निर्माण गर्ने ।
- ५.३) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसरलाई व्यापक विस्तार गरी सबै इच्छुक नागरिकहरूको लागि समावेशी एवम् समतामूलक पहुँच स्थापित गर्दै देश विकासका लागि योग्य, सक्षम, सिपयुक्त र उद्यमशील जनशक्ति तयार गर्नु ।
- ५.४) माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा आवश्यकताअनुसार सञ्चालन गर्ने ।
- ५.५) छोटो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमहरू सञ्चालन गर्नका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमकेन्द्र स्थापना गर्ने ।
- ५.६) आधारभूत शिक्षा पूरा गरेका तर माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्न नसकी बसेका युवाहरूलाई प्रविधि तथा व्यावसायिक सिपका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ५.७) स्थानीय परम्परागत सिप र व्यवसायहरूलाई आधुनिक प्रविधि र व्यवसायमा जोडने शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

- ६) साक्षरता निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु ।
- ६.१) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको गुणस्तर सुधार गर्ने तथा समुदायस्तरमा पुस्तकालय एवम् सूचना तथा सञ्चार केन्द्रहरू स्थापना गर्ने ।
- ६.२) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई साक्षरता र जीवन पर्यन्त शिक्षाको स्रोतकेन्द्रका रूपमा व्यवस्थित गर्ने ।
- ७) आपतकालीन अवस्थामा पनि विद्यार्थीहरूको सिक्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्दै वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
- ७.१) भौगोलिक रूपमा जोखिम स्थानमा रहेका विद्यालयहरूको पहिचान गरी जोखिम न्यूनीकरणका विधिहरू अवलम्बन गरिने वा विद्यालयहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने ।
- ८) विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासनलाई सक्षम बनाउनु ।
- ८.१.) विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सबै पदाधिकारीहरूलाई व्यवस्थापन तालिम प्रदान गर्ने ।
- ८.२.) अभिभावकहरूलाई बालमैत्री विद्यालय अवधारणा अभिमुखीकरण कार्यक्रममा समावेश गर्ने ।
- ८.३.) प्रधानाध्यापक तथा शिक्षक स्टाफका लागि विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासन र विद्यालय योजना निर्माण सम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराउने ।
- ९) विद्यालय अनुगमनलाई प्रभावकारी र उपलब्धिमूलक बनाउनु ।
- ९.१.) विद्यालय अनुगमन नियमित गर्ने ।
- १०) विद्यालयका शिक्षक कर्मचारीहरूको क्षमता विकास तथा पेसागत मर्यादा अभिवृद्धि गर्नु ।
- १०.१.) विद्यालयका शिक्षकहरूलाई आधुनिक शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया कक्षाकोठामा प्रयोग गर्न सक्ने गराउने ।
- ११) पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिहरू पूरा गर्नु ।
- ११.१) हरेक विद्यालयहरूले कक्षा ३, ५, ८, ९ र १० का बालबालिकाहरूको सिकाइस्तर पहिचान गरी सुधारात्मक कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ११.२) पहिचान भएका कमजोर बालबालिकाहरूलाई सिकाइ उपलब्धि हासिल गराउने ।

२.५ कार्यनीतिहरू

- १.१) गौमुखी गाउँपालिका र अभिभावकको साभेदारीमा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास एवम् विद्यालय शिक्षाको पूर्वतयारीका लागि कम्तीमा १ वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्ने ।
 - १.१.१) नेपाल सरकारले तोकेको सर्त तथा मापदण्ड पालना गर्ने गरी स्थानीय तहको अनुमति वा स्वीकृतिमा सरकारी, गैरसरकारी, सामुदायिक वा निजी लगानीमा बालमैत्री तथा पूर्वाधारयुक्त प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास केन्द्र तथा स्याहार केन्द्रको व्यवस्थापन गरी बालविकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
 - १.१.२) चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि तोकिएको न्यूनतम मापदण्डका आधारमा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको अनुदान तथा गौमुखी गाउँपालिकाको र अभिभावकहरूको साभेदारीमा एक वर्षे प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
 - १.१.३) तोकिएको मापदण्डका आधारमा सबै विद्यालयहरूमा बालविकास कक्षा र विद्यालय बाहिर समुदायस्तरमा सिकाइ केन्द्र स्थापना र सञ्चालनको व्यवस्था मिलाइने छ ।
 - १.१.४) भौगोलिक बिकटता भएका स्थानहरूको पहिचान गरी अभिभावकहरूको साभेदारीमा बालविकास केन्द्रहरूको विस्तार गरिने छ ।
 - १.१.५) आर्थिक रूपले विपन्न अपाङ्गता भएका, आर्थिकरूपले विपन्न दलित र आर्थिकरूपले विपन्न दुर्गम क्षेत्रका बालबालिकाका लागि निःशुल्क प्रारम्भिक बालविकासको अवसर सुनिश्चित गरिने छ ।
- १.२) उपयुक्त पूर्वाधार सहितको बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने ।
 - १.२.१) बालविकास केन्द्रहरू तथा बालविकास कक्षाहरूलाई बालमैत्री तथा पूर्वाधारयुक्त बनाइने छ ।
 - १.२.२) प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास तथा स्याहार केन्द्रहरूमा बालबालिकाको सुरक्षा, पोषण, खेलसामग्री र स्थान, शयनस्थल, भवन कक्षाकोठा लगायतका आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, बालस्याहार तथा सिकाइ सहजीकरण गरिने छ ।
- २.१) प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास केन्द्रमा बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास तथा आधारभूत शिक्षाको तयारीका लागि प्रयाप्त पूर्वाधार व्यवस्था गरी अभिभावकको समेत सहभागितामा बालविकास कक्षा तथा बालविकास केन्द्रमा गुणस्तरीय पूर्वाधार र गतिविधिहरू व्यवस्थित, प्रभावकारी र बालमैत्री बनाइने ।
 - २.१.१) विद्यालयमा सञ्चालन गरिने प्रारम्भिक बालविकास कक्षा विद्यालयको हाताभित्रै छुट्टै भौतिक संरचना खडा गरी सञ्चालन गर्नुका साथै, विद्यालय टाढा भएका कारण बालविकास कक्षाको पहुँचभन्दा बाहिर रहेका बालबालिकालाई पहुँचमा ल्याउन विद्यालयको समन्वयमा वैकल्पिक प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गौमुखी गाउँपालिका बाटै मिलाइने छ वा सामुदायिक बालविकास केन्द्रहरू आवश्यकताका आधारमा स्थापना गरिने छ ।
 - २.१.२) बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका निमित्त अभिभावकहरूलाई प्रेरित गर्न गौमुखी गा.पा. का शिक्षा, स्वास्थ्य र सुरक्षा लगायतका निकायहरूको संयुक्त सहभागितामा अभिभावक जागरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

- २.१.३) गौमुखी गा.पा. र समुदायको साभेदारीमा प्रत्येक वडा वा टोलमा बालबालिकाहरूलाई खेल्ने र मनोरञ्जन गर्ने सामग्रीहरू सहितको बालउद्यान निर्माण गरिने छ ।
- २.२) प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास केन्द्रका शिक्षकहरूको न्यूनतम योग्यता निर्धारण गरी हाल कार्यरत बालविकास शिक्षकहरूलाई योग्यतामा आधारित वृत्ति विकास र स्तरवृद्धिको अवसर प्रदान गर्ने ।
- २.२.१) प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सहजकर्ताको योग्यता र क्षमताको मापदण्ड निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
- २.२.२) प्रारम्भिक बालविकास कक्षा र बालविकास केन्द्रका लागि विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा शिक्षकको आपूर्ति गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
- २.२.३) प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा सहजीकरण गर्ने शिक्षकको न्यूनतम योग्यता कक्षा १२ पास गरेको वा सो सरह हुने गरी कानुनी व्यवस्था मिलाइने छ ।
- २.२.४) योग्यता नपुगेका प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्तालाई विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रममा सहभागी गराइ दक्ष सहजकर्ता बनाइने छ ।
- २.२.५) प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्तालाई प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम न्यूनतम पारीश्रमिक र सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गरिने छ । त्यस्ता सहजकर्ताको कार्यसम्पादनको आधारमा प्रत्येक वर्ष मूल्याङ्कन गरी पुरस्कार र दण्ड दिने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।
- ३.१) सबैका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रत्याभूति गर्न सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना गराउने एवं भर्ना भएका सबैलाई अध्ययनमा निरन्तरता दिलाउन र गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि उत्प्रेरणात्मक उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।
- ३.१.१) विद्यालय नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालय स्थापना, समायोजन, स्तरउन्नति तथा विस्तार गरिने छ ।
- ३.१.२) विद्यालय शिक्षामा पहुँच वृद्धि गर्नका लागि विद्यालय भर्ना तथा स्वागत कार्यक्रम, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, विद्यालय पोशाक, शैक्षिक सामग्री, अभिभावक शिक्षा आदि जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- ३.१.३) विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना गर्ने अभियानलाई निरन्तरता दिदै विभिन्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी गौमुखी गाउँपालिकाले आफ्नो सेवाक्षेत्र भित्र कुनैपनि बालबालिका विद्यालय बाहिर नरहेको घोषणा गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने छ ।
- ३.१.४) आधारभूत विद्यालयहरूमा विज्ञान तथा भाषा शिक्षणका आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराइने छ ।
- ३.२) आधारभूत तहमा भर्ना नभएका वा विद्यालय छोडेका बालबालिकाहरूको खोजपड्ताल गरी उनीहरूलाई विशेष सेवा सुविधा उपलब्ध गराई विद्यालयमा नियमित गराउने ।
- ३.२.१) विद्यालय सेवाक्षेत्रमा रहेका बालबालिकाहरू विद्यालयमा भर्ना भए नभएको वा विद्यालय छोडेको खोजपड्ताल गर्न व्यवस्थापन समितिको क्रियाशिलतामा स्थानीय शिक्षाप्रेमी, समाजसेवी, विद्यार्थी, शिक्षक अभिभावक संघ, स्थानीय राजनैतिक दलका नेतृत्वहरूको सहभागिता गराई शैक्षिक शत्रको सुरुवातमा विद्यालय भर्ना अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

- ३.२.२) विद्यालयमा भर्ना भई विद्यालय छाडेका तथा अन्य विद्यालयमा स्थानान्तरण भई गएका बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत पारिवारिक विवरण तयार गरी व्यवस्थित रूपमा विद्यालयमा रेकर्ड राखिने छ ।
- ३.२.३) विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत पारिवारिक विवरण तोकिएको फरम्याटमा व्यवस्थित गरिने छ । विद्यालयको शैक्षिक तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित गरी सबैको पहुँचमा हुने गरी शैक्षिक तथ्याङ्क सूचना पाटी हरेक विद्यालयहरूमा राखिने छ ।
- ३.२.३) विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको पहिचान गरेपछि उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक, पारिवारिक र शैक्षिक समस्याहरूको पहिचान गरी प्राप्त प्रतिवेदनका आधारमा ती बालबालिकाहरू र परिवारका लागि विशेष प्रोत्साहन उपलब्ध गराइ, उनीहरूलाई विद्यालयमा निरन्तरता हुने वातावरण सिर्जना गरिने छ ।
- ३.३) सबै बालबालिकाहरूलाई बालविकास तथा विद्यालय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि विद्यालयहरूको नक्साङ्कन गरी आवश्यकताका आधारमा शैक्षिक सेवाहरूको पहुँच विस्तार गर्ने ।
- ३.३.१) गौमुखी गाउँपालिका सबै विद्यालयहरूको भौगोलिक नक्साङ्कन गरी शैक्षिक नक्सा तयार गरिने छ र सोका आधारमा विद्यालयहरूको समायोजन, वितरण, स्थापना र स्तरोन्नतिगरिने छ ।
- ३.४) विद्यालयहरूमा उपयुक्त बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गर्ने र विषयगत तथा कक्षागत शिक्षक दरबन्दी व्यवस्था गर्दै जाने ।
- ३.४.२) विद्यालयको कक्षाकोठा, बालबालिकाको बसाइ व्यवस्थापन, खेलमैदान, शौचालय बनाइनेछ ।
- ३.४.३) शिक्षा सरोकार पक्षलाई बालमैत्री विद्यालय अवधारणा सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
- ३.४.४) आधारभूत विद्यालयहरूमा कक्षागत तथा विषयगत शिक्षक दरबन्दी आवश्यकताका आधारमा थप गरिने छ ।
- ३.५) आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नका लागि, भौगोलिक अवस्था अनुसारको उपयुक्त पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
- ३.५.१) पालिकास्तरबाट निर्माण गरिने विद्यालय भवन निर्माणका लागि स्थानीय निर्माण सामग्री र स्रोत साधनको उपयोग हुने गरी विद्यालयको जग्गा जमिनको बनोटको आधारमा शिक्षाविद् र स्थानीय सरोकारवालाहरूको सल्लाह सुझावमा विशेष प्रकारको रचनात्मक डिजाइन लागत इष्टिमेट तयार गरी बालमैत्री विद्यालय भवन तथा अन्य भौतिक संरचनाहरूको निर्माण गरिने छ ।
- ३.५.२) विद्यालय संरचना भएका जमिनको भौगोलिक अवस्थालाई जमिन व्यवस्थापन गरी सिर्जनात्मकताका आधारमा बालमैत्री बनाइने, भिराला जमिनमा सीढी निर्माण, टेवापखाल, भू-क्षय रोकथामका प्रविधिहरू, जैविक इन्जीनियरिङ प्रणाली प्रयोग गरी बालमैत्री वातावरण सिर्जना गरिने छ ।

- ३.६) भौगोलिक समस्या र आर्थिक अवस्था कमजोर भएका वा अनाथ बालबालिकाहरूलाई अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षामा समावेश गर्नका लागि आवसीय प्राथमिक विद्यालयको स्थापना गर्ने र क्रमश माध्यमिक तह सम्म स्तरोन्नति गर्ने ।
- ३.६.१) भौगोलिक रूपले सुगम स्थानमा आवसीय प्राथमिक विद्यालय स्थापना गरिने छ ।
- ३.६.२) आवसीय विद्यालय सञ्चालन, व्यवस्थापन र स्तरउन्नतिका लागि निर्देशिका तथा कार्यविधि निर्माण गरिने छ ।
- ४.१) आधारभूत तह पूरा गरी विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको खोजपड्ताल गरी उनीहरूलाई उत्प्रेरणात्मक सहयोग गर्दै माध्यमिक तहको शिक्षा प्राप्तमा सहभागी गराउने ।
- ४.१.१) विद्यालय सेवाक्षेत्रमा रहेका बालबालिकाहरू विद्यालयमा भर्ना भए नभएको वा विद्यालय छोडेको खोजपड्ताल गर्न व्यवस्थापन समितिको क्रियाशिलतामा स्थानीय शिक्षाप्रेमी, समाजसेवी, विद्यार्थी, शिक्षक अभिभावक संघ, स्थानीय राजनैतिक दलका नेतृत्वहरूको सहभागिता गराई शैक्षिक शत्रको सुरुवातमा विद्यालय भर्ना अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
- ४.१.२) विद्यालयमा भर्ना भई विद्यालय छाडेका तथा अन्य विद्यालयमा स्थानान्तरण भई गएका बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत पारीवारिक विवरण तयार गरी व्यवस्थित रूपमा विद्यालयमा रेकर्ड राखिने छ ।
- ४.१.३) विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत पारिवारिक विवरण तोकिएको फरम्याटमा व्यवस्थित गरिने छ । विद्यालयको शैक्षिक तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित गरी सबैको पहुँचमा हुने गरी शैक्षिक तथ्याङ्क सूचना पाटी हरेक विद्यालयहरूमा राखिने छ ।
- ४.१.४) विद्यालय छाडेका बालबालिकाहरूको पहिचान गरेपछि उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक, पारिवारिक र शैक्षिक समस्याहरूको पहिचान गरी प्राप्त प्रतिवेदनका आधारमा ती बालबालिकाहरू र परिवारका लागि विशेष प्रोत्साहन उपलब्ध गराइ, उनीहरूलाई विद्यालयमा निरन्तरता हुने वातावरण सिर्जना गरिने छ ।
- ४.२) भौगोलिक अवस्थाको अध्ययन गरी आवश्यकताका आधारमा विद्यालयहरूलाई स्तरोन्ति गर्दै जाने ।
- ४.२.१) आवश्यकता र विद्यालयको भौगोलिक नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयहरूको स्तरोन्ति गरिने छ ।
- ४.३) कक्षाकोठामा आधुनिक शिक्षण सिकाइ प्रणाली विकास गर्ने ।
- ४.३.१) सबै विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधिमा जोडिने छ ।
- ४.३.१) शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यालयहरूलाई शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्न आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराइने छ ।
- ४.३.२) वार्षिक पाठयोजना, दैनिक पाठयोजनाका आधारमा कक्षाकोठामा शैक्षणिक प्रक्रियाहरू पूरा गरी शिक्षण गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित प्रविधियुक्त र आधुनिक बनाइने छ ।
- ४.३.३) शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रविधियुक्त र आधुनिक बनाउन चाहने विद्यालयहरूका लागि वि.व्य.स. र शिक्षक स्टाफको माग भई आएको निर्णयका आधारमा तालिम तथा प्रविधि विद्यालय तहमै उपलब्ध गराइने छ ।

- ४.३.४) विद्यालयको शैक्षिक विकासमा सहजीकरण गर्न विद्यालयलाई १५ दिनका लागि स्वयमसेवक शिक्षाशास्त्रीको सेवा उपलब्ध गराइने छ ।
- ४.३.५) परीक्षाको डरत्रासबाट हुन जाने मानसिक समस्या न्यूनीकरण गर्न कक्षा ५, ८ र १० मा अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको अनिवार्य एकाई परीक्षा सञ्चालन गर्ने परिपाटी विकास गरिने छ र बालबालिकाको मूल्याङ्कन रेकर्ड कम्प्युटरमाराखी सिकाइस्तर वृद्धि श्रृङ्खलाको त्रैमासिक रूपमा ग्राफिकल समीक्षा गरिने छ ।
- ४.४) **माध्यमिक विद्यालयहरूमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी व्यवस्था गर्दै जाने । विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।**
- ४.४.१) आधारभूत विद्यालयहरूमा एक शैक्षिक शत्रका लागि र माध्यमिक विद्यालयहरूमा दुई शैक्षिक शत्रका लागि स्वयमसेवक शिक्षक उपलब्ध गराउने कार्यविधि निर्माण गरिने छ ।
- ४.४.२) आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूमा आवश्यकताका आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गरिने छ ।
- ४.४.३) विद्यालयहरूलाई बालमैत्री बनाउनका लागि आवश्यक विविध प्रकारका सहयोगहरू उपलब्ध गराउँदै सामाजिक परिचालनको सहयोग लिने परिपाटीको विकास गरिने छ ।
- ४.४.४) विद्यालयको अवस्था अध्ययन गरी शिक्षक दरबन्दी समायोजन गरिने छ ।
- ४.४.५) आफ्नो तह भन्दा माथिको योग्यता हासिल गरेका शिक्षकहरूले आफ्नो तहमा ७५ प्रतिशत र उपल्लो तहमा २५ प्रतिशत शिक्षण गर्ने परिपाटीको विकास गरिने छ ।
- ४.५) **भौगोलिक कठिनाइमा बसोबास गर्ने समुदाय र दलित समुदायमा रहेका विद्यालयहरूका लागि विशेष शैक्षिक सुधार कार्यक्रम लागु गरिने छ ।**
- ४.५.१) दुर्गम भौगोलिक क्षेत्र र दलित समुदायका विद्यालयहरूमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूलाई पोशाक र शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराइने छ ।
- ४.५.२) दुर्गम भौगोलिक क्षेत्र र दलित समुदायका विद्यालयहरूलाई नमुना बनाउन सामाजिक परिचालनका अवधारणाहरू लागु गरिने छ ।
- ४.६) **माध्यमिक तहमा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यकताअनुसार विद्यालयहरूको पुनर्वितरण समायोजन तथा स्थापना गर्ने ।**
- ४.६.१) माध्यमिक विद्यालयहरूको पुनर्वितरण, समायोजन र स्थापना गर्न विद्यालय विद्यालय नक्साङ्कन गरिने छ ।
- ४.७) **माध्यमिक तहमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूलाई उत्प्रेरणात्मक कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।**
- ४.७.१) हरेक महिनाको मसान्तका दिन विद्यालयमा उत्प्रेरणात्मक कक्षाहरू सञ्चालन गरिने छ ।
- ४.८) **माध्यमिक शिक्षालाई सिप र उत्पादनसँग एकाकार गराइने छ ।**
- ४.८.१) माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा भाषा, साहित्य र कला, विज्ञान तथा प्रविधिको प्रदर्शनी आयोजना गर्न सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।
- ४.८.२) विद्यालयहरूलाई जीवनोपयोगी शिक्षण प्रविधि तालिम विद्यालय स्तरमै वा सामुहिक रूपमा उपलब्ध गराइने छ ।

- ५.१) माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई उच्च प्राथमिकता दिने ।
- ५.१.१) स्थानीय अभिभावकहरूको सहयोग र साभेदारीमा माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन गरिने छ ।
- ५.१.२) स्वरोजगार सिर्जना गर्न सक्ने प्रविधिहरूको छनौट गरी हरेक माध्यमिक विद्यालयहरूमा भिन्दा भिन्दै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा उपलब्ध गराउने वातावरण सिर्जना गरिने छ ।
- ५.२) माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्यूटर प्रयोगशाला र पुस्तकालयको व्यवस्था गर्ने साथै कार्यशाला भवन निर्माण गर्ने ।
- ५.२.२) माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा आवश्यकताका आधारमा विज्ञान तथा प्राविधिक सिप विकास गर्नका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरिने छ ।
- ५.२.३) माध्यमिक तहका विद्यालयहरूमा विज्ञान तथा प्रविधि र सूचना प्रविधिका भौतिक सामग्रीहरू उपलब्ध गराइने छ ।
- ५.३) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसरलाई व्यापक विस्तार गरी सबै इच्छुक नागरिकहरूको लागि समावेशी एवम् समतामूलक पहुँच स्थापित गर्दै देश विकासका लागि योग्य, सक्षम, सिपयुक्त र उद्यमशील जनशक्ति तयार गरिने छ ।
- ५.३.१) माध्यमिक शिक्षा प्राप्तबाट वञ्चितामा परेका आर्थिक रूपले कमजोर अवस्थाका युवाहरूलाई व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा उपलब्ध गराउन लागत साभेदारीमा गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप उपलब्ध गराइने छ ।
- ५.४) माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा आवश्यकताअनुसार सञ्चालन गर्ने ।
- ५.४.१) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा परिषद्बाट सम्बन्धन लिई पालिकास्तरमा कुनै एक माध्यमिक विद्यालयमा सिप विकास सम्बन्धी तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
- ५.५) छोटो अवधिका प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमहरू सञ्चालन गर्नका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमकेन्द्र स्थापना गर्ने ।
- ५.५.१) बेरोजगार युवाहरूलाई रोजगार प्रवर्धन गर्न छोटो अवधिका तालिमहरू सञ्चालन गर्ने तालिम केन्द्र स्थापना गरिने छ ।
- ५.६) आधारभूत शिक्षा पूरा गरेका तर माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्न नसकी बसेका युवाहरूलाई प्रविधि तथा व्यावसायिक सिपका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ५.६.१) पशुपालन, जैविक विविधता संरक्षण, माछापालन, अग्निसो खेती, बाँस तथा अग्निसोका घरेलु सामग्री निर्माण, कृषि सामग्री प्रशोधन तथा प्याकेजिङ, दुध डेरी, भवन निर्माण कला, तारजाली बुन्ने जस्ता जैविक विविधता संरक्षणमा योगदान गर्न सक्ने जनशक्ति उत्पादनमा लगानी गरिने छ ।

- ५.७) स्थानीय परम्परागत सिप र व्यवसायहरूलाई आधुनिक प्रविधि र व्यवसायमा जोडने शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ५.७.१) स्थानीय रूपमा उत्पादन गरिदै आएका परालका गुन्द्री, मान्द्रा, मकैका पातका गुन्द्री चकटी जस्ता उत्पादनलाई आधुनिक प्रविधि र व्यवसायमा जोडेर बालविकास देखि कक्षा ३ सम्मका बालबालिकाहरूको बसाइ व्यवस्थापनमा प्रयोग गरिने छ ।
- ५.७.२) स्थानीय रूपमा उत्पादन भएको कृषि उत्पादनलाई प्रशोधन गरी बालबालिकाहरूका लागि खाजा व्यवस्था गरिने छ ।
- ५.७.३) स्थानीय रूपमा रहेका पूराना कपडाहरूलाई धुलाई गरी बालबालिकाहरू बस्न मिल्ने डफलाहरू निर्माण गर्न विद्यालयमा उपलब्ध गराउन अभिभावकहरूलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।
- ५.७.४) बाँसलाई रासायनिक प्रशोधन गरी विद्यालयहरूको घेरावार तथा अन्य निर्माणका काममा प्रयोग गर्न सक्ने सिप विकास गरिने छ ।
- ६.१) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको गुणस्तर सुधार गर्ने तथा समुदायस्तरमा पुस्तकालय एवम् सूचना तथा सञ्चार केन्द्रहरू स्थापना गर्ने ।
- ६.१.१) आवश्यक स्थानमा पुस्तकालय तथा सूचनाकेन्द्रको स्थापना गरिने छ ।
- ६.१.२) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रका सहजकर्ताहरूको सक्षमताका लागि समाजिक परिचालन सम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराइने छ ।
- ६.१.३) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई अभिभावक सचेतना अभिवृद्धिका लागि परिचालन गरिने छ ।
- ७.१) भौगोलिक रूपमा जोखिम स्थानमा रहेका विद्यालयहरूको पहिचान गरी जोखिम न्यूनीकरणका विधिहरू अवलम्बन गरिने वा विद्यालयहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गरिने छ ।
- ७.१.१) जोखिम स्थानमा रहेका विद्यालयहरूलाई जैविक इन्जीनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी सुरक्षित गरिने छ ।
- ७.१.२) सम्भव भएसम्म जोखिम स्थानमा रहेका विद्यालयहरूलाई स्थानान्तरण गरिने छ ।
- ८.१.) विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सबै पदाधिकारीहरूलाई व्यवस्थापन तालिम प्रदान गरिने छ ।
- ८.१.१) विद्यालय व्यवस्थापनका पदाधिकारीहरू, पूर्व पदाधिकारीहरू, शिक्षाप्रेमी समाजसेवी र राजनैतिक दलका स्थानीय नेतृत्वहरूलाई विद्यालय व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रयोग्यात्मक तालिम विद्यालय स्तरमै उपलब्ध गराइने छ ।
- ८.२.) अभिभावकहरूलाई बालमैत्री विद्यालय अवधारणा अभिमुखीकरण कार्यक्रममा समावेश गरिने छ ।
- ८.२.१) अभिभावकहरूलाई समुदायस्तरमा बालमैत्री अवधारणा अभिमुखीकरण समुदायस्तरमा उपलब्ध गराई विद्यालयमा प्रयोग्यात्मक अभ्यास गराइने छ ।

- ८.३.) प्रधानाध्यापक तथा शिक्षक स्टाफका लागि विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासन र विद्यालय योजना निर्माण सम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराउने ।
- ८.३.१) प्रधानाध्यापक तथा शिक्षक स्टाफलाई विद्यालय तहमा वा सामुहिक रूपमा विद्यालय व्यवस्थापन तथा प्रशासन र योजना निर्माण सम्बन्धी प्रयोग्यात्मक तालिम उपलब्ध गराईने छ ।
९. १.) विद्यालय अनुगमन नियमित गर्ने ।
- ९.१.१) विद्यालय अनुगमनका लागि निश्चित ढाँचाको अनुगमन फारम तयार गरी कम्तीमा एक शैक्षिक अवधिमा ३ पटक हरेक विद्यालयहरू अनुगमन गरिने छ ।
- ९.१.२) विद्यालय अनुगमन गर्दा सुपरीवेक्षण प्रणाली अपनाइने छ ।
- ९.१.३) पालिकास्तरमा सामाजिक विकास समिति संयोजकको संयोजकत्वमा विद्यालय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण समिति गठन गर्नका लागि ऐन नियम बनाइने छ ।
- ९.१.४) प्रधानाध्यापकहरू र गाउँ शिक्षा समितिका पदाधिकारीहरूको संयुक्त सभामा अनुगमन प्रतीवेदन प्रस्तुति समीक्षा र विद्यालय सुधार सम्बन्धी अन्तरक्रिया गरिने छ ।
- ९.१.५) अनुगमन फारम विप्लेशणका आधारमा विद्यालय तथा शिक्षकहरूको मूल्याङ्कन गरी वार्षिक रूपमा उत्कृष्ट शिक्षक तथा विद्यालयलाई पुरस्कार तथा सम्मान प्रदान गरिने छ ।
- ९.१.६) अनुगमन कार्यविधि निर्माण गरी लागु गरिने छ ।
- १०.१) विद्यालयका शिक्षकहरूलाई आधुनिक शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया कक्षाकोठामा प्रयोग गर्न सक्ने गराइने छ ।
- १०.१.१) हरेक वडामा वडास्तरीय १५ दिने विषयगत (भाषा, गणित, सामाजिक र विज्ञान) आधुनिक शिक्षण सिकाइ तालिम आयोजना गरिने छ । तालिम बडाको कुनै विद्यालयमा प्रयोग्यात्मक र विषयगत हुने छ ।
- १०.१.२) तालिम प्राप्त शिक्षकले तालिमबाट प्राप्त सिपलाई कक्षा कोठामा प्रयोग गरे वा नगरेको अनुगमन फारममा रेकर्ड राखिने छ र राम्रो उपलब्धि र सिर्जनात्मक कार्य गर्ने शिक्षकलाई पालिका स्तरको सम्मान गरिने छ ।
- ११.१) हरेक विद्यालयहरूले कक्षा ३, ५, ८, ९ र १० का बालबालिकाहरूको सिकाइ स्तर माफत गरिने छ ।
- ११.१.१) सिकाइस्तर पहिचान भएका बालबालिकाहरूलाई पुर्नउपलब्धि हासिल कक्षा अभिभावकहरूको सहयोगमा विद्यालय स्तरमा सञ्चालन गरिने छ ।
- ११.१.२) पुर्नउपलब्धि कक्षा सञ्चालनका लागि कार्यविधि बनाइ विद्यालयहरूलाई आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइने छ ।
- ११.२) सिकाइस्तर पहिचान भएका कमजोर बालबालिकाहरूले सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्ने छन् ।
- ११.२.१) कुनैपनि हालतमा सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न नसक्ने बालबालिकाको बारेमा शिक्षकले “सिकाइ समस्या अनुसन्धान प्रतिवेदन” तयार गरी पालिकाको शिक्षाशाखामा बुझाउने व्यवस्था लागु गरिने छ ।

२.७) मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	सूचकहरू	राष्ट्रिय प्रवेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यसम्पादन सम्बन्धी सूचनाको स्रोत
१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा								
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कुल भर्ना दर ५	स्थानीय प्रदेश	१३३.०३	१२५.०	१२०.०	१००	विद्यालय सर्वेक्षण र राष्ट्रिय जनगणना २०७८	विद्यालय अनुगमन तथा EMIS
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका ५	राष्ट्रिय स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९५.१२	९७.०२	९९.०	१००		
२. आधारभूत शिक्षा कक्षा (१-८)								
२.१	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकाको खुद भर्नादर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	८३.१३	८५	९०	१००		
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कुल प्रवेशदर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	१४१.६७	१२०.०	११०.०	१००		
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्नादर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	८८.५५	९०.०	९५.०	१००		
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कुल भर्नादर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	१३१.९१	११०.०	१०५.०	१००		
२.५	आधारभूत तह कक्षा ५ को खुद प्रवेश दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९८.०९	९९.०	९९.५	१००		

क्र. सं.	सूचकहरू	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यमादन सम्बन्धी सूचनाको स्रोत
२.६	आधारभूत तह कक्षा ५ को कुल प्रवेश दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	१३९.९६	१३०.०	१२०.०	१००		
२.७	आधारभूत तह कक्षा ५ को टिकाउ दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९४.१२	९५.०	९७.०	१००		
२.८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९५.०५	९७.०	९९.०	१००		
२.९	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	३१.३६	२०.०	१५.०	०		
२.१०	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सुचाकाङ्क	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	०.९९	०.९९	०.९९	१		
२.११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९२.०७	९३.०	९५.०	१००		
२.१२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कुल भर्ना दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	८८.०५	९२.०	९५.०	१००		
२.१३	आधारभूत तह कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	७७.१४	८५.०	९५.०	१००		

क्र. स.	सूचकहरू	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यसमाप्त सम्बन्धी सूचनाको स्रोत
२.१४	आधारभूत तह (कक्षा १-८) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समानता सूचक	स्थानीय	१.०४	१.०३	१.०२	१		
२.१५	कक्षा ३ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका बालबालिकाको सङ्ख्या ५	नेपाली भाषा	५५.३	७५.०	८५.०	१००		
		गणित	४८.८५	६८.०	८८.०	१००		
२.१६	कक्षा ५ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका बालबालिकाको सङ्ख्या ५	नेपाली भाषा	५०.११	६८.०	८५.०	१००		
		गणित	५८.६९	६८.०	८५.०	१००		
२.१७	कक्षा ८ मा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ तह ३ हासिल भएका बालबालिकाको सङ्ख्या ५	अङ्ग्रेजी	५०.११	६५.०	८७.०	१००		
		नेपाली भाषा	४३.०३	६५.०	७५.०	१००		
२.१७	कक्षा ८ तह ३ हासिल भएका बालबालिकाको सङ्ख्या ५	गणित	३६.४५	५५.०	७५.०	१००		
		विज्ञान	४५.१५	६५.०	७८.०	१००		

क्र. सं.	सूचकहरू	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यसमादन सम्बन्धी सूचनको स्रोत
२.१८	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका ५	स्थानीय	०	०	०	०		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
२.१९	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कुल शिक्षकमध्ये महिला शिक्षकको संख्या ५	स्थानीय	२.६५	२.१५	१.२५	०		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
३)	माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)	स्थानीय	३२.७५	३३.०	३३.१०	३५		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर ५	स्थानीय	७०.०३	७८.०	९०.०	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
३.२	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दर ५	स्थानीय	७८.१४	८५.०	९०.०	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
३.३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक	स्थानीय	१.१९	१.१२	१.५	१		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
३.४	आधारभूत तहबाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर ५	स्थानीय	८५.१२	८७.०	९४.०	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १०मा पुगे दर ५	स्थानीय	५९.२८	७०.०	८०.०	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						

क्र. सं.	सूचकहरू	राष्ट्र, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यमादन सम्बन्धी सूचनाको स्रोत
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	३२.०५	४५.०	७०.०	१००		
३.७	माध्यमिक तह (९-१२) मा कार्यरत महिला संख्या ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	११.४२	२०.०	२५.०	३५.०		
३.८	माध्यमिक तह (९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी संख्या ५	स्थानीय	४३.०३	६५.०	७५.०	१००		
		प्रदेश	३६.४५	५५.०	७५.०	१००		
		राष्ट्रिय	४५.१५	६५.०	७८.०	१००		
		नेपाली भाषा	६५.०३	७०.०	७५.०	१००		
३.९	कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि (अङ्कमा)	गणित	४५.१५	५५.०	७५.०	१००		
		विज्ञान	४८.३५	६५.०	८५.०	१००		
		राष्ट्रिय						
		अङ्ग्रेजी	४४.१६	६५.०	७७.०	१००		

क्र. सं.	सूचकहरू	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यमादन सम्बन्धी सूचनाको स्रोत
४) जीवनपर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा								
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	७८.७५	८५.०	९०.०	९०.०	१००	
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९३.०	९७.०	९९.०	१००		
४.३	साक्षरता दर (१५-२४वर्ष समूह) ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	९५.०	९६.०	९८.०	१००		
४.४	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समानता(१५ वर्ष भन्दा माथि)	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	८४.८५	८७.०	९०.०	९०.०	१००	
५) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिम								
५.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	३.०४	५.०	१०.०	१५.०		
५.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) वा डिप्लोमा वा प्रि डिप्लोमा वा सो सरह) उत्तर्ण जनशक्ति (वार्षिक संख्या)	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय	१३.०	२०.०	२५.०	३०.०		

क्र. सं.	सूचकहरू	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यमादन सम्बन्धी सूचनाको स्रोत
६) सुशासन तथा व्यवस्थापन								
६.१	आधारत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात सामुदायिक विद्यालय	स्थानीय	२७.३५					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
६.२	आधारत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	३६.७७					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
६.३	आधारत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	३२.०६					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
६.४	आधारत तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	३०.१४					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						
६.५	आधारत तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	३५.७८					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय						

क्र. सं.	सूचकहरू	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचक	आधारवर्ष २०७९	२०८१	२०८४	२०८९	सूचकको स्रोत	कार्यसमाप्त मन्वही सूचनाको स्रोत
७) उच्च शिक्षा								
७.१	उच्च शिक्षामा कुल भर्ना दर ५	प्रदेश राष्ट्रिय						
७.२	उच्च शिक्षामा महिला सहभागिता अनुपात	प्रदेश राष्ट्रिय						
७.३	प्राविधिक उच्च शिक्षामा विद्यार्थी भर्ना दर ५	प्रदेश राष्ट्रिय						
८) शिक्षामा लगानी								
८.१	कुल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा बिनियोजित बजेट ५	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय						
८.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रतिविद्यार्थी सरकारी खर्च (रु हजारमा)	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय						
८.३	माध्यमिक तह (९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु हजारमा)	स्थानीय प्रदेश राष्ट्रिय						

१.६ अपेक्षित उपलब्धि

- २.६.१) गौमुखी गाउँपालिकाका ४ वर्ष उमेरका सबै बालबालिकाहरू बालविकास केन्द्र वा बालविकास कक्षामा भर्ना भएका हुने छन् ।
- २.६.२) स्थापना भएका सबै बालविकास केन्द्र वा बालविकास कक्षाहरूमा बालविकास मापदण्ड पूरा भई गुणस्तरीय र प्रभावकारी भएको हुने छ ।
- २.६.३) गौमुखी गाउँपालिकाका विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरू विद्यालयमा भर्ना भएका हुने छन् ।
- २.६.४) गौमुखी गाउँपालिकाका सबै बालबालिकाहरूले आधारभूत तह पूरा गरेका हुने छन् ।
- २.६.५) बालविकास तथा विद्यालयहरूको नक्साङ्कन भई आवश्यकताका आधारमा बालविकास केन्द्र र विद्यालयहरूको वितरण समायोजन र स्थापना गरिएको हुने छ ।
- २.६.६) सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भएको हुने छ ।
- २.६.७) सबै विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार बालमैत्री, हुन गई गुणस्तरीय शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई वैज्ञानिक तथा प्रविधि मैत्री बनाइ सर्वब्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति हुने छ ।
- २.६.८) माध्यमिक शिक्षामा सबैको सहज एंव समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भएको हुने छ ।
- २.६.९) माध्यमिक शिक्षा गुणस्तरीय हुन गइसिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको प्रतिस्पर्धी, सिपयुक्त एंव उत्पादनशील जनशक्ति तयार भएको हुने छन् ।
- २.६.१०) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा उपलब्ध गराउन सक्षमता र आवश्यकताका आधारमा माध्यमिक विद्यालयहरूको उन्नयन भएको हुने छ ।
- २.६.११) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसरहरू सुनिश्चित गरी योग्य, सक्षम सिपयुक्त र उद्यमशील जनशक्ति तयार भएका हुने छन् ।
- २.६.१२) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूमा समुदायको पहुँच वृद्धि हुन गई निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू सुनिश्चित भएको हुने छ ।
- २.६.१३) आपतकालीन अवस्थामा पनि बालबालिकाहरूलाई सिक्ने वातावरण सुनिश्चित भएको हुने छ ।
- २.६.१४) सबै विद्यालयहरूमा व्यवस्थापन तथा प्रशासन सक्षम भएको हुने छ ।
- २.६.१५) विद्यालय अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण पद्धतिले विद्यालयहरू गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी र प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ गर्न सक्षम भएका हुने छन् ।
- २.६.१६) विद्यालयका शिक्षक कर्मचारीहरूको पेसागत दक्षता र मर्यादा उन्नयन भएको हुने छ ।
- २.६.१७) बालविकास, आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा बालबालिकाहरूले प्राप्त गर्नुपर्ने सिकाइ उपलब्धिहरू पूर्ण रूपमा हासिल गरेका हुने छन् ।

परिच्छेद-३

विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरू

यस परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षाक्षेत्रका मुख्य-मुख्य उपक्षेत्रहरू जस्तै प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन, साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षा, शिक्षक व्यवस्थापन र विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी सम्बन्धीत उपक्षेत्रको विकासको निमित्त अवलम्बन गर्नुपर्ने उद्देश्यहरू तथा रणनीतिहरूको बिस्तृतिकरण गरिएको छ। यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका उपक्षेत्रहरूलाई परिचय, वर्तमान अवस्था, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, उपलब्धिहरू, नतिजाहरू, मुख्य क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण जस्ता ७ वटा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ।

३.१) प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१) परिचय

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा विद्यालय जाने उमेरपूर्वका बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गर्ने तथा आधारभूत शिक्षाका लागि तयार हुन सहयोग गर्ने शैक्षिक कार्यक्रम हो। सर्वाङ्गीण विकासअन्तर्गत बालबालिकाहरूको शारीरिक, मानसिक, तथा बौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक विकास पर्दछन्। कुनै एक पक्ष कमजोर हुँदा व्यक्तिको व्यक्तित्व विकासमा बाधा पर्न सक्ने भएकाले बालबालिकाका उल्लिखित सबै पक्षको विकासमा ध्यान दिनु आवश्यक छ। त्यसैले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमले बालबालिकालाई लेखपढ गराउने वा अक्षर तथा अङ्क चिनाउने कार्यमा जोड दिनेभन्दा उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग गर्नुका साथै आधारभूत शिक्षाका लागि तयार गराउन सहयोग गर्नुपर्छ।

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमहरू विभिन्न समयावधिका रूपमा सञ्चालन गर्ने प्रचलन भए पनि चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने नेपालको निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५ तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ मा उल्लेख भएको र नेपालको १६औँ योजनामा पनि सोही व्यवस्था गरिएको सन्दर्भमा यस शिक्षा योजनामा पनि एकवर्षे कार्यक्रम समावेश गरिएको छ। प्रारम्भिक बालविकास रणनीति २०७७ २०८८ (राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७७) ले जन्मदेखि ८ वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवधिलाई जन्मदेखि २ वर्षसम्म, २-४ वर्ष र ४-८ वर्ष गरी तीन समूहमा बाँडेर तीन किसिमका कार्यक्रमहरू प्रस्ताव गरेअनुसार ४-८ वर्षको विकास तथा सिकाइ सम्बन्धी कार्यक्रमलाई शिक्षाक्षेत्रमा समावेश गरेको छ। नेपालमा बालबालिकाहरू पाँच वर्ष उमेरमा कक्षा १ मा भर्ना हुने भएकाले यस प्रारम्भिक बालविकास राष्ट्रिय रणनीतिले पनि ४ वर्षका बालबालिकाका लागि एकवर्षे प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखाएको छ।

३.१.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिका प्युठान जिल्लाको दुर्गम उत्तरी भेगमा रहेको स्थानीय तह हो। विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९, राष्ट्रिय जनगणना २०७८ र विद्यालय शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणका आधारमा गौमुखी गाउँपालिकाको बालविकास र शिक्षाको वर्तमान अवस्था यस प्रकार रहेको छ।

तालिका-१

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा
जातिगत छात्र छात्रा विवरण-२०७९

दलित			जनजाति			अन्य			जम्मा		
छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
१५७	१५३	३१०	१६२	१६१	३२३	१३०	१३४	२६४	४४९	४४८	८९७

तालिका-२

बालविकास उमेरको जनसङ्ख्या-२०७९

बालविकास र शिक्षा उमेरका बालबालिकाहरू (३ र ४ वर्ष उमेरका)	बालक	बालिका	जम्मा
	५६५	५१४	१०७९

तालिका-३

बालविकास र शिक्षासँग सम्बन्धित शैक्षिक सूचकहरू

क्र.स.	सूचकहरू	वर्तमान अवस्था
१	बालविकास संङ्ख्या	विद्यालयहरूको समन्वयमा सामुदायिक बालविकास केन्द्र ४ वटा, बालविकास कक्षा ४३ वटा विद्यालयमा ४३ वटा गरी जम्मा ४७ वटा
२	छात्र छात्रा लैङ्गिक समानता	०.९९
३	बालविकास सहजकर्ता	पुरुष २ महिला ४५
४	बालविकास बाहिर रहेका बालबालिका प्रतिशत	१६.८७
५	कुल भर्नादर	१३३.०३
६	खुद भर्नादर	७३.१२
६	बालविकासमा प्रवेश दर प्रतिशत	८३.१३
८	बालबालिकाका उपस्थिती दर प्रतिशत	७६.२९
९	कक्षा कोठा तथा केन्द्रको अवस्था	सुधार गरी मापदण्ड अनुसारको बनाउन सकिने कक्षा कोठा ३२ वटा, १५ वटा मापदण्ड पुऱ्याउन नयाँ संरचना नै बनाउनु पर्ने ।
१०	बसाइ व्यवस्थापनको अवस्था	४७ वटैमा बसाइ व्यवस्थापन प्रभावकारी नभएको ।
११	शैक्षिक सामग्री र खेल सामग्रीको अवस्था	४० वटामा शैक्षिक सामग्री र खेल सामग्री नभएको ।
१२	बालमैत्री शौचालयको अवस्था	४७ वटैमा बालमैत्री शौचालय नभएको ।
१३	सिकाइ कुनाको अवस्था	४४ वटामा सिकाइ कुना नभएको
१४	शिक्षण सिकाइको अवस्था	४५ वटामा सिकाइको तौर तरिका मिलेको छैन ।
१५	प्रारम्भिक बालविकासको अनुभव लिई कक्षा १मा प्रवेश गरेको दर	९५.१२
१६	सहयोगी कार्यकर्ताको लैङ्गिक अवस्था	महिला सहयोगी कार्यकर्ता ४५ जना , २ जना पुरुष

स्रोत :- विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९

३.१.३ अवस्था विप्लेशण

उपरोक्त तथ्याङ्क तालिकाहरू अध्ययन गर्दा गौमुखी गाउँपालिकामा बालविकास र शिक्षाको अवस्था निम्नअनुसार रहेको देखिन्छ :

- १) कुल भर्नादर र खुद भर्नादर मा सामाजस्यता नभएको देखिन्छ । यसको अर्थ ठिक उमेरमा बालबालिकाहरू बालविकास र शिक्षामा भर्ना भएको अवस्था छैन ।
- २) राष्ट्रिय जनगणना २०७८ मा बालविकास उमेरका ३ र ४ वर्ष उमेरका बालबालिकाको सङ्ख्याभन्दा कम बालबालिकाहरू बालविकास र शिक्षामा भर्ना भएका छन् । यसबाट बुझ्न सकिन्छ कि बालविकास र शिक्षामा सबै बालबालिकाहरू भर्ना भएका छैनन् ।
- ३) भौगोलिक समस्या र छरिएर रहेका वस्तीका कारण बालविकास शिक्षा सबैको पहुँचमा पुऱ्याउन समस्या रहेको अवस्था छ ।
- ४) १६.८७ प्रतिशत बालबालिकाहरू बालविकास शिक्षाबाट वञ्चित रहेको अवस्था छ भने ढिलो वा कमउमेरमा बालविकासमा भर्ना हुने समस्याले गुणस्तरीय बालविकास शिक्षामा असर पारेको छ ।
- ५) बालविकास कक्षा वा केन्द्रमा हुने बालमैत्री वातावरण र शिक्षण सिकाइ तथा पूर्वाधार प्रयाप्त नभएको अवस्था छ । बालमैत्री शौचालय, शिक्षण सिकाइका सामग्री, खेलसामग्री, बसाई व्यवस्थापन, स्वच्छ खानेपानी र पोषण, स्वास्थ्य सेवा तथा अभिभावक शिक्षा र परामर्श सेवाको अभाव छ । शिक्षण सिकाइ बालमैत्री छैन । सहजकर्ताहरूले बालसिकाइका प्रभावकारी तौर तरिकाहरू अपनाउन सकेका छैनन् । शिक्षण सिकाइमा बालविकास कार्यतालिका र पाठ्यक्रमको उपयोग गरिएको छैन ।
- ६) बालविकासको अनुभव लिएर कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने दर १०० हुनु पर्ने हो त्यो नहुनुमा अभिभावकहरूले नै अक्षर चिनेको छैन कक्षा १ मा नलाने भन्ने धारणा रहेको र शिक्षणका तौर तरिका नमिल्नु समस्याका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

३.१.४ उद्देश्य

- १) प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- २) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु,

३.१.५) रणनीतिहरू

- १) सबै बालबालिकाको बालविकासमा पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि निर्धारित मापदण्ड नर्मस र ढाँचाअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- २) कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुर्नवितरण र आवश्यकताअनुसार नयाँ बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने,
- ३) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा लागतसहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,
- ४) कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघ संस्था निजीक्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने,
- ५) नमुना बालविकास केन्द्रहरू स्थापना गर्ने,
- ६) बालकक्षा व्यवस्थापन, कक्षा सजाजट र शैक्षिक सामग्रीहरूको व्यवस्थापन गर्ने,
- ७) माग र आवश्यकताका आधारमा बालविकास केन्द्रमा सहजीकरण गर्नका लागि शिक्षाशास्त्री वा विद्को स्वयमसेवा उपलब्ध गराउने ।

३.१.६) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

- १) सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुने छ।
- २) सबै बालविकास केन्द्र तथा बालविकास कक्षामा गुणस्तर सुधार भइ बालमैत्री वातावरण र बालमैत्री सिकाइ भएको हुने छ।

प्रमुख नतिजा

- १) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कुल भर्नादर र खुद भर्नादरमा सन्तुलन कायम हुने छ। कुलभर्नादर १०० र खुदभर्नादर १०० पुगेको हुने छ।
- २) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने दर १०० प्रतिशत पुगेको हुने छ।
- ३) सबै बालविकास केन्द्रहरूले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुन छन्।
- ४) १०० प्रतिशत सहयोगी कार्यकर्ताहरूले गुणस्तरीय तालिम प्राप्त गरेका हुने छन्।
- ५) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघ संस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएका हुने छन्।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	भर्ना अभियान कार्यक्रम	पटक							
२	बालविकास कक्षा कोठा व्यवस्थापन	वटा	६	६	६	६	६	३२	
३	बालमैत्री शौचालय निर्माण	वटा	९	९	९	९	९	४५	
४	बालविकास केन्द्र स्थापना	वटा	२	२	२	२	२	१०	
५	बसाइ व्यवस्थापन	वटा	९	९	९	९	९	४५	
६	खेलसामग्री तथा शैक्षिक सामग्री प्रदान	वटा	९	९	९	९	९	४५	
७	स.का.का लागि तालिम १५ दिने	पटक	१	१	१	१	१	५	
८	सिकाइ कुना सामग्री उपलब्धता	वटा	९	९	९	९	९	४५	
९	स्वच्छ खानेपानी र पोषण	वटा	९	९	९	९	९	४५	
१०	नमुना बालविकास केन्द्र स्थापना	वटा	१	२	१	२	१	७	
११	बालबालिकाका लागि शैक्षिक सामग्री	वटा	९	९	९	९	११	४७	
१२	बालविकास केन्द्र भवन निर्माण	वटा	२	२	२	२	२	१०	

३.२) आधारभूत शिक्षा

३.२.१) परिचय

शिक्षा ऐन २०२८ अनुसार नेपालमा प्रारम्भिक बालशिक्षादेखि कक्षा ८ सम्म दिइने शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा मानिएको छ । आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन, सामाजिक समायोजनमा सहयोग तथा माध्यमिक शिक्षामा प्रवेशका लागि तयार गर्दछ । यसले व्यक्तिलाई निरन्तर सिकाइको मार्ग प्रशस्त गरी मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्दछ । नेपालको संविधानले आधारभूत शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा लिई यो तहको शिक्षा निःशुल्क हुने उल्लेख गरेकाले आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याइ गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो ।

यसै गरी अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ ले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व र तत्सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको हुने र आधारभूत शिक्षा उमेर समूहका बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुने छ भन्ने उल्लेख गरेको छ ।

३.२.२) वर्तमान अवस्था

विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९, राष्ट्रिय जनगणना २०७८ र विद्यालय शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणका आधारमा गौमुखी गाउँपालिकाको बालविकास र शिक्षाको वर्तमान अवस्था यस प्रकार रहेको छ ।

तालिका-१

आधारभूत तह

जातिगत छात्र छात्रा विवरण २०७९

तह	दलित			जनजाति			अन्य			जम्मा		
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
१-५	६६०	६८८	१३४८	८६९	८३०	१६९९	५६२	५६३	११२५	२०९१	२०८१	४१७२
६-८	२९७	३३५	६३२	४००	४७८	८७८	२९१	३३२	६२३	९८८	११४५	२१३३
जम्मा	९५७	१०२३	१९८०	१२६९	१३०८	२५७७	८५३	८९५	१७४८	३०७९	३२२६	६३०५

स्रोत :- विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९

तालिका-२

प्राथमिक तहको उमेर जनसङ्ख्या २०७९

	बालक	बालिका	जम्मा
आधारभूत तह (कक्षा १-५) उमेरका बाल बालिकाहरू	१५८५	१५७९	३१६४
आधारभूत तह (कक्षा ६-८) उमेरका बालबालिकाहरू	१०६७	११२४	२१९१
कुल जम्मा	२६५२	२७०३	५३५५

स्रोत :- राष्ट्रिय जनगणना-२०७८

तालिका-३
आधारभूत शिक्षासँग सम्बन्धीत शैक्षिक सूचकहरू

क्र.सं.	सूचकहरू	वर्तमान अवस्था
१	विद्यालय सङ्ख्या	प्राथमिक विद्यालयहरूमा १-३ सम्म १ वटा, ०-२ सम्म २ वटा, ०-३ सम्म ७ वटा, ०-५ सम्मको २० वटा गरी जम्मा ३० वटा प्राथमिक विद्यालयहरू र ०-७ सम्म ३ वटा, ०-८ सम्म ५ वटा गरी ८ वटा आधारभूत ६-८ का विद्यालयहरू रहेका छन्। यसरी आधारभूत विद्यालयहरू ३८ वटा रहेका छन्।
२	आधारभूत तह १-५ मा छात्र छात्रा लैङ्गिक समानता	०.९९ (आधारभूत तहमा बालक र बालिकाका सङ्ख्यामा बालिकाको सङ्ख्या बढी छ। जनसङ्ख्याको बोनोटा आधारमा पनि बालिकाको सङ्ख्या बढी हुनु स्वभाविकै छ। यसले समुदायमा बालिका शिक्षामा जागरण आएको मान्न सकिन्छ।
३	आधारभूत तह १-५ मा शिक्षक	महिला शिक्षक ७९ जना र पुरुष ११५ जना गरी १९४ जना शिक्षक रहेका छन्। शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्रतिशत ४.६५ र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:२१.५० हुन आउँदछ। वर्तमान अवस्थामा विद्यालयको प्रकृति र सञ्चालित कक्षाको आधार गर्दा कक्षाकोठाहरू १२८ वटा हुन्छन्। कक्षागत रूपमा हिसाव गर्दा ६६ जना शिक्षक बढी हुन्छन्। निजी शिक्षक ४२ जना बाहेक गर्दा सरकारी बजेटका शिक्षक १५२ जना हुन आउँदछ। सरकारी बजेटका शिक्षकको मात्र हिसाव गर्दा पनि कक्षागत शिक्षकको हिसावमा पनि २४ जना शिक्षक बढी हुन्छ। सरकारी बजेटका शिक्षक सङ्ख्यामा मात्र हेर्दा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्रतिशत ३.६४ र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:२७.४४ हुन्छ। (शिक्षक दरबन्दी विवरण सरकारी स्थायी दरबन्दी ६८ जना, करार अस्थायी २३ जना, राहत दरबन्दी ३३ जना, गा.पा. अनुदान २४ जना, संघीय अनुदान ४ जना, निजी ४२ जना गरी जम्मा १९४ जना)
	आधारभूत तह १-५ मा शिक्षक महिला शिक्षक प्रतिशत	४०.७२

४	आधारभूत तह ६-८ मा शिक्षक	<p>पुरुष ३९ महिला १९ जम्मा ५८ जना । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्रतिशत २.७१, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:३६.७७. रहनुले सरकारको नीतिअनुसार शिक्षक दरबन्दी अपुग भएको मानिदैन । तर कक्षागत रूपमा आधारभूत तह ६-८ मा वर्तमान अवस्थामा विद्यालयमा सञ्चालित कक्षाकोठाहरू ६१ वटा रहेको र शिक्षकहरू ५८ जनामात्र हुनुले कक्षागत रूपमा ३ जना शिक्षक दरबन्दी कम हुन जान्छ । निजी शिक्षक बाहेक हिसाव गर्दा सरकारी बजेटका शिक्षक ४५ जना रहेका छन् । यस अर्थमा १६ जना शिक्षक कमी हुन्छ । निजी शिक्षक बाहेक शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्रतिशत २.१० हुन्छ भने शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १:४७.४ हुन आउँदछ । यी तथ्यबाट प्रष्ट हुन्छ कि आधारभूत तह ६-८ मा कक्षागत रूपमा १६ जना दरबन्दीको कमी छ । १ शिक्षक बराबर ४५ जना विद्यार्थी को हिसावले भन्नु पर्दा ३ जना शिक्षक दरबन्दीको कमी देखिन्छ । यो दरबन्दीको अपुग अवस्था आधारभूत तह १-५ मा बढी भएको शिक्षक सङ्ख्याले पूरा गरेको अवस्था पाइन्छ ।</p> <p>(स्थायी दरबन्दी १० जना, करार १ जना, राहत ५ जना, गा.पा. अनुदान २२ जना, संघीय अनुदान ७ जना, निजी १३ जना, गरि जम्मा ५८ जना)</p>
५	कुल आधारभूत तह ६-८ मा शिक्षक महिला शिक्षक प्रतिशत	<p>३२.७५ महिला शिक्षक आरक्षण ३५ प्रतिशत पुग्ने अवस्थामा छ । लैङ्गिक समानताका हिसावले र आरक्षणका हिसावले सन्तोषजनक अवस्था छ । यसलाई न्यूनतम पनि ३५ प्रतिशत पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।</p>
६	आधारभूत तह ६-८ मा छात्र छात्रा लैङ्गिक समानता सूचक	<p>१.१५ , छात्रा प्रतिशत ५३.६८ र छात्र प्रतिशत ४६.३२ देखिन्छ । छात्रहरू घरायसी समस्याका कारण कामको खोजीमा जाने र विद्यालयमा भर्ना नहुने समस्या हुन सक्छ । जनसङ्ख्याको बनोटका आधारमा ५१.३० प्रतिशत बालिका र ४८.७ प्रतिशत बालक रहेका छन् । समुदायमा ४८.७ प्रतिशत बालक हुनु र विद्यालयमा ४६.३२ प्रतिशतमात्र विद्यालयमा हुनुले २.३८ प्रतिशत बालकहरू आधारभूत तहको शिक्षाबाट पहुँच बाहिर रहेको प्रष्ट हुन्छ । समुदायमा ५१.३ प्रतिशत बालिका समुदायमा छन् तर विद्यालयमा ५३.६८ बालिकाहरू अध्ययन गर्दछन् । यसको मतलव छात्राहरू विद्यालय उमेरमा विद्यालय भर्ना भएका छैनन् । त्यसैले आधारभूत तह ६-८ मा कुल भर्नादर र खुद भर्नादरको सन्तुलन मिलेको अवस्था छैन ।</p>
७	आधारभूत तह ६-८ मा छात्र छात्रा उपस्थिती प्रतिशत	<p>८९.८२ (१० प्रतिशत बालबालिका विद्यालयमा नियमित हुँदैनन् । नियमित नहुदा सिकाइ उपलब्धि कम हुने र कक्षा दोहोऱ्याउने दर बढ्न जान्छ । शिक्षामा गरिएको लागानी खेर जान्छ ।</p>

८	आधारभूत तह १-५ मा छात्र छात्रा उपस्थित प्रतिशत	८७.४८ (१२.५२ प्रतिशत बालबालिका विद्यालयमा नियमित हुँदैनन् । नियमित नहुदा सिकाइ उपलब्धि कम हुने र कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढ्न जान्छ । शिक्षामा गरिएको लागानी खेर जान्छ ।
९	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकाको खुद भर्नादर %	८३.१३ (विद्यालय उमेरमा भर्ना नभई ढिलो भर्ना हुने र कक्षा दोहोर्‍याउने तथा बिचमा विद्यालय छाड्ने र पुन विद्यालय भर्ना हुने गर्नाले खुद भर्नादर र कुल भर्ना दरमा सन्तुलन भई दुबै १०० मा हुन नसकेको अवस्था छ ।
१०	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कुल प्रवेशदर %	१४१.६७ (विद्यालय उमेरमा भर्ना नभई ढिलो भर्ना हुने र कक्षा दोहोर्‍याउने तथा बिचमा विद्यालय छाड्ने र पुन विद्यालय भर्ना हुने गर्नाले खुद भर्नादर र कुलभर्ना दरमा सन्तुलन भई दुबै १०० मा हुन नसकेको अवस्था छ ।
११	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्नादर %	८८.५५ (विद्यालय उमेरमा भर्ना नभई ढिलो भर्ना हुने र कक्षा दोहोर्‍याउने तथा बिचमा विद्यालय छाड्ने र पुन विद्यालय भर्ना हुने गर्नाले खुद भर्नादर र कुलभर्ना दरमा सन्तुलन भई दुबै १०० मा हुन नसकेको अवस्था छ ।
१२	आधारभूत तह(प्राथमिक कक्षा १-५) मा कुल भर्नादर %	१३१.९१ (विद्यालय उमेरमा भर्ना नभई ढिलो भर्ना हुने र कक्षा दोहोर्‍याउने तथा बिचमा विद्यालय छाड्ने र पुन विद्यालय भर्ना हुने गर्नाले खुद भर्नादर र कुलभर्ना दरमा सन्तुलन भई दुबै १०० मा हुन नसकेको अवस्था छ ।
१३	आधारभूत तह कक्षा ५ को खुद प्रवेश दर %	९८.०९ (विद्यालय उमेरमै भर्ना नहुने तथा कक्षा दोहोर्‍याउँदै कक्षा ५ मा पुग्ने अवस्थाले गर्दा यो दर १०० पुग्न सकेको अवस्था छैन । यसका लागि ठिक समयमा विद्यालय भर्ना भई कक्षा नदोहोरिइ सरासर कक्षा ५ मा बालबालिका पुग्नु पर्ने हुन्छ ।
१४	आधारभूत तह कक्षा ५ को कुल प्रवेश दर %	१३९.९६ (विद्यालय उमेरमै भर्ना नहुने तथा कक्षा दोहोर्‍याउँदै कक्षा ५ मा पुग्ने अवस्थाले गर्दा यो दर १०० पुग्न सकेको अवस्था छैन । यसका लागि ठिक समयमा विद्यालय भर्ना भई कक्षा नदोहोरिइ सरासर कक्षा ५ मा बालबालिका पुग्नु पर्ने हुन्छ ।
१५	आधारभूत तह कक्षा ५ को टिकाउ दर %	९४.१२ (विद्यालय उमेरमै भर्ना नहुने तथा कक्षा दोहोर्‍याउँदै कक्षा ५ मा पुग्ने अवस्थाले गर्दा यो दर १०० पुग्न सकेको अवस्था छैन । यसका लागि ठिक समयमा विद्यालय भर्ना भई कक्षा नदोहोरिइ सरासर कक्षा ५ मा बालबालिका पुग्नु पर्ने हुन्छ ।
१६	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर %	९५.०५ सबै बालबालिकाहरू ५ वर्ष पहिले कक्षा १ मा भर्ना भई सरासर नदोहोरिइ कक्षा ५ उतीर्ण गर्ने नभएको अवस्था छ अपेक्षाकृत सुधार हुँदै गएको पाइन्छ ।

१७	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका %	३१.३६
१८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सुचाङ्क	०.९९
१९	आधारभूत तह (कक्षा १-८)मा खुद भर्ना दर %	९२.०७
२०	आधारभूत तह (कक्षा १-८)मा कुल भर्ना दर	८८.०५
२१		
२२	आधारभूत तह कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर %	७७.१४
२३	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समानता सूचक	१.०४
२४	कक्षा ३ को सिकाइ उपलब्धि	नेपाली ५५.३, गणित ४८.८५, (सिकाइ उपलब्धि सन्तोषजनक छैन यो तहमा कम्तीमा पनि हरेक विषयको सि.उ. ८० भन्दा माथि हुनु राम्रो हुन्छ।
२५	कक्षा ५ को सिकाइ उपलब्धि	नेपाली ५०.११, गणित ५८.६९, अंग्रेजी ५०.११ (सिकाइ उपलब्धि सन्तोषजनक छैन यो तहमा कम्तीमा पनि हरेक विषयको सि.उ. ७५ भन्दा माथि हुनु राम्रो हुन्छ।
२६	कक्षा ८ को सिकाइ उपलब्धि	नेपाली ४३.०५, गणित ३६.४५, विज्ञान ४५.१५, अंग्रेजी ३८.२३ (सिकाइ उपलब्धि सन्तोषजनक छैन यो तहमा कम्तीमा पनि हरेक विषयको सि.उ. ६५ भन्दा माथि हुनु राम्रो हुन्छ।
२७	आधारभूत तह १-५ मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका प्रतिशत	०
२८	आधारभूत तह ६-८ मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका प्रतिशत	२.६५

३.२.३ अवस्था विश्लेषण

उपरोक्त अवस्थाको विश्लेषण गर्दा आधारभूत शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउन स्थानीय तह, सामाजिक राजनैतिक नेतृत्व, शिक्षाप्रेमी र अभिभावक तथा शिक्षकहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। यहाँ प्रमुख समस्या भनेको विद्यालय उमेरमै भर्ना नहुने र भर्ना भएपनि विद्यालय छाड्ने र दोहोर्‍याउने रहेको छ। शिक्षक दरबन्दीको कमीले गर्दा यो तहमा शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा समस्या रहेको छ। प्राथमिक तहका उपल्लो योग्यताका शिक्षकहरूबाट यो तहमा योगदान गरिएको छ।

३.२.४) उद्देश्यहरू

आधारभूत शिक्षा सुधारका लागि निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन्:

- १) आधारभूत शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नु,
- २) सबै बालबालिकाको न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी शैक्षिक गुणस्तर निश्चित गर्नु,
- ३) आधारभूत तहको शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु।

३.२.५) रणनीतिहरू

उपरोक्त उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि निम्न रणनीतिहरू तय गरिएको छ :

- १) विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरूको विवरण सङ्कलन गरी पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने,
- २) बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्नका लागि विभिन्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- ३) विद्यालय नक्साङ्कन, पुर्नवितरण तथा समायोजन गर्ने,
- ४) शिक्षक दरबन्दीको तह मिलान गर्ने,
- ५) न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न आवधिक रूपमा सिकाइ मूल्याङ्कन गर्ने,
- ६) विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाईको उचित प्रबन्ध सहित न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्ने,
- ७) विद्यालयहरूमा बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गर्ने,
- ८) विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तर पहिचान गरी पुर्नसिकाइ उत्थान कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने,
- ९) हरेक वडामा १/१ वटा नमुना आधारभूत विद्यालय बनाउने कार्यक्रम तय गर्ने,
- १०) विद्यालयको भौतिक निर्माणमा पालिका स्तरको नक्सा डिजाइन तथा लागत इस्टिमेट गराइ स्थानीय स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गर्ने,
- ११) भर्ना अभियान, अभिभावक सचेतना र शिक्षकहरूका लागि गरेर सिकने अभ्यासगत शिक्षण सिकाइ व्यवहारगत परिवर्तन तालिम उपलब्ध गराउन विद्यालयमा शिक्षा विज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने।

३.२.६) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

- १) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने छ।
- २) विद्यार्थीहरूको औसत सिकाइ उपलब्धि ८० भन्दा माथि पुगेको हुने छ।
- ३) आवश्यक सङ्ख्यामा योग्य शिक्षकको कक्षागत, तहगत र विषयगत शिक्षकको व्यवस्था भएको हुने छ।

- ४) विद्यालय उमेरमै सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना भई कक्षा नदोऱ्याइ, नछोडी विद्यालय तह पूरा गर्ने छन् र कुल भर्नादर र खुद भर्नादरमा सन्तुलन कायम भएको हुने छ ।
- ५) सबै विद्यालयहरूमा सूचना तथा प्रविधिको पहुँच र विस्तार भएको हुने छ र कक्षाकोठाको परम्परागत शिक्षण सिकाइमा आधुनिकीकरण भएको हुने छ ।
- ६) हरेक वडामा कम्तीमा १ वटा आधारभूत विद्यालय नमुनाका रूपमा व्यवस्थित भई सबै विद्यालयहरू नमुना बन्ने अभ्यासमा लागेका हुने छन् ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	विद्यालय नक्साङ्कन , पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक	१					१	
२	विषयगत तथा कक्षागत शिक्षक व्यवस्थापन	वटा	२						
३	कक्षा ३ , ५ र ८ को सिकाइ उपलब्धि परीक्षा	वटा	१	१	१	१	१	५	
४	विद्यालयको शिक्षण सिकाइ तथा व्यवस्थापन सुधारका लागि मागमा आधारित विज्ञसेवा कार्यक्रम	वटा	७	७	७	७	७	३५	
५	अप्रयाप्त खेलमैदान सुधार तथा व्यवस्थापन	वटा	४	४	४	४	३	२३	
६	विद्यालय मर्मत तथा बालमैत्री वातावरण निर्माण	वटा	६	६	६	६	६	३०	
७	नमुना विद्यालय स्थापना	पटक	१	१	३	१	१	७	
८	बालमैत्री धारा व्यवस्थापन	वटा	८	८	८	८	८	४०	
९	शिक्षण सिकाइ सामग्री उपलब्धता	वटा	१०	१०	१०	१०	१०	५०	
१०	शौचालय मर्मत	वटा	२	३	२	३	२	१२	
११	नयाँ शौचालय निर्माण	वटा	२	२	२	२	५	१३	
१२	पूराना विद्यालय मर्मत गरी बालमैत्री बनाउने	वटा	१०	१०	५	५	८	३८	
१३	टेवा पर्खाल तथा सिढी निर्माण	वटा	१	१	१	१	१	५	
१४	नयाँ घेरावार निर्माण		५	५	५	५	५	२५	
१५	अधुरा घेराबार सम्पन्न गर्ने		२	२	२	२	२	१०	
१६	आधारभूत विज्ञान प्रयोगशाला उपलब्ध		२	२	२	२	२	१०	
१७	कक्षा १-३ बसाई व्यवस्थापन		६	६	६	६	६	३०	
१८	शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन प्रणाली विकास		६	६	१०	६	६	४२	
१९	नेट जडान भएका विद्यालयलाई कम्प्युटर		५	०	०	०	०	५	
२०	समग्र सूचना प्रविधि नभएकालाई नेट र कम्प्युटर		३	३	०	०	०	६	
२१	नेट जडान भएका तर कम्प्युटर नभएका		३	३	०	०	०	६	
२२	आधारभूत १-५का शिक्षकका लागि गरेर सिक्ने आधुनिक जीवनोपयोगी शिक्षण सिकाइ विषयगत तालिम (प्रति विषय ३ दिनको ५ विषयको १५ दिने)	पटक	७	७	७	७	७	४९	

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२) ले मानवीय मूल्यका साथै भाषा, कला, संस्कृति, विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रका आधारभूत मूल्य मान्यताको ज्ञान, सिप, दृष्टिकोण तथा व्यवहारहरू आर्जन गरेका सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्य राख्दछ। यो तहको शिक्षा कामको संसारमा प्रवेश गर्न सक्ने सिपसहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाका लागि तयारीको आधार पनि हो।

नेपालको संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक स्थापित गरी आम नागरिकका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न तीनै तहका सरकारलाई जिम्मेवार बनाउने स्पष्ट दिशा निर्देश गरेको छ। माध्यमिक तहमा साधारण र प्राविधिक धारमा शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालनमा छन्। विद्यालय शिक्षाअन्तर्गत कक्षा ९-१२ मा सञ्चालित प्राविधिक धारका कार्यक्रम कार्यस्थल अनुभवसहित सिकाइ हुने गरी बनस्पति विज्ञान, प्राणी विज्ञान, कम्प्यूटर इन्जिनियरिङ, सिभिल इन्जिनियरिङ, इलेक्ट्रिकल इन्जिनियरिङ, र सञ्चित गरी ६ विषय रहेका छन्।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

प्युठान जिल्लाका अन्य पालिकाहरूको तुलनामा गौमुखी गाउँपालिका माध्यमिक शिक्षा विकासका क्षेत्रमा पञ्चायती शासनकाल देखि नै पछाडि परेको पालिका हो। यस पालिकामा त्यो समयमा प्राथमिक र निम्न माध्यमिक विद्यालयहरू नगन्यमात्रामा रहेका थिए भन्ने कुरा वर्तमान अवस्थाका विद्यालयहरूको विवरणबाट प्रष्ट हुन्छ। २०४६ सालको परिवर्तन पछि यस पालिका क्षेत्रमा अनुमति प्राप्त प्राथमिक विद्यालयहरूलाई स्तरउन्नति गरी आधारभूत (६-८) र स्वीकृत प्राप्त नि.मा.वि.हरूलाई स्तरउन्नति गरी माध्यमिक तहमा रूपान्तरण गरेको पाइन्छ। आवश्यकताका आधारमा प्राथमिक विद्यालयहरू अनुमति प्राप्त गरी स्थापना गरिएको अवस्था छ।

स्वीकृत प्राप्त विद्यालयहरू कम हुनु र अनुमति प्राप्त विद्यालयहरू धेरै हुनुले शिक्षाको कमजोर अस्थालाई जाहेर गर्दछ। यस पालिकाका धेरै मानिसहरू आधारभूत शिक्षा प्राप्तबाट पनि वञ्चित रहदै आएको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ। हालको अवस्था सम्म आउँदा आधारभूत शिक्षामा पहुँच वृद्धि भए पनि माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच पुगिसकेको अवस्था छैन।

यो पालिकामा जनजाति र दलितहरूको बाहुल्यता रहेको छ। भौगोलिक रूपले प्युठान जिल्लाको दुर्गम क्षेत्रमा रहेको पालिकामा आर्थिकरूपले सक्षम परिवारका बालबालिकाहरू माध्यमिक शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक शिक्षाका लागि अन्य स्थानमा गएर शिक्षा लिने गर्दै आएको अवस्था छ भने कमजोर आर्थिक अवस्था र सामाजिक रूपले पछाडि परेका परिवारका बालबालिकाहरू माध्यमिक शिक्षा मात्र होइन आधारभूत शिक्षाबाट पनि वञ्चित रहेको अवस्था सहजै देख्न र अनुभव गर्न सकिन्छ।

हालको अवस्थामा यहाँ निम्नअनुसार माध्यमिक विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

तालिका-१

माध्यमिक विद्यालय विवरण-२०७५

क्र.स.	सञ्चालित कक्षा	संख्या	प्राविधिक तथा व्यावसायिक
१	बालविकास कक्षादेखि कक्षा ९ सम्म	१	
२	बालविकास कक्षादेखि कक्षा १० सम्म	४	
३	बालविकास कक्षादेखि कक्षा ११ सम्म	१	
४	बालविकास कक्षादेखि कक्षा १२ सम्म	१	कृषि बाली विज्ञान ९ देखि १२ सम्म । शिक्षा र वाणिज्य ११ र १२ मा
	जम्मा	७	

स्रोत :- विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९

तालिका-२

माध्यमिक शिक्षा कक्षा (९-१२) मा अध्ययनरत बालबालिका जातिगत विवरण-२०७५

कक्षा	दलित			जनजाति			अन्य			कुल जम्मा		
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
९	४९	६२	१११	९३	८९	१८२	७२	८१	१५३	२१४	२३२	४४६
१०	३८	६४	१०२	९८	८१	१७९	६२	७४	१३६	१९२	२१९	४११
११	२७	३३	६०	१८	४०	५८	६९	६८	१३७	११४	१४१	२५५
१२	२४	२७	५१	१२	३२	४४	४४	६५	१०९	८०	१२४	२०४
कुल जम्मा	१३८	१८६	३२४	२२१	२४२	४६३	२४७	२८८	५३५	६००	७१६	१३१६

स्रोत: विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण-२०७९

तालिका-३

माध्यमिक विद्यालय उमेरका बालबालिका जनसङ्ख्या

माध्यमिक शिक्षा (१०-१२) उमेर १३ देखि १६ सम्मको जनसङ्ख्या	पुरुष	महिला	जम्मा
राष्ट्रिय जनगणना २०७८	१२२२	१३४२	२५६४

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना-२०७८

तालिका-४

माध्यमिक शिक्षा परीक्षाको नतिजा बिगत ३ वर्षको

माध्यमिक शिक्षा उत्तिर्ण	छात्र	छात्रा	जम्मा
	२३७	२६१	४९८

स्रोत: विद्यालय अनुगमन तथा सर्भेक्षण-२०७९

तालिका-५

क्र.स.	सूचकहरू	वर्तमान अवस्था
१	माध्यमिक शिक्षामा पहुँचको अवस्था	५१.३२ प्रतिशत यस अवस्थामा पालिका बाहिर अध्ययन गर्ने बालबालिका समेत राख्दा माध्यमिक शिक्षामा पहुँचको अवस्था ६१.०७ प्रतिशत बालबालिकाहरू माध्यमिक शिक्षामा अध्ययनरत छन्। माध्यमिक शिक्षामा यो अत्यन्तै नाजुक अवस्था हो।
२	माध्यमिक शिक्षा ९-१२ को कुल भर्नादर	७८.१४
३	माध्यमिक शिक्षा ९-१२ को खुद भर्नादर	७१.०५
४	शिक्षक दरवन्दी	स्थायी ६ जना, करार ०, राहत ५, गा.पा. अनुदान ७, संघीय अनुदान १३, निजी ४ गरी जम्मा ३५ जना, पुरुष ३१ जना र महिला शिक्षक ४ जना।
५	महिला शिक्षक प्रतिशत	११.४२
६	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	१:३७ यो अनुपात ठिकै भएपनि विषयगत शिक्षक दरवन्दीको अवस्था मिलेको छैन। अर्को तर्फ माध्यमिक शिक्षाको पहुँच निकै नै न्यून भएकाले आवश्यकता र क्षमताका आधारमा माध्यमिक विद्यालयहरूको स्तरोन्नतिगर्नु पर्ने देखिन्छ। मा.वि. शिक्षामा दरवन्दी दिनु पर्ने देखिन्छ।
७	विद्यार्थी उपस्थिती दर	९१.४१ प्रतिशत
८	छात्र छात्रा लैङ्गिक समता	१.१९
९	प्रयोग शाला भएका	विज्ञान कम्प्यूटर र पुस्तकालय भएका ३ वटा, कम्प्यूटर र पुस्तकालय भएका २ वटा कम्प्यूटर मात्र भएका २ वटा। माध्यमिक विद्यालयमा प्रविधिमैत्री शिक्षणका लागि पूर्वाधार पूरा हुन थालेको अवस्था छ।
१०	सिकाइ उपलब्धिको अवस्था	सन्तोषजनक छैन। शिक्षण सिकाइमा प्रविधिको प्रयोग छैन। शिक्षाको नीति अनुरूप शैक्षिक जनशक्ति उत्पादन गर्न सक्षता विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ।
११	पूर्वाधारको अवस्था	कक्षा कोठा थप्नु पर्ने र सबै मा.विहरूमा कार्यशाला निर्माण कोठा तथा छात्र छात्रा शौचालय निर्माण गर्नु पर्ने अवस्था छ। केही विद्यालयहरूमा सामान्य मर्मत सम्भार गर्नुपर्ने देखिन्छ।

माध्यमिक शिक्षासँग सम्बन्धीत शैक्षिक सूचकहरू

३.३.३) उद्देश्यहरू

- १) माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्नु,
- २) माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु,
- ३) माध्यमिक तहको शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु,

३.३.४) रणनीतिहरू

- १) माध्यमिक तहमा सबै बालबालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यकताअनुसार विद्यालयहरूको पुनर्बितरण, समायोजन तथा स्थापना गर्ने,
- २) विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- ४) सबै विद्यालयहरूमा न्यूनतम् सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने,
- ५) विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूका लागि वैकल्पिक माध्यमका शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- ६) माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने,
- ७) शिक्षकको पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने,
- ८) शिक्षकहरूका लागि अभिप्रेरणात्मक तालिम सञ्चालन गर्ने,
- ९) शिक्षण सिकाइ प्रणालीमा सुधार गर्ने,
- १०) माध्यमिक तहका बालबालिकाको सिकाइस्तर पत्ता लगाइ उपचारात्मक अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन गर्ने।
- ११) सबै विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्यूटर प्रयोगशाला, सूचना प्रविधि र पुस्तकालय स्थापना गर्ने।
- १२) सबै विद्यालयहरूमा कार्यक्रम हल निर्माण गर्ने,
- १३) भौगोलिक समस्याका कारण सबै बालबालिकाको पहुँचमा माध्यमिक शिक्षा पुग्न नसकेको अवस्थालाई सहज गराउन विद्यार्थी आवास निर्माण गर्ने, दुर्गम बिपन्न र अनाथ बालबालिकाका लागि आवासीय विद्यालय स्थापनाका लागि अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने,

३.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य निर्धारण

उपलब्धि

- १) माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार भएको हुने छ।
- २) सबै बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित भई भर्ना तथा टिकाउदरमा वृद्धि भएको हुने छ।
- ३) माध्यमिक तहको सिकाइ उपलब्धि ८० भन्दा माथि पुगेको हुने छ।
- ४) माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाहरूले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका हुने छन्।
- ५) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग भई विद्यार्थीको सिकाइमा सहयोग पुगेको हुने छ।
- ६) माध्यमिक तहको शिक्षामा सुशासन कायम भई गुणस्तरिय शिक्षा प्रवाह हुने छ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	५		जम्मा
१	माध्यमिक तह विषयगत शिक्षक दरबन्दी सिर्जना	पटक	२	२	२	२	२	१०	
२	माध्यमिक विद्यालयहरूको स्तरोन्ति	वटा	१	१	१	१	१	५	
३	मा.वि. विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गर्ने	वटा							
४	कार्यशाला भवन निर्माण गर्ने	वटा	१	१	१	१	१	५	
५	गरिव बालबालिकाकाहरूका लागि शैक्षिक सामग्री उपलब्धता	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	
६	सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक संरचना सामग्री तथा क्षमता विकास	वटा	१	१	१	१	१	५	
७	अपाङ्ग विद्यार्थी सहयोग	पटक	१५	१५	१५	१५	१५	७५	
८	विद्यार्थीहरूको स्तर पहिचान र अतिरिक्त कक्षामा सहभागी गराउन अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन	वटा	७	७	७	७	७	५३	
९	अभिभावक अभिमुखीकरण कार्यक्रम	वटा	७	७	७	७	७	३५	
१०	बालबालिका र शिक्षकका लागि उत्प्रेरणात्मक कक्षा कार्यक्रम	वटा	७	७	७	७	७	३५	
११	शिक्षण सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता	वटा	७	७	७	७	७	३५	
१२	शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन प्रणालीको उपलब्धता	वटा	१	१	१	१	१	५	
१३	बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन	वटा	३	४	५	६	७	२५	
१४	विद्यालय मर्मत सम्भार	वटा	२	२	२	२	२	१०	
१५	छात्र छात्रा शौचालय निर्माण तथा मर्मत	वटा	१	१	१	१	१	५	
१६	फर्निचर व्यवस्था	वटा	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	

३.८) पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन

३.८.१ परिचय

पाठ्यक्रम भनेको विद्यालय भित्र वा बाहिर बालबालिकाको सम्पूर्ण व्यक्तित्व विकासका लागि गरिने शैक्षिक अनुभवहरू हो। यस भित्र तहगत, कक्षागत, विषयगत एवम् पाठगत उद्देश्यहरू निर्धारित भएका हुन्छन्। प्रयोग गरिने शैक्षिक सामग्री, शिक्षणविधि प्रविधि एवम् मूल्याङ्कन प्रविधि समेत प्रत्येक सिपका लागि स्पष्ट रूपले निर्धारण गरीएको हुन्छ। पाठ्यक्रममा अध्ययन गरिने विषयवस्तु मात्र नभएर शिक्षाका समग्र पक्ष समेटिएको हुन्छ।

पाठ्यक्रमले निर्देश गरेको सम्पूर्ण विधि एवम् प्रविधि शिक्षकले आफ्नो शिक्षणमा एक कुशल कलाकार तथा सुत्रधारका रूपमा प्रयोग गर्दछ। पाठ्यक्रमको प्रयोगकर्ता शिक्षक हो। शिक्षकले पाठ्यक्रमको भरपुर प्रयोग गरेनन् भने पाठ्यक्रमको औचित्य पूरा हुँदैन। पाठ्यक्रम कुनै कल्पनामा आधारित नभई वृहत राष्ट्रिय समाजको वास्तविक धरातलमा उभिएको हुन्छ। पाठ्यक्रमले राष्ट्र एवम् समाजको आवश्यकताअनुसार चाहिने जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्यमा आधारित भएर ज्ञान, सिप र अभिवृद्धि हस्तान्तरण गर्ने गरी ज्ञानको भण्डारलाई एकसुत्रमा समेटेको हुन्छ। समग्रमा भन्नु पर्दा पाठ्यक्रम भनेको शैक्षिक योजना हो। यसले विभिन्न उमेर तथा क्षमताका विद्यार्थीहरूका लागि कक्षागत रूपमा तोकिएको समयावधिमा आवश्यक सिकाइ उपलब्धि तथा सिपहरू कसरी प्रदान गर्ने भन्ने विषयको कार्यविधि, सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलाप उपलब्ध गराउँदछ। यी क्रियाकलापहरूको पूर्वयोजना नै पाठ्यक्रम हो। पाठ्यक्रम राष्ट्रिय शिक्षा नीति र सिकाइ प्रक्रियाको मूल आधार हो। यो शैक्षिक प्रक्रियाको व्यवस्थित योजना हो किनभने यसमा शिक्षाका उद्देश्यहरू, समाजका चाहनाहरू, विद्यार्थीका रुचिहरू, र उमेरअनुसारको स्तरयुक्त, समसामयिक, वैज्ञानिक तथा प्रभावकारी विषयवस्तुका साथै विषयवस्तुलाई प्रभावकारी तरिकाले शिक्षण गर्न उपयुक्त शिक्षण विधि र प्रविधि, सामग्री, प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रविधिसमेत निर्धारित हुन्छ।

पाठ्यक्रम शिक्षाको मेरूदण्ड हो किनभने यसका निर्माण समुदायको चाहना र आवश्यकताअनुसार भएको हुन्छ। यसको सफल कार्यान्वयनमा नै शिक्षाको गुणस्तर निर्भर गर्दछ। यसको सफल कार्यान्वयन भएन भने सामाजिक विकास सम्भव हुन सक्दैन। पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइलाई सही बाटो देखाउने र शिक्षाको पूर्ण ज्ञान दिने एउटा फराकिलो मार्ग हो। यसले मानव जीवनका समस्त ज्ञान र अनुभवलाई जोडेर व्यवस्थित तरिकाले ज्ञान हस्तान्तरण गर्न सहयोग गर्दछ। पाठ्यक्रमले तोकेका शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गराउनका लागि नेपालमा विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय प्रारूप पहिलो पटक वि.स. २०६३ मा तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो। तत्पश्चात यही प्रारूपले मार्ग निर्देश गरेअनुसार विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम विकास र परिमार्जन गरिएको हो। समसामयिक परिवर्तनलाई समेटे वि.सं. २०७१ मा उक्त प्रारूपमा परिवर्तन गरिएको थियो। नेपालको वर्तमान संविधानले मुलुकलाई संघीय ढाँचामा रूपान्तरण गरेको सन्दर्भमा पाठ्यक्रम सम्बन्धी संघीय प्रादेशिक र स्थानीय भूमिकालाई व्यवस्थित गर्ने तथा बिद्यमान शिक्षालाई सिपमूलक जीवनोपयोगी, रोजगार उन्मुख सिपविकास एवम् मूल्यमा आधारित बनाउने उद्देश्यले राष्ट्रिय पाठ्यक्रमक प्रारूप तयार पारिएको थियो। पाठ्यक्रम निर्माणका विभिन्न चरण र प्रक्रियाहरू पूरा गरी नेपाल सरकार शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको २०७६ साल भाद्र २० गतेको निर्णयबाट स्वीकृत भई विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनको मार्गदर्शक दस्तावेजका रूपमा कार्यान्वयन भएको हो। यही दस्तवेजका आधारमा हाम्रा विद्यालयहरूका पाठ्यक्रमहरू निर्माण भई लागू भएका छन्।

पाठ्यक्रमको यो दस्तावेजका विशिष्ट विशेषताहरू रहेको छन्। यसलाई केलाएर अध्ययन गर्ने हो भने हाम्रो शिक्षा कुन मार्ग कसरी हिंडिरहेको छ र हामी शिक्षासँग सरोकार राख्नेहरूले के गर्नु पर्दछ कसरी शिक्षाको समग्र ज्ञान पाउन सकिन्छ भन्नाका लागि विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय प्रारूप २०७६ को गहन अध्ययन गर्नु र त्यसको मर्म र भावनालाई विद्यालयका कक्षाकोठामा प्रयोग गरेर हेर्नुपर्दछ। सामान्यतय यस प्रारूपका विशेषताहरू हाम्रो नेपाली समाजको परिवर्तन र चाहना अनुसार रहेका छ भन्दा औचित्यबिहिन हुँदैन। तर यसको प्रयोग कक्षाकोठामा शिक्षकहरूले गर्न सकेनन् भने यसले दिन खोजको र समाजले आसा गरेका चाहनाहरूमा कुठराघात हुन गई उपलब्धि बिहिन पनि हुन सक्दछ। पाठ्यक्रमको सफल कार्यान्वयन बिना गुणस्तरीय शिक्षा सम्भव छैन।

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ का १४ वटा विशेषताहरू रहेका छन्। बदलिदो विश्व परिवेश र परिवर्तन हुँदै गैरहेका सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक परिवर्तनसँग एकाकार हुने गरी यो प्रारूप तयार भई यसैका आधारमा पाठ्यक्रम निर्माण भई विद्यालय स्तरमा लागु भएको अवस्था छ। पाठ्यक्रम प्रारूपका आफ्नै मौलिक आधार तथा विशेषताहरू रहेका छन्। मुल्य र मान्यतामा आधारित शिक्षा, शिक्षामा जीवनोपयोगी सिप, रोजगारी र स्वरोवगारीका लागि शिक्षा, तथा सूचना प्रविधि सम्बन्धी शिक्षाको आवश्यकता, मातृभाषिक पक्षहरू, समावेशी पद्धति, शैक्षणिक पद्धति, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षा संस्कृत शिक्षा मान्यताहरूलाई विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमको आधार मानिएको छ। पूर्विय मुल्य मान्यता र दर्शनमा आधारित शिक्षा जस्ता मुल्य शिक्षाको समग्र मूल्याङ्कनको आधार पाठ्यक्रम भएकाले यसको कार्यान्वयन स्थल विद्यालयमा सही तरिकाले प्रयोग हुनु जरूरी छ। यदि सहि तरिकाले प्रयोग गर्न सकिएन भने शिक्षाको गन्तव्य भ्रमित हुने र शिक्षामा गुणस्तर वृद्धि हुन नसक्ने हुन्छ। शिक्षण सिकाइ मात्र होइन पाठ्यक्रमको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको मूल्याङ्कन प्रक्रिया पनि हो। पाठ्यक्रमले तोकेका राष्ट्रिय, तहगत, कक्षागत, विषयगत र पाठगत उद्देश्यहरू र ती उद्देश्यहरूसँग सम्बन्धीत सिकाइ उपलब्धिहरू प्राप्त गर्नका लागि शिक्षकले गर्ने कक्षाकोठा भित्रको शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र मूल्याङ्कन एक आपसमा अन्तरसम्बन्धीत हुन्छन्। विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि विशेष व्यवस्था गरेको छ।

विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुबै तरिकाहरू उपयोग गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। विषयवस्तुको स्वरूप अनुसार सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक पक्षको मूल्याङ्कन समावेश गरिएको छ। शिक्षण सिकाइका क्रममा गरिने नियमित र निरन्तर मूल्याङ्कन, विद्यालय स्तरीय परीक्षाहरू र सार्वजनिक परीक्षाका आधारमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण, मूल्याङ्कन र प्रमाणिकरण गरिने व्यवस्था छ।

आधारभूत तहमा निर्णयात्मक पद्धति भन्दा बढी निर्माणात्मक/सुधारात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको सिकाइ सुनिचित गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाइस्तरमा सुधार गर्नु हो। यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिका आधारमा पटक पटक विद्यार्थीलाई सिकाइ अवसर प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ।

विद्यालयले विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न विद्यार्थीको व्यक्तिगत प्रगति विवरण सञ्चय गरी राख्नु पर्दछ। यसलाई विद्यार्थीको कक्षाकार्य, गृहकार्य, उपलब्धि परीक्षा, हाजिरी, अनुशासन, व्यवहार परिवर्तनको अवलोकन आदिका माध्यमले अद्यावधिक गर्नुपर्ने हुन्छ। विद्यार्थीको उपलब्धिका बारेमा आवधिक रूपमा विद्यालयमा छलफल गर्ने

व्यवस्था गरी विद्यार्थीको सिकाइ सुधारका लागि आवश्यक प्रबन्ध गर्नुपर्ने हुन्छ र प्रत्येक विद्यार्थीको व्यक्तिगत प्रगति विवरण सञ्चित अभिलेखमा राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ।

आधारभूत शिक्षा कक्षा १-३ मा पूर्णरूपमा निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति लागु गर्नुपर्ने व्यवस्था पाठ्यक्रमले गरेको छ। कक्षा ४-५ मा ५० प्रतिशत भारको निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति र ५० प्रतिशत भारको आवधिक परीक्षाका लागि छुट्टाइ विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। कक्षा ८ मा २५ प्रतिशत भारको आन्तरिक मूल्याङ्कन र ७५ प्रतिशत भारको बाह्य परीक्षाबाट विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिने व्यवस्था छ।

निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिमा विद्यार्थीको नियमितता हाजिरी, कक्षाकार्य, सहभागिता, परियोजना तथा प्रयोगात्मक कार्य, सिर्जनात्मक कार्य, सिकाइ व्यवहारमा आएको परिवर्तन र उपलब्धि परीक्षा जस्ता पक्षहरूलाई समावेश गरिने व्यवस्था गरिएको छ। निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति अन्तरगतको उपलब्धि परीक्षा सञ्चालन गर्दा इकाइ पाठको पठन पाठन पश्चात पाठ्यक्रमले निधारण गरेका सिकाइ उपलब्धिलाई समेट्ने प्रश्नपत्र निर्माणमा ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ। माध्यमिक तहमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि मूल्याङ्कनका लागि निरन्तर/निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका सम्बन्धमा विद्यालय तहको पाठ्यक्रम २०७६ मा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। निर्माणात्मक मूल्याङ्कनबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा आन्तरिक मूल्याङ्कनबाट २५ प्रतिशत भार र अन्तिम बाह्य परीक्षाको ७५ प्रतिशत भार कायम गरी निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरिने व्यवस्था गरिएको छ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा प्रमाणीकरणका लागि विद्यालयस्तरीय परीक्षा र बाह्य सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था भए अनुसार कक्षा १ देखि ७ र कक्षा ९ को परीक्षाको सम्पूर्ण जिम्मा विद्यालयको हुने र कक्षा ८ को जिम्मा स्थानीय तह र कक्षा १० को प्रदेश र कक्षा ११ र १२ को संघीय सरकारको जिम्मामा हुने व्यवस्था छ। यसमा पनि २५ प्रतिशत निर्माणात्मक र ७५ प्रतिशत निर्णयात्मक गरी विद्यार्थीको मूल्याङ्कन तथा प्रमाणीकरण गर्ने सुव्यवस्था रहेको छ।

शिक्षा पद्धतिलाई मार्गदर्शन गर्ने महत्वपूर्ण आधार पाठ्यक्रम हो। औपचारिक शिक्षा पद्धतिमा पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेको ज्ञान, सिप, तथा अभिवृत्ति प्राप्तिका लागि विद्यार्थीलाई सक्षम बनाउने दिशामा शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया सञ्चालित हुनु पर्दछ। पाठ्यक्रमको माध्यमबाट प्राप्त हुने शिक्षा अर्थात् ज्ञान, सिप, अभिवृत्तिको माध्यमबाट व्यक्तिलाई समाज तथा विश्व परिवेश अनुकूल समायोजन हुन, सक्रिय र सुसूचित नागरिक जीवन व्यतीत गर्न, रोजगारी प्राप्त गर्न पेसा तथा व्यवसाय छनौट तथा सञ्चालन गर्न र आर्थिक क्रियाकलापमा सरिक हुन सहयोग प्राप्त हुनुपर्छ। अर्को तर्फ पाठ्यक्रम निश्चित मूल्य तथा मान्यतामा विकास गरिएको हुनाले यसले सामाजिक मुल्यमान्यता तथा व्यवहारलाई सान्दर्भिकरणसहित आत्मसात् गर्न आफ्नो पहिचानप्रति गौरवभाव राख्दै विभेदरहित, समतामूलक र समावेशी दृष्टिकोण अनुरूप व्यवहार गर्न आफ्नो र अरूको अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत रहन र सिर्जनात्मक तथा तथ्यपरक ढङ्गबाट सोच्न र निर्णय गर्न सहयोग गर्नुपर्छ। यी सबै कुरा बालबालिकाहरूमा हस्तान्तरण गर्न विद्यालयको शिक्षक र शिक्षण कक्षमा व्यापक परिवर्तन बिना असम्भव हुन्छ। परम्परागत तरिकाबाट गरिने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापबाट यो कुरा सम्भव छैन। यही नै हाम्रो शिक्षाको सबैभन्दा ठुलो चुनौतीका रूपमा रहेको छ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विद्यालय तहमा नयाँ पाठ्यक्रम विकास गरी वि.सं. २०७७ देखि कक्षा १ र कक्षा ११ मा कार्यान्वयन सुरु भएको छ भने वि.सं. २०५० सम्ममा विद्यालय तहका सबै सबै कक्षाहरू अर्थात कक्षा १-१२ मा यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हुने योजना रहेको छ।

विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी तथा कक्षा १-३ मा एकीकृत पाठ्यक्रमको अवधारणाबमोजिम अन्तरसम्बन्धीत विषयवस्तुहरूलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहारकुशल तथा जीवनोपयोगी सिपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलाप तर्जुम गर्ने रणनीति लिइएको, आधारभूत तहमा स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सिप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बन्धीत गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। पाठ्यक्रमको यो व्यवस्थालाई लागु गर्नका लागि गौमुखी गाउँपालिकाले स्थानीय पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक समन्वय समिति गठन गरी आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम र कक्षा ५को पाठ्यपुस्तक तयार गरी पठन पाठन कार्य गरेको अवस्था छ।

पाठ्यक्रममा सामाजिक तथा नागरिक शिक्षा दिने गरी विद्यालय तह पूरा गरेपछि पेसा, व्यवसाय, तथा रोजगारीमा जान चाहनेलाई शिक्षाले सहयोग गर्न सक्नु पर्ने हो तर विद्यालयहरूले त्यो क्षमता बालबालिकाहरूलाई पूर्ण रूपमा हस्तान्तरण गर्न सकेको अवस्था छैन। विद्यालय तहको शिक्षा उच्चशिक्षामा प्रवेश गर्नका लागि तयारी बनाउने शिक्षा हो तर यसमा पनि सक्षमता पूर्ण रूपमा छैन। जसका कारण उच्चशिक्षा र जीवन निर्वाहमा शिक्षाले भूमिका खेल्न नसकेको अवस्था छ। यसमा व्यापक सुधार गर्नका लागि शिक्षण सिकाइमा आमूल परिवर्तन र आधुनिकीकरण गर्नु आवश्यक देखिन्छ। पाठ्यक्रमले कक्षा ९ देखि नै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको व्यवस्था गरेपनि यसको गुणस्तरमा प्रश्न उठेको अवस्था छ। यसलाई कसरी गुणस्तरीय बनाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा शिक्षा सरोकार पक्ष बेलैमा सचेत हुनु जरूरी छ। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा कक्षा ९ - १२ मा अध्ययन पूरा गरेको बालबालिकाहरूमा स्वरोजगार बन्ने वा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने भन्ने सवालमा आत्मविश्वास यो शिक्षाले दिन सकेको अवस्था पाइँदैन। यस्तो अवस्था किन भैरहेको छ भन्ने सम्बन्धमा अध्ययन हुनु जरूरी छ।

गौमुखी गाउँपालिकामा गौमुखी माध्यमिक विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारमा कक्षा ९ १२ मा कृषि बाली विज्ञान विषयमा अध्यापन हुँदै आएको छ। यसलाई राम्रो र गुणस्तर बनाउनका लागि अध्ययन अनुसन्धान र गुरु योजना तयार गरी कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ। पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको उद्देश्य र लक्ष्यहरू आधारभूत तह देखि नै पूरा नहुनुको मार शिक्षाका सबै तहमा पर्न जानुको मुख्य कारण पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन विद्यालय तहमा नहुनु हो। यो अवस्था गौमुखी गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा समस्याका रूपमा रहेको छ। गौमुखी गाउँपालिका विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९ को अध्ययन प्रतिवेदनअनुसार धेरै विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था चिन्ताजनक रहेको छ। पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कन प्रणाली पाउन सकिँदैन। कतिपय विद्यालयहरूमा बालबालिकाहरूको सामान्य परीक्षा अभिलेखहरू पनि पाउन सकिँदैन। पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन, शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कन प्रक्रियामा एकरूपता लयाउन जरूरी छ। एकरूपता भएको पाइँदैन साथै निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली व्यवस्थित रूपमा कार्यान्वयन भएको छैन।

सरकारले कक्षा १-१० मा अध्ययन गर्ने सबै विद्यार्थीले निःशुल्क रूपमा पाठ्यपुस्तक प्राप्त गर्ने व्यवस्था भएपनि केही सामुदायिक तथा निजी संस्थागत विद्यालयहरूले निजी क्षेत्रका प्रकाशनहरूले प्रकाशन गरेका पुस्तकहरू प्रयोग गर्ने गरेको अवस्था छ त्यसै गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले प्रकाशन गरेका सन्दर्भसामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्ने प्रयोजनका लागि सुचीकृत पुस्तकमध्येबाट छनौट गरी पाठ्यपुस्तकका रूपमा प्रयोग गरिरहेको अवस्था छ। विद्यालय तहमा बहुपाठ्यपुस्तक लागु गरिने नीतिगत व्यवस्था भएपनि हालसम्म कार्यान्वयन भएको अवस्था छैन। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विभिन्न समयमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक लगायत केही बालसन्दर्भ सामग्रीहरू विकास गरी प्रकाशन गरेको र विद्युतीय सामग्रीहरू पनि प्रकाशन गरेको छ गौमुखी गाउँपालिकामा हालको अवस्थामा प्राय सबै विद्यालयहरूमा नेटको सुविधा भएपनि पाठ्यक्रम सन्दर्भ सामग्री शिक्षण सिकाइका विधि प्रविधि उपभोग गर्ने कार्यमा निकै कम शिक्षकहरू अभ्यस्त भएको अवस्था छ। सूचना तथा प्रविधिलाई पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्ने र बालबालिकाहरूको शिक्षण सिकाइमा व्यापक सुधार ल्याउन सहज हुन सक्दछ।

३.४.३) उद्देश्य

- १) पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा बालबालिकाहरूलाई ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्नु,
- २) निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नु,
- ३) स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु,
- ४) स्थानीय परीक्षा समिति र स्थानीय पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक समन्वय समितिको क्षमता विकास गर्नु,

३.४.४) रणनीतिहरू

- १) राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुरूप पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने,
- २) पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको बारेमा सम्बन्धीत शिक्षक तथा सरोकारवालाहरूलाई प्रवोधिकरण गर्ने,
- ३) पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षकहरूको पेसागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- ४) विपद् महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने,
- ५) शिक्षककालागि शिक्षक निर्देशिका तथा स्रोत सामग्री र विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री सम्बन्धी स्वअध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरू उपलब्ध हुने सुनिश्चितता गर्ने,
- ६) शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग बढाउने,
- ७) विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको वृत्तिविकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने,
- ८) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा प्रयोग गर्ने,

३.४.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू

- १) पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा बालबालिकाहरूको ज्ञान, सिप र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन भएको हुने छ।
- २) निरन्तर आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार भएको हुने छ।

प्रमुख नतिजा

- १) पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुने छ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	पाठ्यक्रम प्रवोधिकरण तालिम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५	
२	पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धीत शिक्षण सिकाइ तालिम	पटक	१	१	१	१	१	५	
३	परीक्षा तथा मूल्याङ्कन तालिम	पटक	१	१	१	१	१	५	
४	सूचना तथा प्रविधि शिक्षण तालिम	पटक	१	१	१	१	१	५	
५	बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत फाइल छपाई कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	५	
६	निर्माणात्मक मूल्याङ्कन रजिष्टर निर्माण तथा छपाई	पटक	१			१		२	
७	निर्णयात्मक मूल्याङ्कन रजिष्टर निर्माण तथा छपाई	पटक	१					२	
८	स्थानीय परीक्षा समिति तथा स्थानीय पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक समन्वय समितिको क्षमता विकास	पटक	१			१			
९	बालबालिकाहरूका लागि सन्दर्भ सामग्रीहरूको उपलब्धता	वटा	१०	१०	१०	१०	१०	५०	
१०	शिक्षकहरूका लागि शिक्षक निर्देशिका र पाठ्यक्रमको उपलब्धता।	वटा	४५					४५	
११	विद्यालयमा शिक्षण सिकाइ सहयोग तथा समग्र सिकाइ सुधारका लागि १५ दिने विज्ञ सेवा उपलब्ध गराउने।	वटा	७	७	७	७	७	३५	
१२	शिक्षकहरूलाई बालबालिकाहरूका लागि सन्दर्भ पाठ्यसामग्री लेखन तथा प्रकाशनका लागि प्रोत्साहन सहयोग	जना	१०	१०	१०	१०	१०	५०	
१३	विद्यालयमा सूचना तथा शिक्षण प्रविधि कक्षको स्थापना	वटा	१०	१०	१०	१०	१०	५०	
१४	कक्षाकोठामा गरिने निर्माणात्मक परीक्षा र त्यसको व्यवस्थापनका लागि आर्थिक सहयोग	वटा	४५	४५	४५	४५	४५	४५	
१५	वार्षिक कार्ययोजना निर्माण तथा पाठयोजना निर्माण तालिम	पटक	१	१	१	१	१	५	
१६	पाठ्यक्रम प्रभावकारी कार्यान्वयन पुरस्कारको व्यवस्था		१०	१०	१०	१०	१०	१०	
१७	परीक्षा सञ्चालन तथा सुपरीवेक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५	

३.५ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

३.५.१ परिचय

बालबालिकाहरूको भावी जीवनलाई निर्देश गर्न तथा राष्ट्रको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा मानवीय पुँजीको विकास गर्न शिक्षकको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। शिक्षकहरू परिवर्तनका बाहक हुने भएकाले सभ्य, संस्कृत तथा शिक्षित समाज निर्माणमा उनीहरूको ठुलो योगदान रहन्छ। गुणस्तरीय शिक्षा र गुणस्तरीय शिक्षक एकअर्काका पर्याय हुन्। यी सबै आकांक्षा पूरा गर्नका लागि शिक्षक योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेसाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ। नेपालमा शिक्षक तयार गर्ने काम विश्वविद्यालयहरू तथा विद्यालयहरू (कक्षा ११ र १२) ले गरिरहेका छन्। शिक्षक अध्यापन अनुमतिपत्रका लागि परिक्षा सञ्चालन गर्ने, रिक्त दरबन्दी शिक्षक पदपूर्तिका लागि परीक्षा सञ्चालन गरी नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने र शिक्षक बहुवासम्बन्धी कार्य शिक्षा सेवा आयोगले गर्दै आएको छ। आयोगबाट सिफारिस भई आएका शिक्षकहरूलाई नियुक्ति गरी पदस्थापना गर्ने कार्य स्थानीय तहहरूले गर्दै आएका छन्। शिक्षकको पेसागत विकासका लागि नीति निर्माण गर्ने काम शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले, प्रमाणिकरण तथा कस्टमाइज्ड तालिम पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने र प्रशिक्षक तयार गर्ने कार्य शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले र शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम सञ्चालन गर्ने काम प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रहरूले गर्दै आएका छन्। कतिपय स्थानीय तहहरूले आफ्नै स्रोत साधनमा स्थानीय स्तरमा पनि शिक्षक तालिमहरू र विद्यालय समुदाय परिचालनका कामहरू गर्दै आएको अवस्था छ।

३.५.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकामा शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता मूल्याङ्कन गर्न लायकको छ। गौमुखी गाउँपालिकाले गरेको विद्यालय अनुगमन तथा सर्भेक्षण प्रतिवेदन २०७९ अनुसार शैक्षिक योग्यताका हिसावले निम्नअनुसार शिक्षकहरू रहेको अवस्था छ:

तालिका-१

तहगत तथा शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षक विवरण-२०७५

विद्यालय तह	शिक्षक योग्यता				कुल जम्मा
	एस.एल.सी.	+ २	स्नातक	स्नातकोत्तर	
आधारभूत (१-५)	१७	९५	७४	८	१९४
आधारभूत (६-८)	०	२८	२०	१०	५८
माध्यामिक (९-१२)	०	०	१९	१६	३५
कुल जम्मा	१७	१२३	११३	३४	२८७

तालिका-२

दरबन्दी विविधताका आधारमा शिक्षक विवरण-२०७५

विद्यालय तह	स्थायी	करार	राहत	गा.पा.अनुदान	संघिय अनुदान	निजी	जम्मा
आधारभूत (१-५)	६८	२३	३३	२४	४	४२	१९४
आधारभूत (६-८)	१०	१	५	२२	७	१३	५८
माध्यामिक (९-१२)	६	०	५	७	१३	४	३५
कुल जम्मा	८४	२४	४३	५३	२४	५९	२८७

स्रोत- विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण, २०७९

आधारभूत तहमा शिक्षाशास्त्रमा स्नातक, स्नातकोत्तर योग्यता भएका शिक्षकहरूले शिक्षण सिकाइ गरिरहेको अवस्था छ। शिक्षाको गुणस्तर सुधारका लागि यो असाध्यै राम्रो अवसर हो। बिगत १०/१५ वर्ष पहिले आधारभूत तह आधारभूत (१-५) मा एस.एल.सी. पास गरेका शिक्षकहरूको बाहुल्यता हुन्थ्यो। उनीहरूलाई सरकारले विभिन्न प्रकारका शिक्षा तालिमहरू उपलब्ध गराउँदथ्यो। आजको वर्तमान अवस्थामा शिक्षक तालिम नगन्य रूपमा रहेको छ। शिक्षाशास्त्रमा योग्यता पुगेका शिक्षकहरू सबैलाई तालिम प्राप्त शिक्षक मान्ने हो भने यस गाउँपालिकाका शिक्षकहरू सबै तालिम प्राप्त भएको अवस्था छ। आधारभूत (६-८) मा पनि राम्रै अवस्था देखिन्छ र माध्यामिक तहमा पनि राम्रै अवस्था देखिन्छ। समस्या कहाँनेर छ भने स्थायी दरबन्दीको कमी छ। शिक्षकहरू विभिन्न क्षेत्रबाट तलव खाने र अस्थायी जागिरको रूपमा काम गर्दै आएको अवस्था छ। यसले उनीहरूमा निरासा र पेसाका अन्य बिकल्पहरू खोज्ने अवस्थामा पनि हुन सक्छन्। मनोवैज्ञानिक रूपममा हेर्ने हो भने अन्य राम्रो अवसर प्राप्त भएमा शिक्षण पेसा छाडेर अन्य काममा जाने सम्भावना धेरै छ। शिक्षकहरूमा उत्साह कम हुन जाने अन्यकारणमा स्थायी दरबन्दीका शिक्षक भन्दा अन्य शिक्षकहरूको सेवा सुविधा नगन्य अवस्थाको छ यसले पनि धेरै शिक्षकहरूमा निरासाबोध भई आफ्नो पेसामा दक्षता विकास नहुन सक्छ।

योग्य शिक्षकहरू हुँदाहुँदै पनि शैक्षिक गुणस्तरमा आसा गरेअनुसारको उपलब्धि हासिल गर्न नसकिएको अवस्था छ। किन यो अवस्था छ, यसलाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ र शिक्षकहरूलाई सक्रिय बनाएर शिक्षामा गुणस्तर हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने चासो सबैमा हुनु स्वभाविकै हो। शिक्षकहरूको योग्यता र क्षमता अनि विद्यालयहरूको भौतिक सुधारमा आएको परिवर्तनलाई अध्ययन गर्ने हो भने शिक्षामा गुणस्तर हासिल नहुने सम्भावना छैन। यस गाउँपालिकामा विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था पनि ज्यादै नाजुक अवस्थामा रहेको देखिदैन। विद्यालयको बालमैत्री वातावरण भने धेरैजसो विद्यालयमा हुन सकेको छैन। यसका लागि समुदायको सहयोग र विद्यालय व्यवस्थापनले जिम्मेवारीपूर्ण तरिकाले काम गर्न सकेमा ठुलो समस्या होइन। बाल विकास र कक्षा १-३ मा बसाइ व्यवस्थापनको समस्या छ। त्यो समस्या पनि समाधान गर्न सकिन्छ तर बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धि के कारणले राम्रो हुन सकेन, के गरेपछि बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि हुन जान्छ भन्ने आम चासोको विषय छ। शिक्षक व्यवस्थापन र विकास गर्नाले शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि हुन सक्छ भन्ने मान्यताका आधारमा यो कार्यपनि शिक्षा योजनामा समावेश गरिएको छ।

३.५.३) उद्देश्यहरू

- १) विषयगत र कक्षागत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्नु ।
- २) सुपरीवेक्षण शिक्षक तालिम, शिक्षक सक्षमता प्रारूपको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन ।
- ३) शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासमा अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु ।

३.५.४) रणनीतिहरू

- १) शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान पुर्नवितरण तथा व्यवस्थापन गर्ने।
- २) रिक्त शिक्षक दरबन्दीमा स्थानीय तहद्वारा शिक्षकहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।
- ३) शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि सङ्घ तथा प्रदेशसँगको समन्वयमा शिक्षण सिप विकास सम्बन्धी सेवाकालिन तालिम सञ्चालन गर्ने ।
- ४) शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराउने । यसका लागि स्थानीय तहमा, शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ तथा पथप्रर्दन पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- ५) शिक्षकको उपस्थिती, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गर्ने ।
- ६) शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्तिविकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धीत गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गर्ने ।

३.५.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

- १) दरबन्दी मिलान सम्पन्न भई विषयगत र कक्षागत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन भएको हुने छ ।
- २) शिक्षकहरूलाई निरन्तर पेसागत विकासका अवसरहरू प्राप्त भएको हुने छ ।

प्रमुख नतिजाहरू

- १) पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढिकरण हुने छन् ।
- २) शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त हुने छ ।
- ३) शिक्षकको वृत्तिविकासका लागि मापनयोग्य, पारदर्शी र वस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित हुने छ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	%		जम्मा
१	शिक्षक नियुक्ति र सरुवा	पटक	१	१	१	१	१	५	
२	अस्थायी तथा विद्यालय स्रोतबाट नियुक्त शिक्षकहरूको व्यवस्थापनका लागि मापदण्ड तथा निर्देशिका तयारी	पटक	१					१	
३	शिक्षकले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा बिताउने समय वृद्धि	पटक	१					१	
४	विद्यालय सुपरीवेक्षण निर्देशिका तथा मापदण्ड तयार गर्ने	पटक	१					१	
५	वार्षिक रूपमा हरेक विद्यालय ४ पटक सुपरीवेक्षण गर्ने ।	निरन्तर							
६	प्र.अ. बैठकमा विद्यालय सुपरीवेक्षण प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने	पटक	४	४	४	४	४	२०	
७	शिक्षक मूल्याङ्कन मापदण्ड तयार गर्ने	पटक	१						
८	शिक्षक सञ्जाल, विज्ञसमूह, विषयगत त्रैमासिक शिक्षक बैठक	पटक	४	४	४	४	४	२०	
९	अनुभव तथा सिकाइ आदनप्रदान अर्धवार्षिक कार्यक्रम	पटक	२	२	२	२	२	१०	

३.६) अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ

३.६.१) परिचय

अशिक्षा, गरिबी र पछौटेपनबाट गुञ्जिएको हाम्रो समाजमा आजका दिनमा पनि अनौपचारिक शिक्षाको आवश्यकता छ। दुर्गम पहाडी गाउँवस्तीमा विद्यालय जान नसकेका र गरिबीका कारण विद्यालय शिक्षा बिचैमा छोड्नु परेका युवा युवतीहरू प्रसस्तै छन्। ती युवा युवतीहरू जसले विद्यालय शिक्षा लिन नसकेर आर्थिक उपार्जनको काम गरी घर व्यवहार चलाउन बाध्य छन्। उनीहरूलाई जीवनपर्यन्त शिक्षामा जोड्नु आजको आवश्यकता हो भने कैयौं महिलाहरू निरक्षर पनि छन्, उनीहरूलाई साक्षर बनाउनु राज्यको दायित्व हो।

अनौपचारिक शिक्षाले विभिन्न किसिमका समूहहरूको लागि आफ्नो कार्य लक्ष्य बनाइ सेवा प्रदान गरिरहेको छ। सबैलाई साक्षर बनाउने दृष्टिकोणले दुर्गम बस्तीका निरक्षरहरू र गरिबीका रेखामुनी रहेका व्यक्तिहरूलाई अनौपचारिक शिक्षाका लक्षित समूहका रूपमा लिइएको छ। ती लक्षित समूहहरूलाई अनौपचारिक शिक्षाले सचेतना शिक्षा, साक्षरता, साक्षरोत्तर शिक्षा र निरन्तर शिक्षा (सिपमूलक, आयमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दछ।

वैकल्पिक शैक्षिक अवसरको दृष्टिकोणले अनौपचारिक शिक्षाले विद्यालय नगएका वा छोडेका युवायुवती तथा बालबालिकाहरूको लागि खुला विद्यालय, स्थानीय सिपमा आधारित प्रविधि एवम् व्यावसायिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दछ। पेसागत शिक्षाका दृष्टिकोणले अनौपचारिक शिक्षाले विशेष गरी शारीरिक श्रम गरेर जीवनयापन गर्नु पर्ने समूहहरूलाई समेत आफ्नो लक्षित समूह बनाइ तिनीहरूलाई परामर्श सेवा, तालिम र प्राज्ञिक सहयोग गर्दछ। सामाजिक समाहितताको दृष्टिकोणले औपचारिक शिक्षाले लैङ्गिक, जातिवशेष जातिय, मौलिक र भाषिक समस्या भएका व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरी उपयोगी हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ।

शिक्षा नियमावली २०५९ को परिच्छेद ९ मा अनौपचारिक शिक्षाको व्यवस्था गरिएको छ। शिक्षा नियमालीमा व्यवस्था भए बमोजिम विद्यालयमा भर्ना भई शिक्षा हासिल गर्न नसकेका व्यक्तिहरूलाई दिइने शिक्षा अनौपचारिक शिक्षा हो भनी प्रष्ट पारिएको छ। शिक्षा नियमावलीले ४ किसिमका अनौपचारिक शिक्षाका बारेमा उल्लेख गरेको छ। ६ महिनाको आधारभूत प्रौढ शिक्षा, ६ महिनाको साक्षरोत्तर शिक्षा, निरन्तर शिक्षा र वैकल्पिक शिक्षा शैक्षिक कार्यक्रमहरू।

दक्षिण कोरियाको इन्चोनमा भएको विश्व शिक्षा मञ्चको घोषणा अनुसार जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्रवर्धन गर्ने विषयमा नेपालले प्रतिबद्धता जाहेर गरेको हुँदा सबैका लागि जीवनपर्यन्त शिक्षा उपलब्ध गराउनु स्थानीय तहको दायित्व बनेको छ। यसको आवश्यकता हाम्रो समाजमा रहेको अवस्था छ। अनौपचारिक शिक्षालाई व्यवस्थित गर्नका लागि अनौपचारिक शिक्षा नीति २०६३, अनौपचारिक शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रम कार्यान्वयन सहजीकरण पुस्तिका २०७५ मा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ।

हिजोका दिनमा भन्दा आजका दिनमा शिक्षाको ब्यापकता बढ्दै गएको छ। शिक्षितहरू धेरै भैसकेको अवस्था छ। आधारभूत र अनिवार्य शिक्षा सबैलाई प्राप्त भई सकेको अवस्था छ। आधारभूत शिक्षामा पहुँच वृद्धि भएको छ। अवका आउँदादिनमा निरक्षरता समाप्त हुने दिशातिर हामी अगाडि बढिरहेको अवस्था छ। आधारभूत शिक्षामा पनि करिब ४ प्रतिशत बालबालिकाहरू वञ्चित रहेको अवस्था छ। गरिवीका कारण आधारभूत शिक्षा पूरा गर्न नसक्ने र विद्यालय छाड्ने बालबालिकाहरू पनि हाम्रो समाजमा छन्।

पूरानो पुस्ता अझै पनि निरक्षर छ। त्यसमा पनि पौढ महिलाहरू निरक्षर छन्। यस अवस्थामा अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर सिकाइको आवश्यकता छ। साक्षरता विकास र जीवनपर्यन्त सिकाइलाई व्यवस्थित गराउनका लागि बि.स.२०५३ सालमा हाम्रो देशमा अनौपचारिक शिक्षा परिषद्को स्थापना भएको थियो। अनौपचारिक शिक्षाको नीति निर्माण, समन्वय, रेखदेख र व्यवस्थापनका कार्यहरू अनौपचारिक शिक्षा परिषद्ले गर्दै आएको छ।

नेपालको संविधान २०७२ को अनुसूची ८ मा अनौपचारिक शिक्षा साक्षरतालागायत कक्षा १२ सम्मको शिक्षाको लागि स्थानीय तहलाई जिम्मेवारी प्रदान गरिएको छ। यसै बमोजिम स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा लागायत अनौपचारिक, खुला तथा वैकल्पिक, निरन्तर सिकाइ, विशेष शिक्षा र समुदायमा सञ्चालन हुने सिकाइका कार्यक्रम सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, नियमन लगायतका कार्यहरू स्थानीय तहले गर्ने गरी तोकिएको छ।

३.६.२) वर्तमान अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार गौमुखी गाउँपालिकाको पुरुष साक्षरता ८२.२% र महिला साक्षरता ७२.३% रहेको अवस्था छ। यो तथ्याङ्क अनुसार निरक्षर पुरुष १७.८% र महिला निरक्षर २७.७% रहेको अवस्था छ। साक्षरताका हिसावले यो अवस्था सोचनीय छ। गौमुखी गाउँपालिकामा ४ स्थानमा अनौपचारिक शिक्षा सिकाइ केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। यी सञ्चालनमा रहेका सिकाइ केन्द्रहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको अवस्था छैन।

३.६.३) उद्देश्यहरू

- १) सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने।
- २) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत समुदायमा विभिन्न सिपमूलक तथा आयमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।

३.६.४) रणनीतिहरू

- १) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन तथा पुर्नवितरण गर्ने ।
- २) सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैरसरकारी सङ्घसंस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम र अभिभावकहरू परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ३) सिकारूका आवश्यकता अनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू तयार गर्ने ।
- ४) सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साभेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
- ५) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधासम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ.एम. सञ्चालन सेवा प्रवाह गर्ने, बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित जीवनपर्यन्त सिकाइको थलोको रूपमा विकास गर्ने ।
- ६) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत विभिन्न आयआर्जन तथा सिपमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

३.६.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	%		जम्मा
१	निरक्षरहरूको तत्थ्याङ्क सङ्कलन तथा खण्डिकेत डाटाबेस तयारी	पटक	१					१	
२	साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	कक्षा	४	४	४	४	४	२०	
३	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन	वटा							
४	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सुदृढीकरण	पटक							
५	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई सामुदायिक पुस्तकालयका रूपमा सञ्चालन	निरन्तर							
६	सरकारी तथा गैरसरकारी निकायसँग साभेदारी र सहकार्य	पटक							
७	मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानमा आधारित सामग्री विकास	पटक							
८	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग	पटक							
९	सिकाइ सामग्री र सिकाइको प्रमाणीकरण	पटक							
१०	संस्थागत प्रबन्ध								
११	अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय र धार्मिक प्रकृतिका विद्यालयहरूलाई अनुदान								
१२	साक्षर स्थानीय तह घोषणा								

उपलब्धि

१) सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्राप्त हुने छन् ।

प्रमुख नतिजा

- १) सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्राप्त भएको हुने छ ।
- २) अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई व्यवस्थित तरिकाले कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको हुने छ ।
- ३) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू जीवनपर्यन्त सिकाइको केन्द्रका रूपमा सुदृढ भएका हुने छन् ।
- ४) गौमुखी गाउँपालिका पूर्ण साक्षर घोषणा भएको हुने छ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

३.७) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा

३.७.१) परिचय

कुनै पनि प्रविधिसँग सम्बन्धीत भएर हासिल गरिने व्यावसायिक ज्ञानलाई प्राविधिक शिक्षा भनिन्छ । यन्त्र, उपकरण, मेसिन, उद्योगधन्दा, कलकारखाना लगायतका विभिन्न प्रविधिसँग सम्बन्धीत ज्ञानलाई प्राविधिक शिक्षा भनिन्छ । यस्तो शिक्षा आजको समयमा आवश्यकता बनेको छ । प्राविधिक शिक्षाको माध्यमबाट वर्तमान समयमा व्यक्तिले आफ्नो आर्थिक स्थिति सुदृढ बनाइ राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समेत योगदान गर्न सक्छ । वर्तमान समय विज्ञान र प्रविधिको समय हो । मुलुकको विकासका लागि प्राकृतिक स्रोत साधनको जतिमात्रमा आवश्यकता पर्दछ, त्यो भन्दा बढि प्राविधिक जनशक्तिको खाँचो पर्दछ । देश विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने मानवीय पुँजी निर्माणका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अपरिहार्य छ । प्राविधिक ज्ञान आर्जन गरेको व्यक्तिले मात्र प्राकृतिक साधन र स्रोतको समुचित उपयोग गरी मानव कल्याणमा योगदान दिन सक्छ । रोजगार, विकास, निर्माण र समृद्धीका दृष्टिकोणले हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको महत्व अति नै छ । नेपालमा व्यावसायिक शिक्षाको ईतिहास गौरवपूर्ण छ । लिच्छवीकालदेखि अनौपचारिक रूपमा सिकेका सिपहरूलाई उपयोग गर्दै हस्तकल, मूर्तिकला तथा बास्तुकलाका बस्तुहरू उत्पादन र व्यवसाय गरिदै आएको अवस्था छ ।

औपचारिक रूपमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको सुरुवात बि.स. २०१९ सालमा स्थापित प्राविधिक तालिम शिक्षालय (हालको पुल्चोक इन्जिनियरिङ क्याम्पस) बाट सुरु भएको हो । त्यसैगरी २०१९ सालमा काठमाण्डौंको बालाजुमा स्थापित मेकानिकल प्रशिक्षण केन्द्र र बुटवल टेक्नीकल इन्जिनियरिङबाट व्यावसायिक तालिम व्यवस्थित रूपमा दिन सुरु भएको थियो । शिक्षामा नयाँ शिक्षा योजना २०२८ लागु भएपछि माध्यमिक विद्यालयमा कम्तीमा १ विषयमा व्यावसायिक विषय पढाउनु पर्ने व्यवस्था गरियो । त्यो व्यवस्था पनि लामो समयसम्म चलन सकेन । वि.सं. २०३५ सालमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले आधुनिक प्राविधिक शिक्षालयको सुरुवात भयो । सरकारी स्तरबाट प्राविधिक शिक्षालय सुरुवात भएको एक दशक पछि २०४५ सालमा गरिव जनताको पहुँचमा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तालिम परिषद्को गठन भयो । परिषद्ले आफ्नो कार्य विस्तार गर्दै जाँदा २०५० देखि निजी स्तरमा पनि प्राविधिक शिक्षालयहरूको सञ्चालन गर्ने स्वीकृति दिने कार्यको थालनी भयो ।

हालका दिनमा आई पुढा यस अन्तरगत प्राविधिक एस.एल.सी., सामुदायिक माध्यामिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम, डिप्लोमा प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भई रहेको अवस्था छ।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति २०६९, प्राविधिक शिक्षा तथा तालिम परिषद् नियमावली र शिक्षा नियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ।

३.७.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकामा रहेका ७ वटा सामुदायिक माध्यामिक विद्यालयहरू मध्ये गौमुखी माध्यामिक विद्यालयमा कक्षा ९ देखि १२ सम्म प्राविधिक धार तर्फ कृषि बाली विज्ञान कार्यक्रम सञ्चालन भएको अवस्था छ। गौमुखी माध्यामिक विद्यालयमा यो कार्यक्रम वि.सं. २०७६ सालबाट सञ्चालनमा आएको हो। शै.स. २०७९ मा कृषि बाली विज्ञान विषयमा ३.८ जना बालबालिकाहरूले कक्षा १२ को परीक्षामा सम्मिलित रहेका छन्। शै.स. २०७८ यस गौमुखी माध्यामिक विद्यालयमा निम्नअनुसार कृषि बाली विज्ञान प्राविधिक धारमा बालबालिकाहरूले अध्ययन गरिरहेको अवस्था छ।

तालिका-१
प्राविधिक धार कृषि बाली विज्ञान

कक्षा	दलित			जनजाति			अन्य			जम्मा		
	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
९	०	१	१	३	०	३	३	९	१२	६	१०	१६
१०	०	३	३	१	३	४	६	९	१५	७	१५	२२
११	१	०	१	०	४	४	५	४	९	६	८	१४
१२	१	१	२	७	३	१०	७	८	१५	१५	१२	२७
कक्षा १० मा परिक्षा दिएका OJT	०	०	०	३	७	१०	६	९	१५	९	१६	२५
जम्मा	२	५	७	१४	१७	३१	२७	३९	६६	४३	६१	१०४

स्थानीय स्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूको पहुँच ज्यादै नै कम रहेको प्रष्ट हुन्छ। आर्थिक अवस्था कमजोर भएका घरपरिवारका बालबालिकाहरू प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्राप्त गर्नबाट वञ्चित रहेको अवस्था छ। अर्को तर्फ आधारभूत शिक्षामा शैक्षिक उपलब्धिहरू पूर्णरूपले प्राप्त गर्न नसकेका बालबालिकाहरूले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा लिनमा आत्मविश्वास कायम हुन नसकेको अवस्था पनि छ। विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा कमजोर भएका कारण अधिकांश बालबालिकाहरूले शिक्षा विषय अध्ययन गर्न बाध्य रहेको सर्भेक्षणबाट प्राप्त नतिजाले विश्लेषण गर्दाछ। वर्तमान अवस्थामा माध्यामिक शिक्षा हासिल गरिरहेका बालबालिकाहरू १३१६ जनामा जम्मा १०४ जनाले स्थानीय स्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययन गर्दछन् अर्थात ७.९० प्रतिशतले मात्र स्थानीय स्तरमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा आर्जन गरिरहेको अवस्था छ।

तालिका-२

प्राविधिक शिक्षा जनशक्ति

क्षेत्र	विज्ञान प्राविधि	स्वास्थ्य	इन्जिनियरिङ	कानुन	कृषि	वन	सूचना प्राविधि
१५-६०	११	११	२३	२	१३	०	१
उमेर समूह	६	२२	१	०	९	४	०
जम्मा	१७	३३	२४	२	२२	४	१

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपमा सबैको पहुँचको पुगेको अवस्था छैन। गौमुखी गाउँपालिकाको समग्र शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा आधारभूत शिक्षामा पहुँच पुग्न खोजेको अवस्था छ तर माध्यामिक शिक्षामा सबैको पहुँच पुगिसकेको अवस्था छैन। माध्यामिक विद्यालयमा साधारण धारमा त पहुँच पुग्न सकिरहेको छैन भने प्राविधिक धारको त भन्नु समस्या हुने नै भयो। प्राविधिक शिक्षा अलि खर्चिलो भएको हुनाले यसलाई व्यवस्थापन गर्नु आफैमा चुनौतीपूर्ण छ। जे जस्ता समस्याहरू भएपनि स्थानीय शिक्षाप्रेमी समाजसेवी, स्थानीय राजनैतिक दलका नेतृत्व, शिक्षाविज्ञ, शिक्षक अभिवावक सबैको तदारुकतामा अन्य माध्यामिक विद्यालयहरूको व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै अन्य प्राविधिक धारका कक्षाहरू माध्यामिक विद्यालयहरूमा सञ्चालन गर्नु पर्ने आवश्यकता छ। गौमुखी गाउँपालिकाको भौगोलिक क्षेत्र जैविक विविधता र प्राकृतिक सम्पदाले धनी छ। यहाँको जैविक विविधता संरक्षणका लागि प्राविधिक ज्ञान सिप भएका जनशक्तिको आवश्यकता छ। त्यो आवश्यकता पूर्तिको लागि कृषिमा माछा उत्पादन विषय र जडीबुटी विषयका प्राविधिक धार माध्यामिक विद्यालयमा सञ्चालन गर्न सक्नु पर्दछ। यहाँको धार्मिक साँस्कृतिक पक्ष अत्यन्तै गौरवपूर्ण छ। यहाँका बालबालिकाहरू सङ्गितमा रुची गर्दछन्। त्यसैले कुनै माध्यामिक विद्यालयमा सङ्गित विषयको प्राविधिक धार पनि सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ। यी विषयहरूको अध्ययन गरी उत्पादन भएका जनशक्तिले यस क्षेत्रमा पर्यापर्यटन र कृषि पर्यटन तथा जैविक विविधता र संस्कृतिको संरक्षण र विकासमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ। यी प्राविधिक धारको महत्व पनि ज्यादै भएको र खर्च पनि अरुधर भन्दा कम नै हुन्छ।

३.७.३) उद्देश्यहरू

- १) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासमा पहुँच अभिवृद्धि गर्नु।
- २) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसर सिर्जना गर्न संयन्त्र विकास गर्नु।
- ३) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसरहरूलाई सान्दर्भिक, उपयोगी र गुणस्तरीय बनाउनु।

३.७.४) रणनीतिहरू

- १) स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको अवसर सिर्जना गर्ने।
- २) बहुप्राविधिक शिक्षालय / तालिम केन्द्रहरूको स्थापना, सञ्चालन, तथा नियमन गर्ने।
- ३) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको गुणस्तर, प्रभावकारिता र पहुँच बढाउनको निम्ति सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने।

- ४) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको क्षेत्रमा सक्षम जनशक्ति तयार गर्ने ।
- ५) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपमा निजीक्षेत्रको सहभागिता बढाउन प्रोत्साहन गर्ने ।
- ६) माछा, जडीबुटी, र सङ्गीत विषयका प्राविधिक धार माध्यामिक विद्यालयहरूमा सञ्चालन गर्न पहल लिने ।
- ७) छोटो समयको प्राविधिक तालिम उपलब्ध गराउने तालिम केन्द्रको स्थापना गर्ने ।
- ८) प्राविधिक तालिम केन्द्रहरूसँग सम्पर्क समन्वय गरी स्थानीय युवाहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम उपलब्ध गराउन सहयोग गर्ने ।

३.७.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

- १) उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त दक्षता हासिल गरी उत्पादनशील रोजगारी, स्वरोजगारी र जीबिकोपार्जनका क्षेत्रबाट आर्थिक स्तर सुधार भएको हुने छ ।

प्रमुख नतिजाहरू

- १) स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त अवसर प्राप्त गरेको हुने छ ।
- २) स्थानीय तहमा बहुप्राविधिक शिक्षालय/ प्राविधिक धारका माध्यामिक विद्यालयहरू स्थापना भएका हुने छन् ।
- ३) स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थाहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि भएको हुने छ ।
- ४) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूलाई उत्पादन र आर्थिक उपार्जनसँग जोडिएको हुने छ ।
- ५) स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणिकरण तथा प्रवर्द्धन हुने ।
- ६) वैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेका अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणीकरण तथा उपयोग हुने वातावरण सिर्जना भएको हुने छ ।
- ७) खोज, नवप्रवर्तन, तथा उद्यमशीलतामा अभिवृद्धि भएको हुने छ ।
- ८) उत्पादनशील, रोजगारी, स्वरोजगारी र जीबिकोपार्जनका अवसरहरू वृद्धि भएका हुने छन् ।
- ९) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिपका क्षेत्रमा सार्जजनिक, निजी तथा सामुदायिक सहभागितामा लगानी अभिवृद्धि भएको हुने छ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	५		जम्मा
१	प्राविधिक धारका माध्यामिक विद्यालयहरू स्थापना र सञ्चालन	वडा	०	१	०	१	०	२	
२	प्राविधिक धार सञ्चालन भएका विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास	वडा	१	१		१		३	
३	बहुप्राविधिक शिक्षालय स्थापना, सञ्चालन तथा नियमन	वडा	०	०	१	०	०	१	
४	छोटो अवधिक सिपमूलक तालिम सञ्चालन	पढक	१	१	१	१	१	५	
५	शिक्षक व्यवस्था	निरन्तर							
६	छात्रवृत्ति कार्यक्रम	पढक	७	७	७	७	७	३५	
७	स्थानीय स्तरका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा	पढक	१					१	
८	खोज तथा नवप्रवर्तनात्मक कार्यलाई प्रोत्साहन	पढक	१	१	१	१	१	५	
९	स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणीकरण तथा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पढक	१					१	
१०	वैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेका अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणीकरण तथा उपयोग सम्बन्धी कार्यक्रम	पढक	१	१	१	१	१	५	
११	उत्पादित जनशक्तिलाई उद्यमशिलताका लागि सहयोग	जना	३	३	३	३	३	१५	
१२	आर्थिक रूपमा पिछडिएका प्रतिभा तथा सीमान्तकृत, दलित अपाङ्गता भएका लोपोन्मुख जाति जनजाति महिला विद्यार्थीका लागि उच्च शिक्षामा पहुँचको अवसर सिर्जना गर्न आवश्यक स्रोतको	जना	५	५	५	५	५	२५	

परिच्छेद-४

अन्तरसम्बन्धीत विषय तथा क्षेत्रहरू

विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरूले विद्यालय शिक्षाको योजनामा अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न सक्षम बनाइने कारकका रूपमा काम गरेका हुन्छन् । शिक्षा योजनामा समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, विद्यालय भौतिक विकास, विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन जस्ता अन्तरसम्बन्धीत विषयहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् । हुन त अधिल्लो परिच्छेदहरूमा विद्यालय शिक्षाक्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरूको योजनाको खाका प्रस्तुत गर्ने क्रममा सम्बन्धीत विषयका कतिपय पक्षहरू केही हदसम्म उल्लेख भइसकेको छन् । तथापि यी अन्तरसम्बन्धीत विषयहरूको समग्रमा विप्लेशन गरी योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग तिनीहरूको अन्तरसम्बन्धका वारेमा थप स्पष्टता आवश्यक देखियो । यसै सन्दर्भमा यस परिच्छेदमा केही मुख्य मुख्य अन्तरसम्बन्धीत विषयहरूको वर्तमान अवस्था र ती सम्बन्धमा यस योजनाले समेट्नु पर्ने उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू, अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा, नतिजा प्राप्तिका लागि प्रस्तावित क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१) शैक्षिक समता तथा समावेशीकरण

४.१.१) परिचय

शिक्षा पाउनु सबै बालबालिकाहरूको नैसर्गिक अधिकार हो । नेपालको संविधान धारा ३१ ले यो अधिकारलाई स्थापित गरेको छ । सबै वर्ग र क्षेत्रका बालबालिकाको सामाजिक न्याय, पहुँच र प्रतिनिधित्वका लागि समावेशी शिक्षा आजको उपयुक्त र सान्दर्भिक मुद्दा बनेको छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६ को धारा २४ ले अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अन्य बालबालिकासँगै समान आधारमा समावेशी शिक्षा पाउनु पर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । समावेशी शिक्षा भन्नाले विभिन्न भाषाभाषी, वर्ग, क्षेत्र र अपाङ्गता भएका बालबालिकाले हाँस्यै, खेलै घरनजिकैको विद्यालयमा जाने, समान आधारमा सबै बालबालिकासँगै सिक्न पाउने वातावरण सिर्जना गर्नु नै हो । यस पद्धतिले बालकेन्द्रित शिक्षामा जोड दिन्छ । बालबालिकाको रुची, क्षमता र वैयक्तिक आवश्यकताका आधारमा उनीहरूलाई सुहाउँदो शिक्षा अरु बालबालिकासँगै उपलब्ध गराउने कार्य समावेशी शिक्षा हो । यस कार्यलाई सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमले पनि अङ्गीकार गरेको थियो ।

अवसर पाएमा सबै बालबालिकाहरूले पढ्न र सिक्न सक्छन् भन्ने मान्यताका साथ समावेशी शिक्षाले अरु थप वहिष्करण हुनबाट रोक्छ र समाजसँगै हुर्कने बढ्ने र पढ्ने एवम् प्रतिस्पर्धी बन्ने अवसर उपलब्ध गराउँदै नयाँ उपायहरू सुझाउँदछ । विभिन्न वर्ग, क्षेत्र, लिंग, क्षमता, आर्थिक सामाजिक, परिवेशका बालबालिकाहरूलाई एउटै कक्षामा राखी शिक्षा दिदा बालबालिकाले एक अर्काबाट सिक्न पाउँदछन् र एकले अर्काको सम्मान कदर गर्न सिक्छन् । हाम्रो देश नेपाल सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा विविधता भएको मुलुक हो । यहाँ विभिन्न भाषिक, सांस्कृतिक, तथा जातजातिगत समुदायहरूको बसोबास छ । विविधताको सम्मान र समता तथा समावेशीताको अभिवृद्धि गरी शिक्षामा सबैको पहुँचसहित अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गर्न र सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि यसका कारण तथा बाधाहरू पहिचान गरी ती बाधाहरू हटाउनु आवश्यक छ ।

४.१.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकामा जनजाति र दलितहरूको बाहुल्यता रहेको छ। विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको तत्थ्याङ्क अध्ययन गर्दा बालिकाहरूको भर्ना बालकको भन्दा धेरै छ। शिक्षामा लैङ्गिक समानताका हिसावले बालिकाहरूको विद्यालय भर्ना, विद्यालयमा उपस्थिति प्रभावकारी छ। आधारभूत तहमा महिला शिक्षकहरूको सहभागिता उत्साहजनक छ। जटिल अपाङ्ग भएका बालबालिकाहरू विद्यालयमा रहेको अवस्था छैन। भौगोलिक समस्याका कारण विद्यालयमा आउँदा एक जना बालक बाटोमा लडेर शारीरिक अपाङ्ग हुनु भएको पाइएको छ। उहाँ बडो दुखजिलो गरी विद्यालय आउनु भएको अवस्था छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा अनुसार समुदायमा अपाङ्गहरूको कमी नभएको पुष्टि हुन्छ। अपाङ्ग बालबालिकाहरूसमुदायमा हुन सक्छन्। उनीहरूलाई विद्यालय शिक्षामा सहभागि गराउन नसकिएको पनि हुन सक्छ। दलित समुदायमा रहेका विद्यालयहरूको अवस्था ज्यादै नै नाजुक देखिन्छ। दलित बालबालिकाहरूको आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने दर अन्य जातिका बालबालिकाहरूको भन्दा कम छ। अत्यन्तै कमजोर आर्थिक अवस्थामा भएका अभिभावकहरूका बालबालिकाहरू विद्यालय शिक्षाको पहुँचमा नरहेको अवस्था छ। नेपाल सरकारले समावेशी शिक्षाका लागि राष्ट्रिय प्रयासहरू गर्दै आएको भए पनि ती प्रयासहरू नगन्यरूपमा रहेका छन्। त्यसमा स्थानीय सरकारले अझ केही गर्नु पर्ने आवश्यकता छ।

४.१.३) उद्देश्यहरू

- १) लक्षित समूहका अभिभावकहरूको बालबालिकाहरूलाई शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु।
- २) विद्यालयमा कुनैपनि विभेद तथा दुर्व्यबहार नहुने सुनिश्चितता गरी बालबालिकाको नियमित उपस्थिति, सहभागिता र सिकाइ सहज हुने वातावरण सिर्जना गर्नु।

४.१.४) रणनीतिहरू

- १) विद्यालयको वातावरण अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक मैत्री बनाउने।
- २) अपाङ्ग बालबालिकाहरूको स्वरूप पहिचान गरी लगत राख्ने र आवश्यकताका आधारमा समावेशी शिक्षाको व्यवस्था गर्ने।
- ३) छात्रवृत्तिका लागि आर्थिकरूपले बिपन्न, सुविधाबिहिन, कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई पहिचान गरी विशेष सहयोग उपलब्ध गराउने र शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।
- ४) कार्यविधि तयार गरी आवश्यकता अनुसार थप विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउने।
- ५) विद्यालयमा सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा तथा शिक्षाको प्रबन्ध तथा किशोरीहरू लक्षित महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्ने।
- ६) पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास तथा नागरिक ज्ञान तथा सिकाइ साथै वृहत यौनिकता शिक्षा तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयबस्तु समावेश गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिकाइसँग आवद्ध गर्ने।
- ७) सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाइ विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी विविधता कायम तथा विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यबहार र हेपाइ नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने।

४.१.५) उपलब्धिहरू, मुख्य मुख्य नतिजाहरू, प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्यनिर्धारण

उपलब्धिहरू

१) लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भइ सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुने छ।

मुख्य मुख्य नतिजाहरू

१) शारीरिक रूपमा कमजोर र सामाजिक रूपमा पछाडि परेका बालबालिकाहरूको सिक्न पाउने अधिकारको पहुँच सुनिश्चित भएको हुने छ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	५		जम्मा
१	शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित हुनाका कारणहरू पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारको वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू तथा सहायता पद्धति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन	निरन्तर							
२	बालबालिकाको परीक्षण गरी अपाङ्गताको आधारमा वर्गिकरण र अभिलेखीकरण गरी उपयुक्त शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने।	निरन्तर	१				१	१	
३	आधारभूत शिक्षाको उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्ने व्यवस्था मिलाइ अनिवार्य शिक्षा सुनिश्चित भएको घोषणा गर्ने।	पटक					१	१	
४	बालकेन्द्रित शिक्षण, बालमैत्री शैक्षणिक वातावरण, शिक्षक विद्यार्थीबिच सुमधुर सम्बन्ध विकास, सिकाइमुखी शिक्षण पद्धति, कक्षाकोठा, सम्मानपूर्ण व्यवहार जस्ता उपायहरूको अवलम्बन	निरन्तर							
५	बालबालिकाहरूको सिकाइ आवश्यकता अनुरूपका सिकाइ सामग्री तथा अन्य आवश्यक सामग्री विकास तथा पेसागत विकासका कार्यक्रममा समता तथा विषयवस्तुहरूलाई समावेश	निरन्तर							
६	विद्यालयमा कुनैपनि प्रकारको विभेद, दुर्ब्यबहार, हेपाइ नहुने सुनिश्चित गर्न यस सम्बन्धी शिक्षा तथा संयन्त्र स्थापना	निरन्तर							

४.२) दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम

४.२.१) परिचय:

बालबालिकाको विकास तथा सिकाइसँग उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ। स्वास्थ्य तथा पोषणको राम्रो अवस्थाले बालबालिकालाई सिकाइ सहभागिता बढाई उपलब्धि सुधार गर्न प्रोत्साहित गर्दछ। बालबालिकाको राम्रो स्वास्थ्यको लागि सरसफाई तथा स्वच्छताको अभ्यास र प्रारम्भिक स्वास्थ्य जाँच तथा स्वास्थ्य सेवाहरू सहज रूपमा उपलब्ध हुनु पर्दछ। यस्ता आधारभूत स्वास्थ्य, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा तथा अभ्यास विद्यालयमा प्रदान गर्दा सेवा प्रवाहलाई तुलनात्मक रूपमा सहज, प्रभावकारी र मितव्ययी बनाउन सहयोग पुग्ने देखिएको छ। बालबालिकाले पोषणयुक्त खाना प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयमा बिताउने तथा आउने जाने समयको करिव मध्यतिर खाजाको प्रबन्ध हुनु आवश्यक छ।

खासगरी ९- १० वर्षको उमेरदेखि बालबालिकाहरूको लागि सामान्य सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी अभ्यासका अतिरिक्त महिनावारी सम्बन्धी सहयोग तथा शिक्षा पनि उत्तिकै आवश्यक छ। विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूले विद्यार्थीको भर्ना तथा टिकाउदर बढाउन, नियमित उपस्थित हुन तथा बिचैमा विद्यालय छाड्ने दर घटाउन योगदान गरी सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न सहयोग गर्दछ।

नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य र खाद्यसम्बन्धी अधिकारहरू, खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी कानून, राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७६, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ र बालबालिका सम्बन्धी कानून इत्यादीले बालबालिकाको स्वास्थ्य, पोषण तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी अधिकार स्थापित गरेका छन्।

४.२.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकाका प्रायः धेरै विद्यालयहरूमा स्वास्थ्य तथा सरसफाईको समस्या रहेको छ। ३६ वटा विद्यालयहरूमा खानेपानीको आफ्नै स्रोत छ तर धारा र पानीको राम्रो व्यवस्थापन छैन। पानीधाराहरू बालमैत्री छैनन्। ९ वटा विद्यालयहरूमा आफ्नै खानेपानीको स्रोत छैन। समुदायसँग समन्वय गरी आपूर्ति गर्नु पर्ने हुन्छ। तर विद्यालयहरूले समुदायसँग राम्रो सम्बन्ध विकास गरी पानीको नियमित आपूर्ति गर्न सकेका छैनन्। पानीको स्रोत भएर वा नभएर जेजस्तो अवस्थामा भए पनि पानीको अभावमा शौचालयहरू असाध्यै फोहर छन्। कतिपय विद्यालयका शौचालयहरू बुजिएका छन्। कतिपयमा ताला लगाएर राखिएको छ। शौचालयको प्रयोगको यो अवस्थाले बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य र बालमैत्री विद्यालय वातावरणमा कस्तो नकारात्मक असर परेको हुन्छ भन्ने विषयमा विद्यालय व्यवस्थापनले सोचसम्म पनि गराएको पाइदैन। ४५ वटा विद्यालय मध्ये महेन्द्र प्राथमिक विद्यालय, ज्ञानोदय आधारभूत विद्यालय र खरा मा.वि. को मात्र शौचालय प्रयोग सरसफाई र विद्यालय वातावरण वर्णन गर्न योग्य पाइयो।

बालबालिकाको दिवा खाजाको व्यवस्थापनमा अर्खा र रजवारामा व्यवसायीलाई ठेक्का दिइएको रहेछ। त्यो खाजा स्वस्थकर देखिएन। प्याकेजिड फुडहरू प्रयोग गरिएको पाइयो। विद्यालय अनुगमन तथा सर्भेक्षण टिमले बालबालिकाको खाजा खाएर पनि अनुभव गरियो तर हाम्रो स्वास्थ्यमा त्यो खाजाले तत्कालै अम्लियपन बढायो। दिवा खाजाको स्थानीय प्रयोग र राम्रो अवस्था प्राथमिक विद्यालय खलवाड पुँजामा देख्न पाइयो। यसबाट हामीहरू एउटा निष्कर्षमा पग्यौं कि स्थानीय उत्पादनको प्रयोग गर्ने र त्यसको व्यवस्थापन स्थानीय अभिभावकहरूले गर्ने हो भने पोषणमा राम्रो सुधार हुन सक्छ र स्थानीय स्रोत साधनको पनि राम्रो सदुपयोग हुन सक्छ। अर्को तर्फ समुदायमा समयसीमा सकिएका जङ्ग फुड दोकान दोकानमा भएको

पाइयो । सो फुडहरू बालबालिकाले अधिकतम प्रयोग गरेको अवस्था पनि पाइयो । विद्यालयका कक्षाकोठाहरू र बाहिर जङ्ग फुडका खोस्ताहरू वगैरेली फालिएको अवस्थाले त्यो कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्थ्यो ।

विद्यालयहरूमा शौचालयहरूको उचित प्रयोग नहुनु र भएको शौचालयहरू पूराना हुदै जानुले शौचालयको भौतिक समस्या विद्यालयहरूमा रहेको छ । मर्मत गर्न सक्ने शौचालयहरू मर्मत सम्भार गर्ने र केही नयाँ शौचालयहरू बनाउनु पर्ने अवस्था छ । छात्र छात्रा शौचालयहरूको व्यवस्थापन प्रभावकारी छैन । लैङ्गिक मैत्री शौचालयको अवस्थामा सुधार गर्दै जानु पर्ने देखिन्छ । अभिभावकहरूलाई पनि विद्यालयको सरसफाई बालमैत्री अवधारणाका बारेमा अभिमुखीकरण ब्यापकरूपमा गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.२.३) उद्देश्यहरू

- १) बालबालिकालाई स्वस्थ एवम् पोषणयुक्त पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु ।
- २) स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवाको गुणस्तरवृद्धि गरी बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।

४.२.४) रणनीतिहरू

- १) दिवा खाजा कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्न अभिभावकहरूको सक्रियता र सहभागिता वृद्धि गर्ने ।
- २) माध्यमिक विद्यालयहरूमा सबैबालबालिकाहरूले आफ्नै घरबाट खाजा लिएर विद्यालय आउने वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ३) विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ र अभिभावकहरूलाई विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- ४) दिवा खाजाका लागि विद्यालयमा आवश्यक पर्ने विभिन्न सुविधाहरू विस्तार गर्ने ।
- ५) विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाई सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने ।
- ६) छात्र छात्राहरूका लागि अलग अलग शौचालय, यूरिनल, स्यानीटरी प्याड व्यवस्थापन, किशोरीहरूका लागि चेन्जरूम, हातधुने स्थान, स्वच्छ खानेपानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाईको प्रबन्ध ।
- ७) विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट, बालबालिकाहरूको आवधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी तथा सुक्ष्मपोषक तत्व प्रदायक भिटामिन ए तथा आइरन फोलिक एसिड छात्राहरूको लागि स्यानीटरी प्याड आदिको वितरण गर्ने ।
- ८) दिवा खाजाका लागि स्थानीय उत्पादनको प्रयोग गर्ने ।

४.२.५) उपलब्धिहरू, नतिजाहरू, मुख्य क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

उपलब्धिहरू

- १) विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलतामा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधार सहित सुरक्षित तथा रमाइलो सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने ।

मुख्य नतिजाहरू

- १) प्रारम्भिक बालविकासदेखि आधारभूत तह कक्षा ८ सम्मका सामुदायिक विद्यालयहरूका सबै बालबालिकाहरूले स्वस्थकर, पौष्टिक र स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा स्थानीय तहमार्फत विद्यालयबाट प्राप्त हुने छ ।

- २) विद्यालयमा विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाईका सामग्रीसहित आवश्यक संख्यामा छात्र र छात्राका लागि अलग अलग शौचालय तथा युरिनल, किशोरीहरूका लागि चेन्जरुम, प्रयोग भैसकेको सामग्री व्यवस्थापन, हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खाने पानी, कक्षाकोठा तथा विद्यालय परिसर सरसफाईको प्रबन्ध भएको हुने छ।
- ३) विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण तथा प्रतिस्थापन, बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य जाँच, भिटामिन ए र आइरन फोलिक, जुकाको औषधी तथा सुक्ष्म पोषक तत्व वितरण र किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छताका लागि स्यानेटरी प्याडको नियमित वितरण हुने छ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	%		जम्मा
१	स्वास्थ्य पोषण र सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी मापदण्ड एवम् कार्यान्वयन ढाँचा विकास	पटक	१					१	
२	विद्यालय तथा स्थानीय तहका लागि दिवा खाजा, स्वास्थ्य पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम	निरन्तर							
३	दिवा खाजाका लागि भान्सा तथा भण्डार, भाँडा वर्तन तथा आवश्यक सामग्रीको प्रबन्ध।	पटक	९	९	९	९	९	४५	
४	स्वस्थकर तथा पौष्टिक दिवा खाजाको प्रबन्ध।	निरन्तर							
५	दिवा खाजाकालागि चाहिने खाद्य सामग्री आपूर्तिमा भाग लिने स्थानीय कृषि सहकारी, किसान समूहलाई तालिम तथा सहयोग	पटक	१	१	१	१	१	५	
६	कार्यक्रमको प्रभावकारिता, कार्यकुशलता तथा प्रतिइकाइ लागतको अध्ययन तथा विभिन्न मोडालिटीहरूको अध्ययन	पटक	०	१				१	
७	विद्यालयमा विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सफाई सामग्रीको उपलब्धता	वटा	४७	४७	४७	४७	४७	२३५	
८	कक्षा ६ देखि १२ सम्मका किशोरीहरूलाई स्यानेटरी प्याडको उपलब्धता	वटा	१५	१५	१५	१५	१५	६०	
९	आबधिक स्वास्थ्य जाँच, जुकाको औषधी र शुक्ष्म पोषक तत्वको आपूर्ति	वटा							
१०	विद्यालयलाई प्राथमिक उपचार किट प्रदान तथा प्रतिस्थापन	वटा	४७					४७	
११	विद्यालयमा स्वास्थ्य, सरसफाइ तथा स्वच्छता, पोषण र किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धी शिक्षा	पटक	७	७	७	७	७	३५	

४.३) आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा

४.३.१) परिचय

नेपाल सरकारले जुनसुकै आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाहरूको शिक्षा प्राप्त गर्ने हक सुनिश्चित गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्राकृतिक प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितको शैक्षिक कार्यक्रमलाई आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा रूपमा लिने गरिन्छ। यसको मूल उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न सङ्कटकालीन अवस्थामा बालबालिकालगायत शिक्षासँग सम्बन्धीत व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट बालबालिकाहरूलाई सुरक्षित राख्नुको साथै समग्र शिक्षाक्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो। यस अवधारणा अन्तर्गत सम्भावित जोखिमको पूर्व तयारी, आपतकालीन अवस्थामा क्षति कम हुने गरी तत्कालको प्रतिकार्य गर्न र आपतकाल पश्चात क्षतिको पुर्नलाभ गर्ने कार्यढाँचा समेटिने गरिन्छ।

कोभिड १९ का कारण विद्यालयका बालबालिकाहरूले सिक्न पाउने वातावरण पाएनन्। त्यस समय विद्यालयहरू बन्द भए। हाम्रो जस्तो भू-धरातल भएको मुलुकमा वर्षा याममा प्राकृतिक प्रकोपहरू ज्यादै नै हुन्छन्। प्रकोपका कारण विद्यालयहरू बन्द हुन गई बालबालिकाहरूको सिक्न पाउने अधिकार हनने हुन जान्छ र उनीहरूको सिकाइ उपलब्धि पनि कम हासिल हुन्छ। यो समस्या र सिकाइका कारण आपतकालीन अवस्थामा शिक्षाको कार्यढाँचा निर्माण गर्नु पर्ने रहेछ भन्ने अनुभूत भएको हो।

४.३.२) वर्तमान अवस्था

यस सम्बन्धमा राज्यले विभिन्न प्रकारका नीतिहरू बनाएको छ। भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका २०६७ मा व्यवस्था भएबमोजिम बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक सजाय र उत्पीडन, यौन दुराचारमुक्त सिकाइ व्यवस्था हुनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। विद्यालय शान्ति क्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ मा विद्यालयमा सशस्त्र गतिबिधि, हिंसा, राजनैतिक प्रभाव भेदभाव, शोषण तथा दुर्व्यबहारबाट मुक्त राखी शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था गरिएको छ। बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ मा विद्यालयको प्रभावकारिता, समावेशीकरण, लैङ्गिक समता, स्वास्थ्य सुरक्षा र बचावट, विद्यालय व्यवस्थापन आदिले आपतकालीन शिक्षाको आधार तयार गरेको छ। विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति २०७१, वृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज २०१८ मा सिकाइ पूर्वाधार विपद् जोखिम व्यवस्थापन, विद्यालय विपद् जोखिमको सुदृढीकरण तथा समुदायको सहभागिता, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताका लागि शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डहरू निर्माण भई कार्यान्वयन भएको अवस्था छ।

वृहत विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना २०१७ तथा वृहत विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०७१ तथा वृहत विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०१८ मा विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षाका उपायहरू सम्बन्धी क्रियाकलापहरू, शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई मृत्यु र घाइते हुनबाट बचाउने, विपद्पछि विद्यालयलाई निरन्तरता दिन सक्ने वातावरण तयार गर्ने शिक्षाका माध्यमबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशील विकास गर्ने तौर तरिकाहरू प्रष्ट गरिएको छ। दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं योजना, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सुरक्षित विद्यालय, विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, समुदाय बिच उत्थानशीलता शिक्षा, विपद्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको छ। गौमुखी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थालाई अध्ययन गर्दा प्राकृतिक प्रकोप जस्तै बाढी पहिरो र खोला नालाको समस्या देखिन्छ। वडा न. १ र २ का अधिकांश विद्यालयहरू जोखिम स्थानमा रहेको पाइयो। वेशीवन प्राथमिक विद्यालय भवन भएको जग्गा

प्रतिदिन धसिदै गएको र बाल विकास भवन जमिन धसिएका कारण नराम्रो सँग चर्किएको अवस्था छ। बाल सुधार प्राथमिक विद्यालय संरचनाहरू दुई खोल्सी खोलाको बिचमा रहेको र पहिरोको जोखिममा छ। महेन्द्र प्राथमिक विद्यालयको तल्लो भाग पहिरोको जोखिममा छ। यस्तै अरूपनि छन्। (गौमुखी गाउँपालिका विद्यालय अनुगमन तथा सर्भेक्षण २०७९) विद्यालयहरूलाई जोखिम र बिपत बाट बचाउन समयमै व्यबस्थित योजना आवस्यक छ र विद्यालयका भौतिक निर्माणहरू गर्दा हचुवाका भरमा गर्नु गराउनु हुँदैन। यसबाट प्राकृतिक जोखिममा पर्न गई ठुलो धन जनको क्षती हुन्छ भन्ने कुरा समयमै नजान्नाले यस्तो अवस्था भएको हुन सक्दछ। नेपाल सरकार नीति नियमहरू र निर्देशिकाको गहन अध्ययन गरी सो अनुसार गर्न नसकेमा शिक्षामा भएको लगानीको प्रतिफल प्राप्त हुनुका वदला जोखिममा पर्न जाने सम्भावना हुन सक्छ। समस्या उत्पन्न हुन जान्छ।

४.३.३) उद्देश्यहरू

- १) विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्नु।
- २) सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासको लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु।
- ३) आपतकालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइ बिधिहरू प्रयोग गरी बालबालिकाहरूको सिकन पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्नु।

३.३.४) रणनीतिहरू

- १) विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता गर्न पूर्व तयारी व्यवस्थापन, प्रतिकार्य र पुर्नलाभ सम्बन्धी आवश्यक नीति, मार्गदर्शन तथा कार्यविधिहरू तयार गर्ने।
- २) संभावित प्रकोप तथा विपद् सम्बन्धी पूर्व सावधानी, प्रकोपबाट बच्ने उपायहरूका बारेमा जानकारी गराउने।
- ३) महामारी रोगबाट बच्न पूर्व सावधानी, रोकथाम तथा उपचारको आवश्यक तयारी गर्ने।
- ४) महामारीका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिन वैकल्पिक उपायहरूको तयारी गर्ने।
- ५) शिक्षाक्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने विपद् वा सङ्कटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावहरूको मूल्याङ्कन तथा विप्लेशण गर्ने।
- ६) विद्यालय स्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने।
- ७) शैक्षिक सेवा निरन्तरताका लागि आवश्यक यन्त्र उपकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीहरूको व्यवस्थापन गर्ने।
- ८) विपद् व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने।
- ९) विपद् तथा प्रकोप, शान्तिसुरक्षा र अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायहरूबीच वडा तहसम्म समन्वय र जिम्मेवारी संयन्त्र बनाउने।
- १०) हरित विद्यालय अभियान, जलवायु परिवर्तन, शिक्षा तथा दिगो विकास र विकासका निमित्त शिक्षा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने।

४.३.५) मुख्य उपलब्धि, क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू

- १) विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास भएको हुने छ।
- २) सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासका लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने छ।
- ३) आपतकालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका बिधिहरू प्रयोग गरी बालबालिकाहरूको सिकन पाउने अधिकारको सुनिश्चित भएको हुने छ।

नतिजा

१) विपद् तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शैक्षिक क्रियाकलापहरू निरन्तर रूपमा सञ्चालन भएका हुने छन् ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य % वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	५		जम्मा
१	विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्ड पुनरावलोकन तथा निर्माण	पटक	१					१	
२	स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास	पटक	९	९	९	९	९	४५	
३	विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुर्नलाभ, तथा उत्थानशीलताका लागि सचेनता कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	५	
४	शिक्षक तथा वि.ब्य.स. तालिम	पटक							
%	सङ्कटासन्नता मूल्याङ्कनको आधारमा योजना निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	
६	विपद् प्रतिरोधी विद्यालय भवन निर्माणका लागि स्थानीय स्तरको डिजाइन गर्ने कार्य ।	पटक	१					१	

४.५) विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.५.१) परिचय

विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारका योजना सम्बन्धमा अधिल्ला परिच्छदहरूमा केही योजनाहरू आएका छन् । यस परिच्छेदमा विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको अवस्थामा अलि व्यापक र दोहोरो नपर्ने गरी समग्र योजना बनाउनु पर्ने सोचका साथ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासमा समग्र अवस्थाका साथ प्रस्तुत गरिएको छ ।

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढनका लागि कक्षाकोठा, खेलनका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन् । एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठन पाठनमा सहभागी हुनको निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्गमिटर र उच्च आधारभूत तथा माध्यामिक विद्यालयका लागि १ वर्ग मिटर बराबरको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षा कोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, पुस्तकालय, बुककर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवन लगाएत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद् जोखिममुक्त बनाउँदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवम् बालमैत्री, हरित विद्यालयका रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षाक्षेत्रको यस योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

४.५.२) वर्तमान अवस्था

विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारहरू विभिन्न किसिका पाइएका छन्। सरकारका विभिन्न योजनाहरू र ती योजनाका विभिन्न डिजाइन र लागत इष्टिमेट अनुसार विभिन्न प्रकारका डिजाइन भएका विद्यालयका भवनहरू बन्नु स्वभाविकै भयो। विद्यालयका पुराना भवनहरू भत्कदै गएको र नयाँ भवनहरू बन्दै गएको अवस्थामा कतिपय स्थान विशेष, दक्ष कामदारको अभाव र निर्माणमा गरिएको बेवास्ताले विद्यालयका भौतिक पूर्वाधारहरू व्यवस्थित बन्न नसकेको अवस्था पनि छ। वर्तमान अवस्थामा गौमुखी गाउँपालिका र राष्ट्रपति शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्माण गरिएका विद्यालय भवनहरू मापदण्डअनुसार निर्माण भएको अवस्था छ। विद्यालय भौतिक निर्माणको मापदण्डका बारेमा ज्ञानको कमी वा आर्थिक नहुनुका कारण पनि हुन सक्छ कुनै कुनै बाल विकास केन्द्र भवनहरू मापदण्ड त के भनौ अति नै बेकम्मा अवस्थाका बनेका छन्। अध्ययनका आधारमा विद्यालय वा बालविकास केन्द्रको स्थापना नगर्ने खाली मागका आधारमा स्थापना गरिहाल्ने र बालबालिका कम हुने भएकाले पनि त्यस्तो भएको हुन सक्छ।

निर्माण भएका पुराना भवनहरू र शौचालयहरूको सामान्य मर्मत सम्भार गर्ने कार्यमा विद्यालय व्यवस्थापन मूकदर्शक बनेको पाइन्छ। यसले गर्दा विद्यालयको वातावरण बालमैत्री बन्न नसकेको अवस्था देखिन्छ। खानेपानीका स्रोतहरू भएर पनि विद्यालयमा खानेपानीको अभाव र शौचालयहरू फोहर देखिनुले विद्यालय व्यवस्थापनले जिम्मेवारी बोध गर्न नसकेको बन्नका लागि व्यवस्थापन समितिको पदाधिकारी बनेको पाइन्छ।

गौमुखी गाउँपालिका विद्यालय अनुगमन तथा सर्भेक्षण २०७९ अनुसार गौमुखी गाउँपालिकाका विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निम्नअनुसार रहेको अवस्था छ।

विद्यालयहरूको वर्तमान भौतिक अवस्था

क्र.स.	विवरण	वर्तमान अवस्था
१	मापदण्ड पुगेका बालविकास कक्षा	३२ वटा
२	मापदण्ड नपुगेका बालविकास कक्षा	११
३	मापदण्ड पुगेका बालविकास केन्द्र	०
४	मापदण्ड नपुगेका बालविकास केन्द्र	४ वटा
५	बालविकासका लागि बालमैत्री शौचालय भएका	०
६	विद्यालय भवन संख्या	१३१ वटा
७	विद्यालय कोठा सङ्ख्या कच्ची	९ वटा
८	विद्यालय कोठा संख्या पक्की	३६८ वटा प्रति कोठा विद्यार्थी २३ जना
९	शौचालय संख्या	९८
१०	प्यान सङ्ख्या	१८० प्रति प्यान ४७ जना विद्यार्थी
११	घेरावार भएका विद्यालय	२ वटा
१२	घेरावार नभएका विद्यालय	२३ वटा

१३	पूरा गर्नु पर्ने अधुरा घेरावार भएका विद्यालय	१० वटा
१४	फर्निचर अपुग भएका विद्यालय	१२ वटा
१५	फर्निचर पूरा भएका विद्यालय	३३ वटा
१६	बुककर्नर भएका विद्यालय	२०
१७	बुककर्नर नभएका विद्यालय	२५
१८	पुस्तकालय भएका विद्यालय	१५ वटा
१९	कार्यशाला भएका विद्यालय	०
२०	खानेपानीको स्रोत भएका विद्यालय	२२
२१	खानेपानीको स्रोत नभएका विद्यालय	२३ समुदायबाट लिनु पर्ने
२२	बालमैत्री धारा भएका विद्यालय	०

स्रोत :- विद्यालय अनुगमन तथा सर्भेक्षण २०७९

भौतिक पूर्वाधारको अवस्थामा माध्यामिक विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला, कार्यशाला र व्यवस्थित पुस्तकालय तथा सूचना प्रविधि कक्ष अनिवार्य निर्माण गर्दै जानु पर्ने अवस्था छ। सामान्यतया अन्य भौतिक पूर्वाधारहरू नियमित रूपमा निर्माण भइरहेको अवस्था छ। विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा आवश्यकताको पहिचान गरी व्यवस्थित तरिकाले गर्नुपर्ने देखियो।

४.५.३) उद्देश्यहरू

- १) विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक मापदण्ड विकास तथा कार्यन्वयन गरी सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गर्नु।
- २) सबै विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विकास, मर्मत सम्भार तथा प्रबलीकरण गर्नु।

४.५.४) रणनीतिहरू

- १) भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि सञ्चालित विद्यालयको तह, विद्यार्थी संख्याको प्रक्षेपण र भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा मापदण्ड विकास गर्ने।
- २) एक विद्यालयमा पूर्वाधार विकासका सबै कार्य एकैपटक गरी पूर्ण विद्यालय निर्माणको अवधारणा कार्यान्वयन गर्ने।
- ३) विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि संघ, प्रदेश, र स्थानीय तहको लागत साभेदारीका आधारमा स्रोत व्यवस्थापन गरी सरोकारवालाको सहभागितामा कार्यान्वयन हुने प्रबन्ध गर्ने।
- ४) विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन आवश्यकतानुसार प्रबलीकरण तथा पुर्ननिर्माण एवम् मर्मत सम्भार गर्ने।
- ५) पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय एवम् वातावरणीय पक्षलाई एकीकृत प्राणालीको विकास गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।

४.५.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू :

- १) सबै विद्यालयहरूमा पर्याप्त भौतिक संरचना निर्माण हुने ।
- २) विद्यालयका भौतिक संरचनाहरू बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित हुने ।

नतिजाहरू :

- १) सबै विद्यालयहरूमा सुविधासम्पन्न भौतिक पूर्वाधार विकास भएको हुने छ ।
- २) विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको सम्वर्द्धन, मर्मतसम्भार र सवलीकरण पद्धतिको विकास भएको हुने छ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य % वर्ष						भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष
			१	२	३	४	%	जम्मा	
१	विद्यालय भवन निर्माण २ कोठे	वटा	४	२	२	३	८	१९	
२	विद्यालय भवन निर्माण ४ कोठे	वटा	३	२	४	५	२	१६	
३	विद्यालयहरूको सवलीकरण	वटा	४	२	२	२	३	१३	
४	विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको सम्वर्द्धन तथा मर्मत सम्भार	वटा	२	२	२	२	२	१०	
५	छात्रा र छात्रलाई अलग्गै शौचालय तथा पानी र सरसफाईको प्रबन्ध	वटा	५	५	१०	५	१०	३५	
६	प्रारम्भिक बालविकासका लागि पानी तथा सरसफाईका साथै अलग्गै शौचालय	वटा	७	१०	५	१०	१०	४२	
७	विपद् प्रतिरोधी विद्यालय भवन निर्माणका लागि स्थानीय स्तरको डिजाइन गर्ने कार्य ।	वटा	१						

४.६) विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

४.६.१) परिचय

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरी सुशासन कायम गर्न सहयोग पुग्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने सबैका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँचत पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकिय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाइ सुशासनको प्रत्याभूतीका लागि सहयोग पुऱ्याउँदछ । यी चारवटा मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा शिक्षामा सूचना तथा प्रविधिको गुरुयोजना सन २०१३ - २०१७ निर्माण गरिएकोमा यी सिद्धान्तहरू अहिलेको सन्दर्भमा पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन् ।

उक्त गुरुयोजनाले पहिचान गरेका चारवटा प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा सूचना तथा सञ्चारका लागि संरचना (कनेक्टीभिटी, सामग्री, आँकडा) तयार गर्ने, मानवीय स्रोत विकास गर्ने, डिजिटल सामग्री विकास गर्ने र शैक्षिक पद्धति तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने रहेका थिए। यी चारवटा क्षेत्रमा गुरु योजनाले रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो। यी क्षेत्रहरू हालको परिस्थितिमा पनि सान्दर्भिक रहेकाले तदनुकूल रणनीति, कृयाकलाप तथा लक्ष्यहरू अध्यावधिक तथा परिमार्जन गरी यस योजनामा समावेश गरिएको छ।

कोभिड १९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ। विभिन्न प्रकारका विपद् तथा महामारीमा पनि शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्छ। यस सन्दर्भमा विद्यमान क्षमताका आधारमा अनलाइन तथा अफलाइन लगायतका भर्चुअल माध्यम प्रयोग गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिन खोजिए पनि प्रयाप्त क्षमता तथा संरचनाका अभावले सबैलाई समेट्न सकिएको छैन। यस्तो अवस्थामा सबैका लागि सहज पहुँच पुग्ने गरी शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु आवश्यक भएको छ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रबर्द्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ। उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टीभिटी पुऱ्याउने, तालिम शिक्षण सिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नको लागि आवश्यक सामग्रीहरूको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषयहरू उल्लेख गरिएको छ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रममा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्रियाकलाप सममावेश गरिएको छ। विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापहरूमा सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने, विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित बिद्युतीय सामग्री निर्माण गर्ने, पूर्वाधार विकास र शिक्षण सिकाइ सामग्री प्रदान गर्ने, नमुना विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने, र एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन र सूचना प्रणाली विकास गर्ने रहेका थिए।

विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना विकासका लागि वार्षिक रूपमा लगानी गरिएको हुदा धेरैजसो माध्यामिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर लगायतका सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने र कनेक्टीभिटीका केही काम भए पनि यी सुविधाहरू पर्याप्त छैनन्। उपलब्ध भएता पनि शिक्षण सिकाइमा यी स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने विद्यालयहरूको संख्या निकै कम रहेको छ। कातिपय विद्यालयहरूले विभिन्न व्यक्ति तथा सङ्घ संस्थामार्फत पनि यस्ता सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी सामग्री गर्ने गरेका पनि छन्। यसका लागि साधन तथा संरचना बढाउनुका साथै यसको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शिक्षकको क्षमता वृद्धि अनिवार्य रूपमा गर्नु पर्ने देखिन्छ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले ६, ७ र ८ का लागि गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयका केही विद्युतीय सामग्रीहरू विकास गरेको छ। त्यसैगरी केही निजी क्षेत्रका संस्थाहरूबाट पनि विभिन्न विषयमा विद्युतीय सामग्री तयार गर्ने कार्यहरू भइरहेका छन्। दृष्टिबिहिनका लागि पनि केही पाठ्यपुस्तकहरू डिजीटलाइज गर्ने कार्य भएको छ। कोभिड १९ को महामारीको समयमा यस्ता विद्युतीय सामग्रीहरूलाई वेग्लै वेवपोर्टल बनाइ सबैको पहुँच हुने गरी राखिएका छन्। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका श्रव्य तथा श्रव्यदृष्य पाठ्यसामग्रीहरू शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको सिकाइ पोर्टलमा राखिएको छ।

४.६.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकाका विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच पूर्ण रूपमा सबै विद्यालयहरूमा भइसकेको अवस्था छैन। गौमुखी गाउँपालिकाको विद्यालय अनुगमन तथा सर्वेक्षण २०७९ अनुसार विद्यालयहरूमा निम्नअनुसार सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँचको अवस्था रहेको छ।

तालिका-१

विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अवस्था

उपरोक्त अवस्था हेर्दा आधारभूत तह (६-८) र माध्यमिक विद्यालयहरूमा सामान्य मात्रामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको

वाइफाई नेट मात्र जडान भएका	वाइफाई कम्प्यूटर प्रयोगशाला भएका	नेट कम्प्यूटर ल्यापटप प्रिन्टर १/१ थान भएका	कुनै पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नभएका	जम्मा
११ वटा	९ वटा	१९ वटा	६	४५

उपलब्धता भए पनि पूर्णरूपमा यसको उपलब्धता भएको देखिदैन। सामान्य उपलब्ध भएका सूचना तथा प्रविधिका सामग्रीहरूको पनि शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गर्न सकेको अवस्था छैन। कतिपय विद्यालयमा उपलब्ध कम्प्यूटरहरू बिग्रीएर थन्किएको अवस्था छ। कम्प्यूटर प्रायोगशाला कक्षहरूको व्यवस्थापन प्रभावकारी छैन। शिक्षण सिकाइका सामग्रीहरू निर्माण गर्ने कुरा त पैरोको कुरा निर्मित सामग्रीहरू पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा प्रयोग गरिएको देखिदैन। सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी ज्ञान भएको दक्ष जनशक्ति पनि विद्यालयहरूमा नरहेको अवस्था छ। केही शिक्षकहरूले स्वसिकाइमा सामान्यरूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ। सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने पूर्वाधार पनि छैन। भएका प्रायोगशालाहरू पनि निकै नै साधुरा छन् र सबैबालबालिकाहरूको पहुँचमा पुग्न नसकेको अवस्था छ। गौमुखी गाउँपालिकाले विद्यालयहरूमा वाइफाई उपलब्ध भएका स्थानमा वाइफाई कनेक्सन गरिदिएर राम्रो कार्य गरेको छ। ४५ वटा विद्यालयहरू मध्ये ६ वटा बाहेक सबै विद्यालयहरूमा नेट कनेक्सन जोडिदिएर गौमुखी गाउँपालिकाले विद्यालयहरूलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँचमा पुऱाउन सहयोग गरेको राम्रो कार्य भएपनि शिक्षण सिकाइमा यसको उपयुक्त प्रयोग हुन नसकेको अवस्था छ।

४.६.३) उद्देश्यहरू

- १) सबै विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षाको पहुँच पुऱाउनु।
- २) सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नु।

४.६.४) रणनीतिहरू

- १) सबै विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरण प्रबन्ध गर्ने।
- २) शिक्षकहरूलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगको सम्बन्धमा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।
- ३) विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीहरूको प्रयोगमा जोड दिने।
- ४) शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने।
- ५) शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा नेटको सुविधामार्फत विद्यालय र विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गर्ने।

४.६.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू :

- १) विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तारले प्रभावकारी ढङ्गबाट सिकाइमा सहजीकरण भएको हुने छ।
- २) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धीमा सुधार आएको हुने छ।

प्रमुख नतिजाहरू

- १) सबै विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुगेको हुने छ।
- २) विभिन्न कक्षा र विषयका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच पुगेको हुने छ।
- ३) सबै विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेका हुने छन्।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष
			१	२	३	४	५	जम्मा	
१	विद्यालयमा ICT सञ्चार विस्तार	वटा	९	९	९	९	९	४५	
२	प्रत्येक विद्यालयलाई इन्टरनेट कनेक्टिभिटीको व्यवस्था	वटा	१	२	१	१	१	६	
२	प्रत्येक विद्यालयमा अन्तरक्रियात्मक विद्युतीय सामग्रीको उपलब्धता	वटा	९	९	९	९	९	४५	
३	विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको सम्बर्धन तथा मर्मत सम्भार	वटा	२	२	२	२	१	९	
४	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि क्षमता विकास	जना	९	९	९	९	९	४५	

परिच्छेद-५

सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिमाणमुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका निकै महत्वपूर्ण रहन्छ। सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, बिधिको शासन, समता तथा समावेशीता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तमा सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रक्रियाहरू जनाउँदछ। सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयनगर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्व बहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा बिधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्यप्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ। शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साभेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आ आफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ। नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारको एकल र साभ्भा अधिकारको सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ। विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारीसहितको व्यवस्थापकिय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत संस्थागत क्षमता विकास, स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता क्षेत्रहरू समावेश गरिएको छ। यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका क्षेत्रहरूलाई पनि अरु परिच्छेदमा जस्तै गरी व्यवस्थित गरिएको छ।

५.१) संस्थागत क्षमता विकास

५.१.१) परिचय

नेपालको संविधानले परिकल्पना गरेको सङ्घिय शासन शासन व्यवस्थाको स्वरूप अनुसार विद्यालय शिक्षाको सञ्चालन, ब्यस्थान, समन्वय र रेखदेखको जिम्मा स्थानीय निकायलाई छ। यसमा हालसम्म शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा परिमार्जन हुन नसक्दा संस्थागत क्षमता विकासमा समस्याहरू पनि रहेका छन् तथापि जे जस्ता समस्याहरू रहे पनि बालबालिकाहरूको गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्ने हकलाई सुनिश्चित गर्नु पर्ने बाध्यता पनि हामी सबैको माभ्रमा रहेकै छ।

वर्तमान अवस्थामा सङ्घ सरकारअन्तर्गत शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र उसको मातहतमा रहेको बिभागीय निकायहरू, प्रदेश सरकार अन्तर्गत रहेको समाजिक विकास मन्त्रालय र उसको मातहतमा रहेको शिक्षा विकास निर्देशनालयहरू र शिक्षा तालिम केन्द्रहरू रहेका छन्। जिल्ला स्तरमा शिक्षा समन्वय इकाई, सामाजिक विकास कार्यालयहरू रहेका छन्। शिक्षाको समग्र विकासका लागि यी सरकारी निकायहरूको आ-आफ्नै महत्वपूर्ण भूमिकाहरू रहेका छन्। स्थानीय तह अन्तर्गत शिक्षालाई व्यवस्थित गर्न नीति निर्माण तहमा गाउँशिक्षा समिति रहेको छ। शिक्षाका नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहयोग गर्न शिक्षा,

युवा तथा खेलकुद शाखा रहेको छ। वडास्तरमा वडा शिक्षा समिति गठन भएको अवस्था छ भने सबै विद्यालयहरूमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघ गठन भएका छन्। विद्यालयमा प्रधानाध्यापकहरूको व्यवस्था गरिएको छ।

स्थानीय तहका शिक्षासँग सम्बन्धीत सस्थाहरूको संस्थागत विकास बिना शिक्षा योजनको कार्यान्वयन हुन गई आसातित उपलब्धिहरू प्राप्त हुन सक्दैनन्।

५.१.२) वर्तमान अवस्था

स्थानीय स्वायत्त शासन सञ्चालन ऐन २०७४ ले व्यवस्था गरेअनुसार स्थानीय तहको शिक्षा व्यवस्थाका संस्थागत संरचनाहरू निर्माण भएको अवस्था भएपनि संस्थागत विकास भएको अवस्था छैन। गौमुखी गाउँपालिकाको शिक्षा, युवा खेलकुद शाखामा एक जना प्रा.स. कार्यरत छन्। शिक्षा जस्तो जिम्मेवार र कार्यबोभ धेरै भएको शाखामा १ जनामात्र कर्मचारी कार्यरत हुनुले कार्यसम्पादनमा निकै नै चुनौती रहेको अवस्था छ। गाउँ शिक्षा समिति, वडा शिक्षा समिति र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको गठन प्रक्रियाहरू पूरा भएपनि संस्थागत क्षमता विकास हुन सकेको अवस्था छैन। कतिपय विद्यालयहरूमा बालविकास सहजकर्ताले प्रधानाध्यापकका रूपमा जिम्मेवारी बहन गरेको अवस्था छ।

५.१.३) उद्देश्यहरू

- १) स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु।
- २) जनशक्तिहरूको लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु।
- ३) आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्नु।

५.१.४) रणनीतिहरू

- १) स्थानीय तहमा शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने।
- २) संस्थागत संरचना अनुसार जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने।
- ३) कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने।
- ४) स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली विकास गर्ने।
- ५) गाउँ शिक्षा समिति, वडा शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक समन्वय समिति, शिक्षक अभिभावक संघ र प्रधानाध्यापक तथा अभिभावकहरूको क्षमता विकास गर्ने।
- ६) योजनाका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी तरिकाले सम्पादन गर्नका लागि आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्ने।

५.१.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू :

- १) स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन भएको हुने छ।
- २) संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि भई उत्तरदायित्व तथा जिम्मेवारीमा वृद्धि भएको हुने छ।
- ३) आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन भई प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन भएको हुने छ।

प्रमुख नतिजा :

- १) शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने छ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	
			१	२	३	४	५		जम्मा
१	आवश्यक कानुनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास	पटक	१					४५	
२	संस्थागत संरचना निर्माण तथा क्षमता विकास	पटक	१					६	
२	कार्यसम्पादन करार गरी सबैलाई नतिजा प्रति जिम्मेवार बनाउने ।	निरन्तर							
३	शिक्षक तथा समग्र विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई सिकाइ प्रति उत्तरदायी बनाउने पद्धति विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	निरन्तर							
४	स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन	पटक	१					१	

५.२) स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१) परिचय

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध अन्तर्गत वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व पर्दछन् । नेपालमा सङ्घीय संरचना अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई तिनै तहका सरकार क्रियाशील भएको ६ वर्ष बितिसकेको अवस्थामा केही कानुनी प्रबन्धसहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ तापनि राज्य प्रणालीलाई सङ्घीय संरचनाअनुरूप सक्षम बनाउन आवश्यक प्रबन्ध गर्नुपर्ने हुन्छ । कार्यान्वयन प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कायकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ । शिक्षा योजना निर्माणपश्चात सो योजनाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन, कानून कार्यविधि निर्माण बजेटको सुनिश्चितता तीन तहका सरकारबीचको समन्वय र सहकार्य वार्षिक रणनीतिक योजना र कार्यान्वयन योजना निर्माण, अनुगमन योजना निर्माण, कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका तयारी, विभिन्न सरोकारवालाहरूलाई कार्यक्रमका बारेमा प्रबोधिकरण गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरू गरेर स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनका आधारहरू हुन् ।

५.२.२) वर्तमान अवस्था

शिक्षाको विकासका लागि गौमुखी गाउँपालिकामा राम्रा र प्रभावकारी कार्यहरू हुँदै आएको अवस्था छ तर शिक्षा विकासका लागि शिक्षाको बहु आयामिक पक्षमा रहेर व्यवस्थित तरिकाबाट कार्यहरू हुन सकेका छैनन् । शिक्षामा गरिएको लगानी अनुसारका प्रतिफलहरू प्राप्त हुन सकेको अवस्था छैन । योजना निर्माण गरी कार्य गर्ने नगरिएको अवस्था छ । शिक्षा जस्तो ब्यापक विषयमा योजनाबिना गरिएका कार्यहरू पूर्णरूपमा उपलब्धिमूलक नहुनु स्वभाविकै हो । शिक्षा योजना निर्माण गरी त्यसको कार्यान्वयन योजना बनाउनु आफैमा महत्वपूर्ण कुरा हो ।

५.२.३) उद्देश्यहरू

१) शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.४) रणनीतिहरू

- १) सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।
- २) कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार कानून, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने ।
- ३) कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने ।
- ४) एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन मार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने ।
- ५) विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा विद्यालय व्यवस्थापन र शिक्षक अभिभावक सङ्गलाई सक्षम बनाउने ।
- ६) वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षाकोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।
- ७) विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तिकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने ।
- ८) अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजन गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने ।

५.२.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष					भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	कै.
			१	२	३	४	५		
१	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	
२	अनावश्यक कानून निर्देशिका तथा कार्यविधिको विकास	पटक	१					१	
३	कानून, निर्देशिका, मापदण्डको प्रवोधिकरण	पटक	१		१		१	३	
३	विद्यालय सुधार योजना निर्माण तालिम	पटक	०	०	१			१	
४	स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन	पटक	१					१	
५	शैक्षिक गुणस्तर सम्बन्धी अन्तरक्रिया	पटक	१	१	१	१	१	५	
६	सामाजिक परीक्षण प्रतिवेदनको मूल्याङ्कन र विद्यालयलाई सहजीकरण	वटा	१०	१०	५	५	५	१०	

उपलब्धिहरू :

१) शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चिता भएको हुने छ ।

प्रमुख नतिजा :

१) शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयका सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास भएको हुने छ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

५.३) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.३.१) परिचय :

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोतसाधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ, लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटिहरू छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलापहरू निर्धारित कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्ततर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैनन् भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनका लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुर्ननिरीक्षण पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो । यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ । शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने काम मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ । अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भएपछि पनि गरिन्छ । अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई पारदर्शी नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछ ।

५.३.२) वर्तमान अवस्था

गौमुखी गाउँपालिकामा विगत ३ वर्ष देखि विद्यालयहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन भएको अवस्था थियो । गाउँ शिक्षा योजना निर्माणका लागि गठन भएको शिक्षा शैक्षिक सुधार योजना सुभाव कार्यदलले विद्यालयहरू अनुगमन तथा सर्भेक्षण गर्ने गरेको थियो । कार्यदलको प्रतिवेदनअनुसार विद्यालयहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन परम्परागत रहेको पाइयो । त्यो पनि अत्यन्तै लामो समयको अन्तरालमा भएको अवस्था थियो । समग्रमा भन्दा विद्यालयको अनुगमन मूल्याङ्कनको ब्यवस्थित प्रणाली नभएको अवस्था छ । यसले गर्दा विद्यालयहरूको सुधार र प्राप्त गर्नुपर्ने सुभावहरूबाट विद्यालयहरू वञ्चित रहेको र शैक्षिक योजनाहरूको कार्यान्वयन फितलो भएको अवस्था छ ।

५.३.३) उद्देश्यहरू

- १) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकीकृत प्रणाली विकास गर्नु ।
- २) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामा आधारित बनाउनु ।
- ३) योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु ।

५.३.४) रणनीतिहरू

- १) प्रभावकारी अनुगमनका लागि संयन्त्र निर्माण गर्ने ।
- २) शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण गरी प्रयोग गर्ने ।
- ३) कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनका लागि एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन सञ्चालनमा ल्याउने ।
- ४) नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्ने ।
- ५) विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्ने ।
- ६) कक्षाकोठाको सिकाइको अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावपूर्ण बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणाली प्रबन्ध गर्ने ।
- ७) योजना अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रम तथा परियोजना वा क्रियाकलापहरूको नियमित, आवधिक, मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्ने ।

५.३.५) उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू

- १) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकीकृत प्रणाली विकास भएको हुने छ ।
- २) नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन हुने छ ।
- ३) योजना कार्यान्वयका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल भएको हुने छ ।

नतिजाहरू : १) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास भएको हुने छ ।

- २) नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित भई योजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको हुने छ ।

प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य निर्धारण

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य (१०) वर्ष	कै.
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्र निर्माण	पटक	१					१		
२	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण	पटक	१					१		
३	मार्गदर्शन प्रवोधीकरण	पटक	१					१		
४	नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली कार्यान्वयन	निरन्तर								
५	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरू तयार तथा अद्यावधिक गर्ने	पटक	१					१		
६	कार्यक्रम कार्यान्वयनको त्रैमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने	पटक	४	४	४	४	४	२०		
७	स्थिती प्रतिवेदन तयार गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५		
८	कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका तयारी	पटक	१					१		
९	विद्यालय कार्यसम्पादन एवम् स्वमूल्याङ्कन गर्ने गराउने	निरन्तर								
१०	विद्यालयहरूको स्वमूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५		

परिच्छेद-६

लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

संवैधानिक एवम् कानुनी प्रावधान अनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु तीनै तहका सरकारको साभ्मा दायित्व रहेको छ। यसका लागि आवश्यक स्रोतको पहिचान, प्राथमिकिकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ। सबैधानिक व्यवस्थाबमोजिम विद्यालय शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साभ्भेदारी आवश्यक छ। नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतका लागि सङ्घीय स्रोतबाट सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपुरक अनुदान र विशेष अनुदानको प्रबन्ध गरिएको छ भने स्थानीय तहको आफ्नै स्रोतबाट समेत शिक्षामा केही लगानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ। स्थानीय तहले स्रोत प्रबन्धका लागि आन्तरिक ऋणसमेत उठाउन पाउने व्यवस्था पनि गरेको छ।

समानीकरण अनुदान, विशेष अनुदान र समपुरक अनुदान सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय तथा प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण हुने गरेको छ भने सशर्त अनुदान सम्बन्धीत सङ्घीय विषयगत मन्त्रालयले तयार गरेका मापदण्डका आधारमा निर्धारित उद्देश्य वा कार्यक्रमको प्रयोजनका लागि खर्च गर्ने गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने अभ्यास गरेको छ। स्थानीय तथा प्रदेश तहले सङ्घीय सरकारबाट हस्तान्तरण हुने उल्लेखित विभिन्न प्रकारका अनुदान बाहेक आफ्नै स्रोतमा आधारित बजेट तथा राजश्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने बजेटबाट पनि शिक्षाक्षेत्रमा बजेट विनियोजन गर्ने गर्दछन्। शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन तरिकाले गर्ने भन्ने विषयहरूलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गरिएको छ।

यस परिच्छेदमा परिच्छेद ३, ४ र ५ मा निर्धारण गरिएका प्रस्ताबित क्रियाकलापहरूका लागि बजेट अनुमान विश्लेषण, स्रोतहरूको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ। सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार र अन्य संघसंस्थाहरूबाट प्राप्त हुने बजेटको अनुमान गरी कार्यान्वयन हुन सक्ने कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरिएको छ।

गौमुखी गाउँपालिकामा विगत ५ वर्षमा शिक्षाक्षेत्रमा भएको लगानीको विश्लेषण

आर्थिक वर्ष	शिक्षा क्षेत्रको बजेट (रु. हजारमा)				
	सशर्त अनुदान	आन्तरिक अनुदान	समानीकरण अनुदान	समपुरक अनुदान	विशेष अनुदान
२०७३/०७४					
२०७४/०७५					
२०७६/०७७					
२०७७/०७८					
२०७९/०८०					
कुल जम्मा					

६.२) वर्तमान अवस्था

संघबाट रूपैया प्रदेशबाट रूपैया र गौमुखी गाउँपालिकाबाट रूपैया गरी जम्मा रु शिक्षाक्षेत्रमा हालको अवस्थामा लगानी भएको छ। संघसंस्थाहरूबाट शिक्षाक्षेत्रमा लगानी भएको अवस्था छैन।

६.३) उद्देश्यहरू

- १) शिक्षाक्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु।
- २) योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत परिचालन गर्नु। ३) उपलब्ध स्रोतका आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु।

६.४) रणनीतिहरू

- १) सङ्घीय र प्रदेशसरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानीमा वृद्धि गर्ने।
- २) विद्यालय शिक्षामा पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानी प्रभावकारिता बढाउने।
- ३) वार्षिक रूपमा कुल बजेटको २५ प्रतिशत बजेट शिक्षाक्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गर्ने।
- ४) शिक्षामा निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने।
- ५) मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गर्ने।
- ६) वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाउने।
- ७) लागत साभेदारीमा आधारित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।

६.५) उपलब्धि, नतिजा प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिहरू

- १) शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने छ।

प्रमुख नतिजा :

- १) वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुने छ।

क) सङ्घीय सरकारबाट विद्यालय शिक्षाक्षेत्र अर्न्तगतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र. सं.	अनुदान प्राप्त हुने क्रियाकलाप	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
बाल बिकास र शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
आधारभूत शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								
११								
माध्यमिक शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								

११								
१२								
१३								
१४								
१५								
अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								

ख) प्रदेश सरकारबाट विद्यालय शिक्षाक्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र. सं.	अनुदान प्राप्त हुने क्रियाकलाप	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
बाल बिकास र शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
आधारभूत शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								
११								

माध्यमिक शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								
११								
१२								
१३								
१४								
१५								
अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								

ग) स्थानीय सरकारबाट विद्यालय शिक्षाक्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र. सं.	अनुदान प्राप्त हुने क्रियाकलाप	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
बाल बिकास र शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
आधारभूत शिक्षा								

१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								
११								

माध्यमिक शिक्षा

१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								
११								
१२								
१३								
१४								
१५								

अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा

१								
२								
३								
४								
५								

घ) अन्य संघसंस्थाहरूबाट विद्यालय शिक्षाक्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र. सं.	अनुदान प्राप्त हुने क्रियाकलाप	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
बाल बिकास र शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
आधारभूत शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
माध्यामिक शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								
६								
७								
८								
९								
१०								
अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा								
१								
२								
३								
४								
५								

गौमुखी गाउँपालिकाको नक्शा

